

A

BÁNI MÉLTÓSÁG

TEKINTETTEL

A HORVÁT-, DALMÁT- ÉS TÓTORSZÁGI

NEM KÜLÖNBEN A

SZÖRÉNYI, BOSNYÁKORSZÁGI, MACSÓI, SÓI, OZORAI, BRONCHI,
KRUCHOI, BOLGÁRORSZÁGI, NÁNDORFEHÉRVÁRI, ZREBERNIKI,
JAJCZAI, SZABÁCSI ÉS SZERÉMI BÁNSÁGOK

TÖRTÉNELMI S KÖZJOGI VISZONYAIRA.

KOSZORUZOTT PÁLYAMŰ.

IRTA

KORBULY IMRE.

PEST, 1868.

KIADJA KORBULY IGNÁCZ.

KORBULY LÁZÁR

ÖRÖK HÁLÁM JELEÜL.

Szeretett Nagybátyám!

Engedd meg, hogy, midőn első nagyobb terjedelmű és önálló művemmel az irodalom terére kilépek, azt a Te neved aegise alatt tehessem, ki zsenge korom első éveitől kezdve minden jóra és nemesre buzdítád keblemet, ki pártfogásod és önfeláldozó szereteted által anyagilag is elősegítve, egyedül tettered lehetségessé, egykor virágzó családnknak a közelmúlt zavarai által tönkre jutott reménye dacára is, hogy e családnak elhagyott sarjai újból viruló fává nőjjék ki magukat.

A hála az emberi szív legnemesebb érzelme.

Ez érzelemnek hódolok én is, midőn igénytelen művet Neked ajánlom.

Magas műveltséged, nemes érzelmeid buzdítottak, példád lelkesített, anyagi segélyed gyámolított; míg az általad kitűzött célt megközelíthetém: hogy a hazának és társadalomnak hasznos tagja lehessenek.

Nem boszulhattad volna meg méltóbban magadat a reményeidet és anyagi javaidat annyiszor tönkre tett sorson, minthogy, nemes szived sugallatát követve, szakadatlan jótéteményekben örökitéd meg nevedet; melyek között bizonyára a legnagyobbszerűek az irántam és testvéreim iránt tanusítottak.

Órangyala valál Te családunknak — a közelmúlt viharaiból, melyek ugyanis mindenedet hullámaikkal sodorták, egyedül azért tartva meg: hogy a hazának a harc mezéjen tett szolgálataidat még nagyobbakkal váltsd fel akkor, midőn a hazafiúi érzelmeket a családi szentély körén kívül nyilvánítani nem lehetett. E korszakban neveltél engem is testvéreimmal együtt, és önfeláldozó szeretet- és áldozattal neveltél, hogy a hazának hasznos és hű fiai legyünk.

Az Ég jutalmazza meg jószágodat és fáradalmaidat!

Legmélyebb hálám jeléül pedig fogadd ezuttal — a legbecsesebbet, mit nyújthatok: igénytelen művemet.

Pesten, 1868. augusztus havában.

Hálás ücséd

a szerző.

Előszó a kiadótól.

A jelen viszonyok között, a horvátországi kérdés megoldásának stadiumában, alig lehetne korszerűbb valami, mint az általam jelenleg kiadott mű.

Hasznos szolgálatot véltem tenni nemesak közjogi irodalmunknak, midőn e műnek — melyet, azonkívül hogy bírálói nagy mérvben kiemelték, egyik legszakavatottabb közjogi tudósunk „valódi irodalmi nyereségnek“ nevezett — mielőbbi kiadását eszközöltem; hanem mindazoknak, kik a napi kérdésekkel foglalkozni hivatva vannak. E kérdések között pedig jelenleg méltán a legfontosabb: a horvátországi kiegyezkedés kérdése.

A jelen mű tárgyánál fogva az összes horvátországi viszonyokat érinti, s azoknak, Horvátország legrégibb történetétől kezdve egész a jelenkorig, hű képét állítja előnkbe; s egyszersmint a legujabban készült egyezményi javaslatot is magában foglalja, mint a melynek méltatása és megítélésére nézve e mű a legjobb eszközt — a történelmi alapot nyújtja.

Ezekén kívül magában foglalja még a magyar szent korona területén egykor létezett végtartományi s végvári bánságoknak történetét, s közjogi állásának előadását is, melyekkel eddigelé irodalmunkban tüzetesen

senki sem foglalkozott. S így történelmi múltunk ezen egykor nagy fontossággal bíró intézményének megismertetése által irodalmunk gyarapodik.

Ennyit tájékozásul s a mű becsének méltatására megjegyezni jónak láttam.

Pesten, augusztus havában, 1868.

Korbuly Ignác,

köz- és váltó ügyvéd, mint kiadó.

I. R É S Z.

I.

Közjogi irodalmunk , újabb virágzása és tudományos műveltetése dacára is, még számos parlagon hagyott tért mutat fel; s igen sok nagybecsű és páratlan szorgalommal összegyűjtött adataink még mindig munkás kezekre várnak a feldolgozást és rendszeres összeállítást illetőleg.

Szent kötelességnek tartottam mindig, hogy kiki tehetségéhez képest igyekezzék résztvenni a hazai tudományosság és műveltség nagy épületének előállításában különösen azon a téren, melyen leginkább érez hivatást hasznos szolgálatokat tehetni. E kötelesség tudatában, mint a közügy leendő igénytelen napszámosa, már rég az ifju kor lelkesült hevével de csendben fogtam a közjog tanulmányozásához; s midőn e tanulmányaim körébe eső kérdés megoldása tüzetett ki: nem kételkedtem, csekély tehetségem érzetében is, a kitűzött kérdés megoldásához fogva, közjogi irodalmunk egy eddigelé még kevésbé művelt részének beültetésére, nem annyira gyenge erőim-, mint a meglevő nagybecsű adatokra támaszkodva, vállalkozni.

Fontosnak és nagyhorderejűnek, amint valóban az is, tekintettem e kérdést, s annak helyes és a tárgyilagos igazság szempontjából való megoldása főleg napjainkban igen nagy szolgálatot tehet, midőn horvát atyánkfiai közül sokan, a balul felfogott nemzetiségi eszme által elvakítatva, a multban igyekeznének alapot keresni a jövőben elérni szándékolt álmaik megvalósítására. Ők a bánban, mint ezt az ismeretes 1861-ki zágrábi körlevélben olvas-

hatni, a magyar királytól függetlenül intézkedő nemzeti fejedelmet látnak a multban is; pedig abban azt soha sem fogják feltalálhatni.

Eddigelé nem ismerek művet, mely a báni méltóságot, tekintve annak eredetét s történeti kifejlődését, tüzetesen és rendszeresen tárgyalta volna, némely tökéletlen kísérletek s egyes apró de néha jeles értekezések kivételével. A kitűzött kérdés megfejtése tehát ennél nehezebb és súlyosabb volt rám nézve, ki nem csupán értekezést, hanem, amint valóban megis érdemli, egy rendszeresb művet akartam e tárgyról készíteni. Arról, hogy e kitűzött feladatomban miként igyekeztem megfelelni, szóljon helyettem a magy. kir. tudomány-egyetem jogtudományi kara által kiküldött bírálóknak — Dr. Pauler Tivadar és Dr. Kautz Gy. — következő véleménye: „Szerzője a források és irodalmisegédszerek gondos felhasználásával legelőször is a dalmát-, horvát-, tótországi báni méltóságról értekezik, eredetét, fejlődését történelmünk mind három korszakán át és annak mindegyikében a bánok törvényes hatáskörét részletesen tárgyalja; majd a szent korona területén létezett többi bánságok történetét s közjogi állását fejtegeti és a bánok kiigazított névsorát adja. — Minden tárgy körül az ismertesebb különböző vélemények kellő méltatására akadunk, némelyekben a szerző a közönségesen elfogadott nézettől eltérően, saját kutatásai eredményét azon szerény tartózkodással mutatja be, mely minden, de főképp kezdő írónak különös ajánlásra szolgál. Egyáltalában pedig a kitűzött kérdést minden részletében oly alaposan és kimerítően tárgyalja, hogy munkálatának mielőbbi kiadatását nyomtatásban igen kívánatosnak tartanók.“

És most mielőtt tárgyam irodalmáról s az általam használt források és segédeszközökről szólanék, előadom röviden a rendszert is, melyet művem megírásában követtem.

A báni méltóság nem lévén nemzeti ősi intézményeinkkel egykoru, jónak láttam annak eredetét s állását azon népnél, melynek ősi intézményei közé tartozott, e nép azon időközbeni rövid történetével, előadni, midőn nála legelőször szerepelnek a történelem által is fölemlítve bánok.

Áttérve a magyar uralom alatti bánokra, a horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóságot a magyarországi bánságoktól külön tárgyalom. Az előbbent illetőleg, tüzetes tanulmányozás után csakhamar meggyőződtem, hogy az különböző korszakokban különböző vala. Így például az Árpádok idejében máskép tűnik fel a horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóság mint már a vegyes házból származott királyok alatt; amott az egy, itt a külön s illetőleg több bánok szereplése az uralkodó állapot, amabban szélesebb, emebben korlátoltabb de mindig széles hatáskörrel felruházva; míg a mohácsi véstől napjainkig az előbbi korszakokkal szemközt lehanyatlott állása s egyrészt megcsönkített, másrészt jogtalanul kiterjesztett hatásköre egészen új színben állítja előnkbe.

Azértis nem kételkedtem a horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóságot ezen különböző három korszak szerint tüntetni fel; mindegyiknél azonban a történelmi részt a jogtól elválasztván, *A* alatt a történeti fejlődést s illetőleg változásokat, *B* alatt az ennek megfelelő hatáskört adván elő.

Általában pedig különös figyelmet fordítottam s megvilágosítani igyekeztem az eddig még kevésbé megfejtett vagy homályos kérdések földerítésére. Így Szlavoniának viszonyát Magyarországhoz László és Kálmán királyok idejében; a külön szlavoniai és külön horvát-dalmátországi bánság eredetét; a tengeremelléki bánság eddig csak homályosan ismert intézményét, melyet eddigelé általában dalmatiai bánságnak tekintettek; azon először támasztott kérdés megfejtését: a szlavoniai báni törvényszéken kívül

létezett-e Horvátország számára is külön báni törvényszék? stb. — mik, reményilem, igénytelen művemnek talán nem épen árnyoldalát fogják képezni.

A magyarországi bánságokat illetőleg, melyek csak a mohácsi vészig álltak fenn, ily külön korszakok felvétele célszerűtlen lett volna, tehát egy egészben tárgyaltnak; az *A* és *B* szerinti felosztás azonban itt is meg van tartva. E magyarországi bánságok részint végtartományi, részint végvári bánságok s mint ilyenek a szörényi (Magyarország területén feküdt); boszniai, sói és ozorai, jajczai, zreborniki (Bosnyákországban); macsói, bronchi, kruchoi, nándorfehérvári (Szerbországban); a bolgárországi; szerémi és szabácsi szerepelnek.

Áttérek most már a kérdéses tárgy irodalmára. A báni méltóságról, mint már említém, eddigelé még nem birunk rendszeres, tudományos művet, habár többen igyekeztek e tárgy feldolgozásával foglalkozni, különösen horvát írók. De épen ezek nem birnak e tekintetben valami kiváló eredményt felmutatni.

A több rendbeli kísérletek több, kisebb vagy nagyobb terjedelmű, többnyire azonban csonka és bevégzetlen kézirati műveknek adtak lételt; de a melyek, mint *Zadanius* Varasdmegye jegyzőjének, *Marcellovich* és *Kovachevich* zágrábi kanonokoknak a bánokról irt s kéziratban hátrahagyott értekezéseik, elveszvé vagy hollétök nem tudatván, ma már egészen ismeretlenek.¹⁾

Van azonban ezeken kívül két mű, melyek közül az egyik bevégzett és nyomtatásban is megjelent, s a horvát-szlavon királyok és bánok emlékével akar foglalkozni, míg a másik, az előbbinél sokkal jelesebb s ezzel belbecsre nézve össze sem hasonlítható, csak bevégzetlen kézirati mű s kevesek által ismeretes.

¹⁾ Szól ezekről Kerhelich egy alább ismertendő kézirati művében, melynek másolata a nemzeti Múzeum könyvtárában található.

E két mű szerzői: *Rátkay György* és *Kerchelich Boldizsár* zágrábi kanonokok.

Rátkay műve 1652-ben Bécsben jelent meg ily cím alatt: *Memoria Regum et Banorum Regnorum Dalmatiae, Croat. et Slavoniae*; 1772-ben újból ki lön nyomatva.

Ki e művet ma már lapozgatja, lehetetlen, hogy el ne mosolyodjék azon gyarlóságokon, melyek foglalatát az képezi, — nem levén e mű egyéb, mint elferdített tények nagyon hiányos, hézagos és meseszerű összeállítása, a tudományos készültség, vagy kritikának színezetével sem bírván.

Nem szándékom itt óriási botlásait vagy talán szándékos tévedéseit, melyeket a történeti tények, földirati viszonyok tekintetében és máskép is elkövetett felmutatni, egyedül a bánokra vonatkozólag veszem rövid vizsgálat alá.

A bánok eredetére vonatkozólag benne, jóllehet „*Origo Banorum*“ felirattal művében a „*Regnum Sclavorum*“ alább felhozandó műből egy pár sort ide vonatkozólag szóról szóra átvett s pár sornyi ügyetlen commentárral el is látott, mi sem foglaltatik. Az Árpádok korából alig tud egy pár bánt felhozni s ezeket is a leggyarlóbb rajz kíséretében, igen tökéletlen alakban állítja elénk. A későbbi időkben is csak egy pár a nemzetiségi szempontból kedvenc bánjainak, kiket a történelem pártütő és lázongó címmel méltán bélyegzett, mosogatásával foglalkozik, s oly bánokat is szerepeltet a kevesek közt, mint horvát-tótországi bánokat — szerinte Tótország is Horvátország — kik azok nem valának. Általában pedig e mű annyira tökéletlen, hogy komoly kritikára nem is érdemes. Maga a derék *Kerchelich* is elismerte ezt. És mégis egykor irányadóul szolgált e mű s hitelre talált majdnem általában; pedig nem egyéb az, mint egy rakás sületlenségnek rendszeres alakban, komoly hangon való előadása mások könnyen hívőségének rovására.

A másik a már tudományos készültséggel bíró horvát történetírónak, **Kerchelich Boldizsárnak** kéziratban hátrahagyott ily című műve: „*De Banis Dalm. Croat. et Slavoniae*“ 1749. E kézirat másolata a nemzeti muzeum könyvtárában is megvan. Legjobb bírálatot nyújt felőle a mű homlokán található következő felirat a szerzőtől: „Noveris opus hoc imperfectum esse, primaque operis perficiendi delineamenta. Quod Deo dante aliquando perficiemus.“

Annyi bizonyos, hogy *Rátkay* művével párhuzamba sem tehető; jelen rövidsége s bevégezetlen alakjában is több becsesl bir, mint amaz, jóllehet rendszeres, tudományos műnek ez sem tekinthető, legfeljebb becses értekezésnek. Azonban igen sok téves s a történelmi igazsággal ellentétben álló állításai, egyoldalú, sőt ferde, egészen horvát szempontból kiinduló felfogása s igen gyakran gyanús forrásokra való hivatkozása s egyáltalában tökéletlen alakja által a tudomány igényeinek meg nem felel.

E kéziratán kívül Kerchelich még két más művében is, t. i. „*De Regnis Dalm. Croat. et Slavoniae Notitiae praeliminaries*“ és „*Historia Episcopatus Zagrabienensis*“ szól a bánokról, néha alaposan, de sokszor téves felfogással. Ugyan ő bánok névsorát is adja.

Kerchelich művei azonban minden hiányaik és téves nézeteik dacára is bizonyosságot tesznek szerzőjük tudományos készültségéről, melyet tagadni nem akarok.

A kisebb terjedelmű művek s illetőleg értekezések közül, melyek a horvát-dalmát- s tótországi bánokkal foglalkoznak, megemlítendők a következők:

1. **Caroli Andreae Bél** etc. *De Archi-officiis Regni Hungariae Commentatio. Lipsiae 1749.* — A 15—18 §§-ban a báni méltóságról is szól, röviden de elég alaposan.

2. **Timon**: *Imago Novae Hungariae repraesentans regna, provincias, banatus et Comitatus ditionis Hungaricae.*

1754. A horvát-dalmát s tótországi bánokkal nagyon röviden és felületesen foglalkozik.

3. **Engel:** *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer.* Halle 1798. II. Theil. „Geschichte von Croatien“ című művében 397—409 lap. a maga korára vonatkozólag a báni méltóságot igen alaposan tünteti elő s helyes észrevételeket tesz annak az előbbi időkben való virágzása s tekintélyes állására vonatkozólag is.

4. **Kussevich:** „*De municipalibus juribus et statutis Regnorum Dalm., Croatiae et Slavoniae.* Zagrab. 1830“ a 34—45 lapon a bánnak hatáskörét különösen a Habsburg korszakban vázolja.

5. **Fejér György:** „*Croatiae ac Slavoniae cum Regno Hungariae Nexus et Relationes Budae 1839.*“ A 28—44 lapon a bánok történeti multját s hatáskörét sok tekintetben alaposan, de nem kimerítőleg s néha tévesen is adja elő. Ugyanő még Codex Diplomaticusában is (T. X, Vol. 6, 17—21. lapon) az ország bárói között szól a bánról is.

6. **Palugyay Imre:** „*A kapcsolt részek történelmi s jogi viszonyai Magyarországhoz, Pozsony 1863*“ című művében a 315—320. lapon a horvát-dalmát- s tótországi báni méltóságot fejlődése s jelen hatásköre szerint minden rendszer nélkül tárgyalja, mindenben *Engel* és *Kussevich* nyomain.

7. Legbecsesebb azonban s az eddigieket sok tekintetben felülmúlja azon jeles értekezés, mely a Sz.-István-Társulat által kiadott „*Magyar Encyclopaedia*“ V. köt. II. részében (1866) **Pauler Tivadar** tollából megjelent, mely rendszeres alakja, rövid tömötséghen kimerítő s e méltóság történelmi s jogi viszonyait egyaránt érintő előadása által tudományos becsünek méltán mondható.

Egyébb közjogi vagy különböző tárgyú művekben a horvát-dalmát s tótországi báni méltóságra vonatkozó rövid tárgyalás- vagy megjegyzéseket itt természetesen te-

kintetbe nem vehetem; hanem a mennyiben előfordulnának, fölemlíteni s idézni el nem mulasztandom.

Röviden megérintem már az általam használt forrásokat és segéd eszközöket is.

A horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóság eredete történeti s jogi viszonyaira nézve bő forrással szolgáltak mindenekelőtt az oklevelek, melyekre nézve **Fejér** *Codex Diplomaticus*át, a magyar tud. Akadémia által kiadott *Monumentákat*, a gróf **Teleky** „*Hunyadyak kora*“ művéhez mellékelt *Oklevéltárt* (10, 11, 12. köt.), valamint azon okleveleket is használtam, melyek a báni méltóságnak a horvát nemzeti fejedelmek alatti állására világot vetnek s **Luciusnak** „*De Regno Dalm. Croatiae et Slavoniae*“ című s Schwandtner által „*Scriptores Rer. Hungaricarum*“ III. kötetében kiadott művében foglaltatnak. Bő forrással szolgáltak továbbá a magyar országgyűlési végzemények, melyekre nézve a *törvénytárt* s az ennek pótlásaul szolgáló nagybecsű műveit **Kovachich Márton** Györgynek; mint : *Vestigia Comitiorum*, *Supplementa ad Vestigia Comitiorum* és *Sylloge Decret. Comitiorum* vettem igénybe. — Segédforrással szolgáltak a bánok eredetére nézve *Constantinus Porphyrogenneta* *De administrando Imperio* művének felhozandó fejezetei, s az ő a bánokra vonatkozó előadásával némileg megegyező s azt kiegészítő következő két mű : 1. „*Regnum Sclavorum*.“ Egy diokleai pap által latinra fordítva; s 2. az ezzel hasontartalmu: „*Res gesta Regum Dalm. et Croatiae*“, melyet 1500-dik évben *Marulus Mark* spalatói patricius a szintén szláv eredetiből latinra fordított. Mindkettő **Schwandtner** által a „*Scriptores Rer. Hung.*“ III. kötetében van kiadva.

E két műre nézve jónak látom megjegyezni, hogy ámbár *Horvát István* derék történetbuvárunk is „A szlavinok mint kérkedők“ című művében az említett két művet a legrégibb szláv történeti műnek tartja is, hor-

vát atyáinkfiai pedig hitelre méltónak találják: én a bennök felhozott történelmi tényeket nagyon meseszerűek és zavar-
taknak valamint az eddig ismert hiteles történeti adatok-
kal ellentétben állóknak látom; e tekintetben tehát hitelre
méltónak nem találhatom. Azonban azokat, melyeket a nem-
zeti intézmények előadásánál, s különösen a bánokat ille-
tőleg mondanak, eltekintve a specialis esetnek mint törté-
nelmi ténynek valódiságától, melyre az említett művekben
a bánok vonatkoztatnak, — már csak azértis elfogadha-
tónak vélem, mivel *Constantinus* Por. adataival valamint
IV. Kresimir horvát királynak egy a bánokat is főlemlítő
s alább felhozandó oklevelével mindenben megegyeznek.

A segédforrásokhoz számítom még az egy koruaknak
nevezhető *János gvercsei*, *Tamás spalatói* esperesnek, *Ma-*
duisnak, *Paulus a Pauló-nak* és *Turóczy-nak* a bánokra vo-
natkozó előadásait.

Ezeken kívül mint segédeszközt a következő derék
történeti és közjogi írók és tudósok műveit használtam:

Id. *Bartal György*, *Bél András*, *Benkö*, *Bonbardi*,
Botka Tivadar, *Engel*, *Fejér*, *Farlatus*, *Forgach Ferenc*,
Gyurikovits György, *Horváth István* és *Mihály*, *Ipolyi*, *Ka-*
tona, *Kállay*, *Kerchelich*, *Koller*, *Kovachich György M.*,
Lehóczky, *Lucius*, *Muratori*, *Palugyay*, *Pauler Tivadar*,
Podhráczky, *Pray*, *Récsi*, *Szalay*, *Szabó Károly*, *Szentivá-*
nyi Márton, *Szirmay*, *Timon*, *Virozsil*, *Zeiller Márton* stb.
Műveiket adandó alkalommal mindenütt idézni el nem mu-
lasztandom.

A magyarországi végtartományi s végvári bánságo-
kat illetőleg irodalmunk eddigelé még nem tud oly művet
felmutatni, mely ezen bánságokkal tüzetesen foglalkozott
volna. Ezekről mindössze is csak annyit tudtunk, hogy lé-
teztek s hogy a mohácsi vész ezeket is eltemette.

Történetiróink, még a nagyobbak is, csak futólagosan

és akkor emlékeznek meg rólok, midőn valamely nevezetesebb esemény van összekötve velők; például midőn valamely nagyobb hadjárat vagy győzelem színhelyéül szolgálnak. Az oklevelek és egyéb történelmi adatok is csak nagyon ritkán szólnak e bánságokról.

Azért nem is csodálom, hogy eddig oly kevesen, vagy — igazat szólva — senki sem foglalkozott tüzetesen, hanem csak mintegy mellékesen velők.

Eredetöket tisztán megmagyarázni, keletkezési idejüket pontosan meghatározni, történeti s közjogi viszonyaik részleteit egész szabatossággal előadni — az eddig ismert adatok nyomán alig lehet.

Pedig egykor e bánságok a magyar kormányzati szervezetben, különösen a honvédelmet illetőleg, jelentékeny szerepet játszottak, — a mint ezt a fennlevő csekély adatok is elég világosan bizonyítják! — Szorosan összefügg e bánságok története Magyarország melléktartományainak, az ugynevezett hűbéres tartományoknak történetével, miután nagyrészt a bánságok ezen hűbéres tartományok területén, mint közvetlen magyar birtok, vagy legalább annak határszélén feküdtek s voltak felállítva. Azonban magoknak e hűbéres tartományoknak közjogi történelme sincs annyira minden egyes részleteiben megvilágosítva, hogy ennek világánál az említett bánságok eredetét s egyéb viszonyait is tisztán láthatnók.

Kénytelenek vagyunk tehát egyelőre azon képpel is megelégedni, melyet az eddig ismert adatok után felölök alkothatunk.

Forrásaim e tekintetben egyedül az oklevelek s azon csekély számú országgyűlési végzemények néhány pontjai, melyek e bánságokról is szólnak.

Turóczy kronikájából felhasználtam mindazt, mi e tárgyra vonatkozik; ugy szintén *Verböczy*, *Szerémi*

György ²⁾ és *Verancsics Antal* ³⁾ műveit is. Segédeszközül szolgáltak: *Bartal*, különösen *Madarassy* ⁴⁾ nagybecsű közjogi értekezései, melyeknek becsét különösen némely bányaságoknak, az említettek közül, helyes földirati leírása emeli; *Timon*, *Katona*, *Pray*, *Lucius*, *Engel*, *Kovachich*, *Wenzel Gusztáv* stb. felhozandó műveik és értekezéseik.

II.

A „bán“ szó eredetéről.

A bán szó igen régi használatu; de épen azért, mert régi, eredetének fürkészete sok nehézséggel jár, s a fáradságos kutatások eredménye utoljára sem kielégítő.

Itt is, mint mindazon dolgoknál, melyek eredetét, évszázadokkal ezelőtt levén az keresendő, homály fedí, különfelé ágaznak a vélemények, nem levén biztos adat, mely szerint ez vagy ama vélemény tudattá s illetőleg valósággá emeltethessék.

Az e szó eredetére vonatkozó eddigi kutatások sem vezettek biztos eredményhez, habár sokan, tudományos készültséggel bíró férfiak foglalkoztak vele; s habár sokan egész biztonság és határozottsággal vélték is e, vagy amaz állítást kimondani: az mindazonáltal még eddig eldöntve és tisztába hozva nincs, — s nem is lehet azt, csekély véleményem szerint, oly könnyen eldönteni, mint ezt többen — csekélységgel ugyan párhuzamba sem tehető s tudományos készültségű írók tevék.

²⁾ A m. Akademia által kiadott történelmi emlékekben. Írók. I. köt.

³⁾ U. o. II. köt.

⁴⁾ *Dissertationes historico-criticae super quibusdam vetustiorum rerum Hungaricarum capitibus.* Név nélkül. Pozsony. 1832.

Ismerkedjünk meg mindenekelőtt az eltérő nézetekkel röviden, s azután vizsgáljuk, hogy melyik részen lehet valószínűbben az igazság.

Négy csoportba sorozhatni pedig az e szó eredetére vonatkozó nézeteket.

Vannak ugyanis kik e szót *bán* szláveredetűnek tartva a) a *pán*, b) vagy *zsupán*, c) vagy *boján* szótól származtatják, és d) végre kik azt egyenesen huneredetűnek mondják; — nem jöhetvén itt különös figyelembe azon nézet, mely e szót az elavult *bandó* vagy *banderio* szótól származtatja. ¹⁾

A nézetkülönség véleményem szerint itt csak az lehet mindenekelőtt, hogy vajjon szláv- vagy huneredetű-e ezen szó?

De éppen ez az, mit elhatározni felette nehéz!

És itt, mielőtt e szó fejtegetésébe tovább haladnék, föl kell említenem az ismeretes „1533-ki székely kronikát“, melynek authentiája felett sokáig vitatkoztak a magyar irodalomban, — de a melynek hitelességét a derék történetbuvár *Szabó Károly* „az 1533-ki székely kronika védelme“ című nagybecsű értekezéseiben diadalmasan kimutatta. ²⁾

Nem lehet okom a jeles érvekkel kimutatott hitelességén e krónikának kételkedni; azonban a benne felhozott s illetőleg a kronikában előforduló „*rabonbán*“ szóra vonatkozólag nem hallgathatom el azon kételyemet sem, hogy vajjon e kifejezés, magával a kronikával együtt, nem azon

¹⁾ *Bél* Andreas: De Archi-officiis stb. 27. lp. — *Ipolyi* Mr. Mythologia 467—72 lp. *Zsombory József*: „A hajdani nemes székely nemzet áld. poharáról. Tud. gyűjt. III. költ. 1835. *Szirmay* Hungaria in Parabolis. *Lehoczky* Incl. R. H. Quatur SS. et. 00.87 lap.

Rátkay: idm. művében, és

Engel: Geschichte von Croatien 397 lp.

²⁾ Új magyar muzeum 1854. évfolyam.

korból származik-e, midőn őseink mai hazájokban letelepedtek?

Okot szolgáltat pedig e kételyemre, és méltán, azon körülmény, hogy ezen kronika szerint már Attila idejében dívott volna a *rabonbán* elnevezés. Mondatik ugyanis ebben, hogy Árpád előtt a székely nemzet legfőbb tisztje az egy akarattal választott főrabonbán volt; ő viselte egyszersmint a nemzet főbírói tisztét is, s mint hivatalkörének rövid rajzából kitünik, személyében a legfőbb főpapi hivatalt is központosította. Székhelye *Budvárban* volt, melyet még Attila birodalmának széteszlása előtt Buda rabonbán épített.

Említetnek még e kronikában az Árpád előtti korszakból — mint Szabó Károly megjegyzi — kétségtelenül hibásan: Hám, Chám, Ursloron, Honat, Csolha és Zeke rabonbánok. „A többi nevek közül — ugymond a kronika — melyek görög betűkkel voltak írva, csak Halábot említi. ¹⁾

E kronika után indulva többen s különösen az említett derék történetbuvár Szabó Károly ²⁾ azt hiszik, hogy a *bán* szó huneredetű, mivel — a kronika szerint — még Attila idejébeni használatáról van szó, s különösen Szabó Károly hivatkozik *Schaffarik Pál* híres szláv nyelvészre is, ki — ugymond — „maga is elismeri, hogy a *bán* szót a szlávok az avaroktól, kiknek khánjai közt több *Baján*, *Bán*, fordult elő, tanulták és sajátították el.“ — Igaz, hogy az avarok szereplése idejében előfordul — egyetlen egyszer — Baján avar vezér, (hogy többen fordultak volna elő ily néven később az avarvezérek közt — erről a történelemben mit sem találunk) kihez Justinian keletrómai császár s ehhez viszont az avar vezér is követeket küldött; azonban maga ezen követség leírása *Menander* által ³⁾ vi-

¹⁾ *Benkő J.* A nemes székely nemzet constitúciói. 276—283 lp.

²⁾ id. h.

³⁾ In fragmentis Joan. Zonaras. V. Ö. egyszersmint Pray Annales Hunnorum et Avarorum veteres 210—11 lp.

lágosan azt mutatja, hogy e név *Baján* ép oly tulajdon- és nem méltóság- vagy hivatalt jelentő név vala, mint Attila, Buda, Keve sat., világosan így fejezvé ki magát Menander „*Bajanus Abarorum Chaganus*“ és ismét a császárról mondja „*legatum misit ad Bajanum Abarorum ducem*“ stb. Valamint Baján után, ugy különösen előtte nincs példa rá, hogy a hunok vagy avarok közt e név előforduljon; míg ellenben a VII. századtól kezdve a szláv népeknél, s különösen a horvátok- és szerbeknél, már mindenütt előfordul egy vagy más alakban a bán szó, s főleg azon időben, midőn ősünk mai hazájok elfoglalására indultak már általános divatozó elnevezés volt a bán a szláv népeknél; még pedig a bán alatt ez időtájt nem független és önálló fejedelem — mint alább látni fogjuk — értetett, hanem a fejedelem alatt álló főhivatalnok, bizonyos tartományrész kormányzója. Mely utóbbi körülmény az eddig mondottak tekintetbevételével azon véleményre ad okot, hogy talán a *rabonbán* elnevezés a székelyeknél azon korban jött divatba, midőn a magyarok bejövetelekor ezekkel csatlakozva szövetségre léptek oly módon, hogy egy fővezér, főtisztviselő kormánya alatt Árpádot ismerik el fejedelmöknek — ép ugy, mint ekkor tájt a horvátoknál divatozott báni szerkezet szerint bánok, mint a fejedelem nevében kormányzók, de egyszersmint tartományukban függetlenül intézkedők, vitték az ország egyes részeiben a kormányt. Lehet hogy a *rabonbán* elnevezés e korból datálódik; mi a kronika hitelességéből különben nem vonhat le; valamint hogy egyéb oly dolgok is vannak e krónikában, melyeket elhinni, ugy hiszem, senki sem fog, anélkül, hogy cz a krónika hitelességének rovására történnék. Így például csak az áldozó pohár keletkezését említve fel ¹⁾ melyről az mondatik, hogy Anacharsis görög bölcset által jutott volna a székelyek s illetőleg a hunok kezébe. Nem is le-

¹⁾ Zsombory id. l.

hetne, úgy hiszem, az ezen jelen szerkezetébe 1533-ban öntött székely krónikának alapjául szolgáló forrásokat ezen időtájnál feljebb vinni. Sőt a benne előforduló görög szavak egyenesen azon időre mutatnak, midőn a ker. vallás Erdélyben a görög térítők által terjesztetni kezdett.

Mindezekből már azon szerény véleményemet merem kimondani: hogy a *rabonbán* név nem oly őseredetű, hogy azt, egész Attiláig fel lehetne vinni, s a szláv népeknél a 7-ik században már általánosan használatban levő *bán* szót tőle származtatni; hanem megfordítva a székelyek is ez elnevezést, legalább annak egyik részét, a *bán* szót, a szlávoktól vették át, még pedig akkor, midőn Árpád magyarjaival csatlakozva, ettől egy, a bánihoz — e korban divatozott szerkezetet értve — mindenben hasonló szerkezetet nyertek. A *rabonra* nézve Szabó Károly véleményét vagyok hajlandó elfogadni, mely szerint az *rovó*-t jelentene s a két szó együtt nem *rabon*, hanem *rovó* — vagy *ravó*-bánt.¹⁾ Ezzel azonban még nem hiszem eléggé indokoltnak azon állításomat, hogy a *bán* szó szláveredetű volna. Az okokat, melyek bennem a mondott nézetet érlelték meg, a következőkben foglalom egybe.

Először is, hogy a fentebb elmondottakat röviden összefoglaljam, sehol sem olvassuk az említett krónikán kívül, hogy a hunoknak Európában szereplésük első idejekor valamely vezérok ily néven neveztetett, vagy hogy bármely alakban is e név a hunoknál előfordult volna. Az avarok szereplésekor a 6-ik század közepe táján előfordul ugyan egy *Baján* nevű avar vezér; de világosan fel van jegyezve, hogy e név, mint fentebb is előhozám, tulajdonnév és nem méltóságot vagy hivatalt jelent, s rokonsága a nyelvünkben ma is előforduló *baj*, *bajnok*, *Baja* nevekkal felismerhető. Ezenkívül, ha a székely krónikában előforduló *rabonbán* nevezetet már Attila idejéből származtatjuk:

¹⁾ Id. h.

akkor ennek elsőseget kell adnunk a *Baján* felett; mit téve, kérdem, hogyan származhatott a *bánból baján* s hogyan rokonul a két szó egymáshoz, ha a *bán* alak már jóval előbb fordul elő mint a *baján*. Nem látom át okát annak, hogy miért kellett volna a *bánnak baján*-ra változni, sem a *bán* szó fejlődési processusából logice következtetni nem lehet, hogy a könnyebb kiejtésű *bán* a nehezkesebb *baján*-ra változott át.

De másodszor hitelt érdemlő adatok után ki lehet mutatni, hogy a *bán* szó és báni intézmény a szláv népeknél igen régi használatu, s hogy annak eredetét legalább is a 7-dik századig föl lehet vinni.

Mindenekelőtt két műről, melyek tartalmokat tekintve egynek vehetők, kell itt megemlékeznem. Az egyik a „Regnum Selavorum“ című, bizonyos diokleai pap által a 14-ik században latinra fordított mű; megegyezik ezzel — egy darabig majdnem szóról szóra — a Marulus Márk spalatói patricius által 1500-ban latinra fordított „Res gesta Reg. Chroatorum.“¹⁾ Mindkettőre nézve szükségesnek tartom itt ujolag megjegyezni²⁾, hogy habár a benne előadottakra, mint történelmi tényekre nézve gyanus és meseszerű előadásánál fogva hitelt alig érdemel is, jóllehet többen, különösen horvát atyánkfiai még a tényekre is hitelre méltónak találják;³⁾ mindazonáltal azon véleményben vagyok, hogy ha e két mű az eseményeket illetőleg hitelt nem is érdemel: de a nemzeti intézmények tekintetében, mint a melyekre nézve az események pontos tudása, kritikai megbírálása, részrehajlatlan s elfogulatlan előadása s több efféle képességek annyira nem kívántatnak, több hitelt érdemel már csak régiségénél, valamint azon körülménynél

¹⁾ Schwandtner Scriptores rer. hung. T. III.

²⁾ V. ö. a 8. lap.

³⁾ Horváth István: „A slavinokról mint kérkedőkről“ című művében a „Regnum Selavorumot“ legrégibb szláv történeti forrásokhoz számítja.

fogva is, hogy ebben vele más, ugyane tárgyról szóló hiteles adatok is megegyeznek. E két műben ugyanis egyhangulag mondatik, hogy Budimir, másképp Svetopelek, a a szlávok 11-ik királya, miután a ker. vallást felvette — az időre nézve, melyre ez esemény tétetik, miután az évszám fölemlítve nincs, a körülményekből ítélve a VII-ik századot lehet fölvennünk — s az egyházi ügyeket elintézte volna, az ország belügyeinek rendezéséhez fogott. Országát tartományok és megyékre osztá fel, — a tartományok kormányzói bánok, a megyék főnökei zsupánoknak nevezetvén. „Unaquaue — ugymond a fordítás — in provincia ordinavit Banos, *id est duces ex suis consangvineis fratribus, et jupanos idest comites*“ sat. ¹⁾ Mivel azonban bizonyosak nem vagyunk és nem is lehetünk, hogy vajjon az eredeti szövegben is *bán* szó fordul-e elő — dacára ezen körülírásnak *idest duces* stb. mely azt engedi gyanítani, hogy az eredeti szövegben is e szó *bán* fordulhatott elő; mivel továbbá maga e mű kevésbbé látszik hitelt érdemlőnek: kénytelenek vagyunk a *bán* szó szláv-eredetiségének bebizonyítására más forrásokhoz fordulni.

Itt van mindenekelőtt Constantinus Porphyrogenneta, ki a horvát és szerb népekről „De administrando imperio“²⁾ című művében szólván, használja a bán szót is, de az akkori görög szokás szerint elferdítve „*βουανος*“³⁾-nak írja; hogy azonban ez alak elferdítése a bánnak, kitetszik ugyancsak e biboros író id. műve 29. fejezetéből, hol a bán szót világosan felleljük. Ezen fejezetben a szláv népekről ugyanis általában megjegyzi: „Gentes hae principes non habent, tantum zupanos senes, quomodo etiam reliqui Selavorum populi,“ vagy mint az eredeti szövegben áll — „*Ζουπανους γεροντας*“. Ez sokakat arra indított, hogy a bán szót a *zsu-*

¹⁾ Schwandtnernél T. III. 483. lp.

²⁾ A 29. 30. és 31. fejezetben.

³⁾ id. m. 30 fej.

pán-ból származtassák; ¹⁾ bennem pedig minden kétséget eloszlat az iránt, hogy a bán szót a szlávoknál e korszakban, ha mindjárt más alakban is, megtaláljuk. Nem lehet fennünk pedig, hogy a szlávok a *pán* vagy *bán* és *zsupán* (Engel németesen *schupannak* írja) szavakat a hunoktól vagy avaroktól kölcsönözték volna, midőn nyelvökben megfelelő jelentése van e szavaknak s használata Constantinus Porphyrogenneta szerint is nálok igen régi. Ugyanis, hogy már azon kérdés megfajtásába bocsátkozzam, hogy vajjon a bán szó a *zsupán* szóból származott-e, vagy megfordítva; e szó *pán*, szláv nyelven urat jelent, mi némelyeket arra indított, hogy ezt fogadják el eredeti szónak, a *zsupán* pedig, vagy mint némelyek írják *schupán*, származott szó legyen, oly formán, hogy a *schu* vagy *zsu* csak megkülönböztető szócska lenne, mely által tudnillik egy nagyobb rangú, előkelőbb ur a közönséges urtól megkülönböztetik.

Mivel pedig Lucius arról biztosít ²⁾ hogy *schupa* régi horvát s illetőleg szláv nyelven egy tartományt, az országnak egy elkülönített részét jelenti, azon gondolat támadt bennem, ki szintén a bánból s illetőleg *pán*-ból vélem a *schupánt* származottnak, hogy, ha Lucius ezen állítása helyes, úgy a *zsupán* igen természetesen megmagyarázható összevonás utján e két szóból származhatott: *zsupa* és *pán* = *zsu(pa) pán*, ³⁾ s ezen nézetem mellett tanuszkodni látszik a két összetett szó jelentménye is; mert *zsupa* tartomány, *pán* ur: összetéve tartományur, tartomány- vagy

¹⁾ V. ö. Engel, Staatsrechtliche Untersuchungen über Croatien sat. „Der Name Ban — uymond — kommt wohl sicher vom alten slavischen Name Schupan (Comes provinciae) her“ 397. lp. Palugyai is ezt tartja: Kapesolt részek stb. 315. lp. — *Bél* András, *Zsombory*, *Ipolyi*, *Szirmay*, stb. a *pán* szóból származtatják a bánt. Lásd id. műveiket a 12. lapon.

²⁾ *Zsupa* a mai szláv nyelven is tartományt jelent.

³⁾ A mai szláv nyelvben is *zsupo pán* tartománynak ura jelentéssel bír.

megyefőnököt a későbbi időkben is ily értelemben használt zsupánt jelent. — Az eddig mondottak nyomán tehát azt merem következtetni, hogy a *bán* szó, melynek használatát, ha a VI-dik századtól nem is, de már a VII-diktől kezdve folyton feltalálhatjuk a szláv népeknél, mint a melynek különféle alakban is helyes értemény e nyelvben megfelel — a legvalószínűbben szláveredetű, s hogy legtermészetesebben a *pán* (ur) szóból származhatott.

Bár, megvallom, patriotismus szempontjából is inkább volnék hajlandó elfogadható alap és okok mellett e szót huneredetűnek tartani, de így meggyőződésemet s a tudomány valódi érdekeit amannak alárendelni az ésszel megegyezőnek és helyesnek nem találom.

Kevesebb figyelmet érdemel már azon vélemény, melyet Rátkay hoz fel, ki a bánt a szintén szláv *boján* szóból származtatja, melynek jelentése: félelemgerjesztő — timendus — volna, azaz oly egyént jelentene, kitől félni kell, tehát zsarnokot.

Hogy mi indíthatta Rátkayt ezen véleményre, nem tudom; azonban hiszem, hogy mindenki előtt sokkal természetesebbnek s inkább elfogadhatónak látszik a *pán*-ból lett latinos banus — panus — a *p* a *b*-vel könnyen felelő levén, mint *boján*-ból összevonva banus; mert, feltéve, hogy az eredeti elnevezés *boján* volt, lehetett volna azt igen könnyen ugyanis kiejteni minden összevonási szükség nélkül; de ezenkívül a *bán* és *zsupán* szavak egymáshoz rokonságát alig tagadhatván: önkényt elesik ezen eddig egyedül Rátkay által követett értelmezés.

Hogy pedig e szónak a *bando* vagy *banderio* szótól való származtatása meg nem állhat, ezt bizonyítgatni, úgy hiszem, felesleges; mert ha azon oknál fogva, mivel a *bán* seregvezér is egyszersmint, a két szó közt rokonságot lehetne látni: inkább a *banderiumot* kellene a *bán* szótól származtatni. — Ezen a *bán* szó eredetéről általában kifejtett

nézet megerősítésére szolgál már magának a báni méltóság eredetének s a báni szerkezetnek kimutatása, mely a horvátoknál a VII-ik századtól kezdve szokásos volt.

III.

A horvátok rövid története Heraclius idejétől kezdve a 11. század végéig. 642—1088.

A báni méltóság eredetét tárgyalandó, szükségesnek vélem röviden előadni azon nemzet történetét is, melynek ezen méltóság ősi intézményei közé tartozott, s melynél először fordulnak elő a történelem által is fölemlítve bánok; valamint azon körülményeket is, melyek folytán e nemzet — a horvátok — a magyar szent korona uralma alá jutván s annak tartományává válva, benne, ősi intézményeihez hiven, a báni méltóság, bár hatáskörét illetőleg módosított alak és szerkezetben, fentartatott.

A horvátok — szláveredetű nép — a VII-ik század első felében Heraklius keleti császár felszólítására, ki őket a 636 táján Dalmatiát elfoglalt avarok ellen hívta be Pannoniába, ősi hazájokat, mely körülbelül a mai Galicia hegyseégeinek nyugati részében terjedt el, elhagyván, néhány évi küzdelem után az avarokat meggyőzték s azon tartományt foglalták el, mely azóta Horvátország nevezete alatt ismeretes, s mely ekkor eleinte délről az Adriáig, — mert Bieloegrád — Ó-zára az Adriánál fekszik — nyugatról Karinthiáig s éjszak felől talán — legalább eleinte — a Dunaig, azaz a Duna azon részeig terjedt, melyet az abba ömlő Dráva és Száva közbefognak.¹⁾

¹⁾ A 1861-ki horvát körlevél szerkesztői a VII-ik századbeli h. birodalom határait még a fekete tengerig is ki szeretnék terjeszteni erre nézve Szalay megjegyzé : „hogyan keletfelől a Fekete tenger szolgált volna birodalmuknak határul, arról, boesánatot kérek — semmit sem tud a historia“. (A horvát kérdéshez 11 lp.)

Ez történt körülbelöl 642. év körül.

Azonban a horvátoktól, kik — mint Const. P. magát kifejezi — Dalmátiába jöttek, mindjárt kezdetben egy rész elszakadt s „Illyricum és Pannoniát (t. i. a Dráva és Száva közötti részt) foglalta el.“¹⁾ E szerint mindjárt kezdetben két államot alapítottak; t. i. a délit s illetőleg a tengerpartit (a tulajdonképi Horvátországot, mely nagy részben ma török uralom alatt van) s az éjszakit (Szlavoniát, melyet ma hibásan Horvátországnak neveznek.) Mind a két államnak külön fejedelme volt ugyan; de azért egyik sem volt önálló, független állam.

A déli horvátok ugyanis a görög felsőségnek hódoltak. Héraklius idejében megkereszteltetvén, jó ideig békében éltek, míg Nagy Károly idejében a szomszéd népekkel együtt frank uralom alá jutottak. Majd midőn Nagy Károly halála után a frankok fék nélkül garázdálkodtak volna Horvátországban, a horvátok hét évi küzdelem után végre lerázták a frankok igáját — névleg azonban ezután is elismervén a frank király suprematiáját²⁾ végre az erélyes Basilius Macedo keleti császár idejében önkényt ennek főuraságát ismerték el. És ez állapotban találta őket őseink bejövetele.

Ami e korszakban Horvátországnak a tulajdonképi Dalmátiához, azaz a dalmát (romai) tengeri városokhozi viszonyát illeti: bizonyos, hogy ezek soha sem tartoztak Horvátországhoz, mint ők azt vélik; s bár mindenkép igyekeztek is a horvátok a tengeri városokat hatalmukba keríteni s minden adandó alkalommal zsarolni — egyebet nem nyerhettek, mint hogy Basilius idejében, — ki a horvátok zaklatásai miatt hozzá folyamodott tengeri váro-

¹⁾ Const. P. 30. f.

²⁾ „Midőn Olaszországban az ájtatos Lothar, a herulok királya uralkodnék. — — „Én Terpimir a horvátok fejedelme.“ Lucius lib. 1. — Schwandtnernél T. III.

soknak azt tanácsolá, hogy a neki, mint főuroknak fizetett adót, melyet a maga részéről elenged, fizessék a béke kedvéért a horvátoknak — adófizetőjökké tevék; de ennél többre nem tudták vinni, s minden későbbi kísérleteik, a dalmát városokat birodalmukhoz csatolni, meghiusultak s meghiusítottak különösen 997-ben Velence által, midőn t. i. Mucimir horvát fejedelem — mint Dandulónál olvassuk — Dalmátia szabad városait erősen nyomni kezdvén, ezek közös tanácskozás után Velencéhez folyamodtak oltalomért, melynek hercege Dalmátiába vitorlázván a hűségi esküt tőlök elfogadta.

Szlavonia — a mai hibásan Horvátországnak nevezett tartomány — melyet, mint fentebb érintém, a horvátoktól elszakadt rész foglalt el, szintén saját fejedelemmel birt s eleinte jó ideig a frankuralomnak hódolt, majd őseinknek mai hazájokba való jövetelök idejében *Branszláv* fejedelem alatt Arnulf német királynak volt hűbérese.

Ezen Slavoniába telepedett horvátokra nézve megjegyzendőnek vélem, hogy ők az itt talált szláv népekkel annyira összevegyültek, hogy nemzeti jellegöket is elvesztvén, egészen ezekbe olvadtak át. Kitetszik ez sz. László király azon intézkedéséből, hogy midőn Zágrábban püspökségét alapított, nem talált a már jóval előbb szilárdul keresztény szomszéd Horvátországban oly férfit, ki a szlavyonok nyelvét megérthette volna, hanem Csehországból volt kénytelen egy a nép nyelvét értő szerzetest hozni s azt Zágrábban püspökké tenni.

Őseink, midőn a honfoglalás nagy munkáját jó részben már bevégezték, a pusztaszeri gyűlés után Zalán üldözésére a Titelig leszáguldoztak, Árpád a tábor egy részével Lélt, Bulcsut és Botondot Bolgárfelhérvár ellen küldötte, hogy a Zalánt pártfogásába vett Symeon bolgár fejedelmet megfenyítsék.

A vezérek itt hamar végezvén, mert Symeon békét vá-

sárolt tölök, a kívánt feltételek s évi adófizetés ígérete mellett, Rácországra ütöttek s azt dél felé egészen a Vazul szorosig — a Balkán hegyekben — pusztítva bekalandozták. Innen az adriai tengernek fordulva megvették Spalato városát, meghódították egész Horvátországot s a Száva folyón átkelve bevették Zágrábot, továbbá Pozsegát és Vukovárt.¹⁾

Igy jutott 897 körül Horvátország egyelőre csak ideiglenesen, Slavonia azonban állandóan a magyar uralom alá.

Ugyanis kétséget nem szenved, hogy a mondott évtől kezdve legalább is 950-ig a magyar uralom alatt maradt Horvátország. A nagy nevű Szalay ugyan hajlandó megengedni, hogy e hódolás csak épen a fenjelzett hadjárat tartamára terjedt ki; *azonban tisztelt tekintélye ellenére is hangsúlyozni merem, hogy igen is, legalább 950-ig, a magyar uralomnak hódolt Horvátország; mert ez ideig maga Görögország is, melynek pedig ez időtájt Horvátország hűbéres tartománya volt, rendes adófizetője volt Magyarországnak.*²⁾ Körülbelül 950 táján, tehát még a lechparti szerencsétlen ütközet előtt, midőn már a magyarokat több érzékeny veszteség érte a lassankint öntudatra ébredt, zaklatot szomszédok részéről, midőn Görögországnak is sikerült már kibujnia az évi adófizetés alól, a horvátok is felmondtak a magyar uralomnak. Bizonyítani látszik ezt maga is Const. P., midőn a maga korában — tehát 950 körül, — mondja: „*Confines autem Turcis sunt ad occidentem Franci, ad meridiem Crobati*“³⁾ Őseink ezután nem értek rá újból meghódítani Horvátországot, s kivált 955 után jobb időkre halaszták el azt.

¹⁾ Béla kir. n. j. 38, 39. 41. 42. 43. fejj.

²⁾ *Béla* kir. n. j. 43. 44. 45. fejj. *Pertz: Monumenta Germ. Hist. Script. T. VI. 346. lp.* Lásd a görög forrásokat is, *Leo Gram. Zonaras, Cedrenus — Stritternél T. III. Pars. II.*

³⁾ *Id.* művében 42. fejezet.

Azonban Szlavonia, valamint Vukovár és Pozsega elfoglalása által a drávántuli részek is, továbbra is állandóan megmaradtak Magyarország kiegészítő részeül^{1).}

Nem szenved továbbá kétséget az sem, hogy Horvátország fejedelmei több ízben megkíséztették a Dráva és Száva közötti részt magukhoz rántani, s hogy ezen kísérleteknek rövid időre csakis akkor volt eredménye — s nem mint Gyurikovics²⁾ s utána többen vélekednek — Sz. István idejében — midőn I. Endre alatt hazánk Henrik német császárral szövetséggel levén elfoglalva, IV. Kresimir (1150 óta horvát király) ki a dalmát városokat is szerette volna hatalmába keríteni, felhasználván az ország elfoglaltságát, a Dráva és Száva közötti részt magához ragadta; azonban a német háboru 1053-ban a horvát király reménye ellenére megszűnván, Endre király Rado nádor vezérlete alatt sereget küldött a tartomány visszavételére, ki küldetésének gyorsan megfelelően, nemcsak Tótországot és a Szeremséget visszavette, hanem még Horvátországba is becsapván, gazdag martalékkal tért vissza, melyből a száva-sz.-demeteri monostort építette^{3).} Később, midőn Zvojnimir, hatalmas horvát bán, Béla leányát, Geyza és László nővérét, nőül nyerte, ezzel „Szlavoniának egy részét kapta“ — mint János gvercei esperes, az egykoru író mondja — „ki ezen rokonság által hatalmassá válva, Horvátország uralkodója lett.“

Főlemlítendőnek vélem még a horvátok történetéből a 11-ik század végeig, hogy fejedelmeik a 10-ik századtól

¹⁾ Napnál világosabban be van már ez bizonyítva; elég legyen e tekintetben Gyurikovics György kitünő közjogi művére: *De situ et ambitu* Sl. P. III. hivatkoznom.

²⁾ Id. M. III. R. 31. s k. lp.

³⁾ V. ö. Rado nádor alapító levelet Fej. Cod. Dip. I., János gvercei esp. Kerhelichnél. *Farlatus*: Illyricum Sacrum IV. 214. lp. Gyurikovics III. R. 32. lp. Kerhelich Not. prael. 105. *Szalay*: A h. kérdéshez 20. lp. Horváth Mihály magy. t. I. 172. lp.

kezdve mindinkább önállóbb színben tűnnek fel, valamint a suprematia is, mit felettök a görög császárok gyakoroltak, csak névlegesnek. Fejedelmeik közül e korszakban fölemlítendők *Tomisláv* 925 körül, utána *II. Krescimir* 994; *Mucimir* (997), *Dirisláv*, ki királyi címmel első élt — Tamás sp. esp. tanúsága szerint — s ki alatt a horvát birodalom határa Karinthia határától kezdve a dalmát tengerpartig terjedt, s a narentai tartományt és az ugynevezett Chulmiát is magában foglalta; de a dalmát tengeri városok töle is függetlenek maradtak. Utána testvére *III. Krescimir* s s ezután ennek fia *István*, atyja az ötkövető *IV. Krescimirnek*, ki 1050-től fogva „horvát, dalmát király“ címével uralkodott. Ezt követte 1073. *Zvojnimir*, ki a báni méltóságból, a magyar királyi házzal rokonságánál fogva, a törvényes trónutód dacára is királylyá levén, s mint ilyen 1076 óta *VII. Gergely* pápa által is elismertetvén, 1088-ig uralkodott.

Ez Horvátország története a nemzeti fejedelmek alatt, röviden előadva; de alig is lehetne, a kissé bővebb részletezést kivéve, e korszakban felőlök többet mondani, — nagyon kevés levén az, mit rólok a történelem hiteltérdemlő adatokban feljegyezett. De e kevés adat is elegendő arra, hogy kimutatni lehessen alaptalanságát azon meseszerű koholmányoknak, melyeknél leginkább az a csudálatos előtetem, hogy horvát atyáinkiai azoknak feltétlen hitelt adhatnak még napjainkban is, midőn a történelmi tudományok oly roppant haladásánál a józan kritika még figyelemre méltónak sem ítélheti azon, egy képzelt és elérni ohajtandó lehetetlen jövőből merített álmodozásokat, egy soha nem létezett, s ép azért elő sem teremthető multról.

IV.

A báni méltóság a nemzeti fejedelmek alatt.

A VII-ik század első felében mai hazájokba bejött horvát nép az, melynél a báni méltóságot hiteles adatok tanúsága szerint feltalálhatjuk. Történetöket ezen korszakban láttuk már; felemlítők, hogy fejedelmeik voltak. Lássuk most, hogy mik voltak a bánok, kikről, hogy léteztek, tagadni nem lehet.

Sokan azon hitben s illetőleg nézetben vannak, hogy történelmők ezen korszakában is, mint előbb, fejedelmők nem volt; hanem a régi s különösen a nomád népeknél divatozó patriarchalis szerkezettel bírtak volna; ezt látszik bizonyítani magának Const. P.-nak előadása is, midőn azt mondja: „principes hae gentes non habent, praeter zupanos senes, quomodo etiam reliqui Sclavorum populi.“ — Hogy azonban C. P. ezen szavait kétségenkívül az ezen korszak előtti időre kell érteni, kitetszik ugyanannak további előadásából, midőn azt mondja, hogy az avarok legyőzése után „*Porynus fejedelmők*“ alatt a ker. vallást felvették; az országot 11 megyékre, zsupániákra oszták fel, melyek elszámolásánál hozzá teszi, hogy „ipsorumque Banus tenet Cribassam, Litzam et Guteczam“, világosan megkülönböztetvén ezáltal a fejedelemtől a bánt; majd ismét a horvátok történelmének előadásában tovább haladva, bizonyos *Myroslab* horvát fejedelemről azt mondja, hogy miután 4 évig viselte a fejedelmességet, *Pribunius bán* által megöletett. „Atque haec quidem potentia eius et copiae fuere — ugymond a h. nemzet hadi erejét főlemlítvén — usque ad principatum *Cresemere*; quo mortuo, *Myroslabus* filius, postquam quadriennium genti praefuit, a *Pribunio Bano* interfectus est“ stb.¹⁾

Ezen szavak által, úgy hiszem, eléggé világosan kimu-

¹⁾ De adm. imp. c. 31.

tatja a hitelt érdemlő biboros író, hogy igenis fejedelmök volt a horvátoknak, a bántól különböző, ennél fellebb való. Ezen adata által egyszersmint világosan megerősíti azt is, mi a báni intézményre vonatkozólag a „Regnum Sclavorum“ műben, mint fentebb említém, foglaltatik.

Nem állhat meg tehát azon vélemény, mit már több írónál olvastam, hogy a banus szó e korszakban fejedelmet jelentett, s nem helyes a horvát fejedelmeknek, mielőtt királyi címet vettek volna fel, a *banus* és *dux* szót vegyesen adni, hanem helyesebben *dux* vagy *princeps*-eknek nevezhetők; nem áll továbbá Lucius véleménye sem, hogy e korszakban Horvátország több bánok közt lett volna felosztva a görög fenhatóság alatt minden közös fejedelem nélkül; mert e fejedelmek nyomai — bármily homályos is ezen időben még a horvát nép története — okmányilag is kimutatható; a mint ezt maga Lucius is kimutatta.

Ugyanis a sokszor idézett Const. P. hiteles előadása szerint Heraklius kel. császár idejében *Porinus* fejedelmök volt, majd ugyanő szerinte Cresemere és Myrostlab, — mind a hármat világosan megkülönböztetvén a bántól. Eginhárd Nagy-Károly életirója „*Borna dux Dalmatiae atque Liburniae*“ fejedelemeiről emlékezik, kinek 821-ben történt halála után unokája *Ladasclav* lett *utódává*. Fenn van *Terpimir*-nek 837-ben kiadott okmánya, melyben magát „*iuventus divino munere dux Croatorum*“—nak mondja, elődjéről *Micisláv*-ról is megemlékeztén; fenn van továbbá *Mucimirn*nek 842-ről szóló oklevele, melyben „*divino munere iuvatus Croatorum dux residente paterno solio*“ címmel él — ugyanezen okmányból kitűnően egyszersmint az ő fejedelmi udvartartása is. Ugyanis oklevele záradékában udvari főhivatalnokai is fölemlítettnek. „*Signum mei Budimiro jupano palatii*“ utána jönnek a *Cavallario*, *Camerario*, *Pincernario* stb. udvari hivatalnokok.¹⁾ Ezenkívül még számos

¹⁾ V. ö. Lucius id. m. Lib. II. C. 2. Schwandtnernél T. III. 105. lp.

részben már említett fejedelmeik nevét tartá fenn a historia.

Bizonyos tehát, hogy a horvátoknak bánjaikon kívül, kikről mindjárt szólandok, egy közös fejedelmök volt még Nagy Krescimir s illetőleg Dirzisláv ideje előtt is; hogy pedig ezután szintén így állott a dolog, ez iránt minden kétséget eloszlat IV-ik Krescimirnek egy 1069-ről a sz. Chrysogom zárai klastrom javára kelt oklevele, melyben az elődei alatt élt bánokat meg is nevezi.

„Ego Cresimirus — így szól az érintett okmány ide vonatkozó része — qui alio nomine vocor Petrus, Croatorum rex Dalmatinorumque, notifico omnibus, quod justum mihi videtur ut statuta parentorum meorum antiquorum non caessentur, maxime illa, quae ad salutem eorum pertinent animarum. Comperimus namque in gestis proavi Cresimiri maioris quod remedio animae suae tradidisset Monasterio S. Grisogomi territorium aliquod in loco, quod dicitur Hyculas — perpetuo possidendum, quod totum possessionibus suis mansit tempore ipsius et filii eius Dirzislavi *et eorum potentibus Banis* videlicet Pribinae et Godemiri, et temporibus Svetoslai et eius fratrum Cresimiri et Goyslavi et filii eius Regis Stephani patris mei, faventibus nobilibus Banis, eorum qui fuere temporibus, hi sunt Varda, Bozshare et Stephanus Prasca.¹⁾

Léteztek tehát bánok, a fejedelemtől különbözők, mint ezt cáfolhatlan adatok után kimutattam; lássuk most már, hogy mik voltak s mi módon keletkeztek?

Keletkezésöket kétségkívül az ezen korszak előtti időkben kell keresni, s ép azért hiteles adatok hiányában felette bajos meghatározni — hogyan és mikor keletkeztek; mindazonáltal megkísértem a legvalószínűbb conjecturát — mert csakis erről lehet szó biztos adat hiányában — föllálitani.

¹⁾ Luitius id. h.

Const. P. a szláv népek szerkezetéről általában megjegyzi, hogy e népeknek, legalább régente, nem voltak rendes fejedelmek, hanem csak öreg zsupánjai. Ez világosan a törzsszerkezetre mutat, s az általa említett öreg zsupánok alatt igen valószínűleg törzsfőket kell értenünk. Ha a zsupán szónak — mint a bán szó eredetének fürkészténél megjegyeztem — a zsupa (tartomány, egy része az országnak) és pán (ur) szavak összetételéből való származtatása elfogadható: úgy a báni méltóság eredete is tisztább színben áll előttünk. Tudnillik egy ily törzsfő eleinte urnak, pán, majd a tartomány — azon földterület, melyen törzse lakott — azaz a nép egy része urának, zsupánnak nevezetett; honnan a későbbi megye s megyefőnök is elnevezését vette volna. Az ily törzsfőkből származhattak már ezen korszakban, midőn közös fejedelem alatt egyesültek, a bánok, s a régi törzsszerkezet maradványának tekinthető a horvát népeknél e korszakban divatozott báni szerkezet; melynek megismertetésénél kénytelenek vagyunk a „Regnum Sclavorum“ adatait e tárgyban használni fel, mint a melyek Const. Porphy. állításai és IV. Krescimir oklevele által nyernek igazolást.

E korszakban tehát (a VII. századtól kezdve IV. Krescimir idejéig, 1050-ig) a bánok az ország egyes részeinek voltak kormányzói, vagyis jobban mondva tartományi kormányzók. Az ország ugyanis több — például 2, 3, tartományra volt felosztva, mindenik tartomány ismét megyékre.

Az ország élén a fejedelem állott; a tartományok élén a fejedelemtől függő bánok, kik tartományukban a legfőbb polgári s különösen katonai hatóságot képezték. Alattok állottak, mint a polgári hatóság közegei, a megye főnökök — zsupánok, — s a katonai parancsnokok. A tartományi adót behajtották s annak fele részét a fejedelemnek szolgáltatták át, felét maguknak tartván; míg a megyék főnökei

a megye területén szedett adóknak csak egy harmadrészét tarthatták meg maguknak. Kötelességek volt különösen a tartomány védelméről gondoskodni, a rend és béke fentartására felügyelni; — mindenben a legszélesebb hatalommal intézkedtek, egyedül a fejedelemnek tartozván számot adni tetteik és eljárásukról. A lassankint kifejlett szokás szerint rendesen a fejedelem rokonai, testvérei vagy már felseerdült fiai mintegy kielégítettül nyerték ezen méltóságot, s a fejedelem halála esetén a hozzá legközelebb álló bán lőn a fejedelmi utód, úgy hogy szokássá vált, miszerint *mindenik bán már* méltósága elnyerésénél fogva a fejedelmi trónra igénynyel birt.¹⁾

Nem levén feladatom itt ezen nagyon is primitív és tökéletlen kormányalkathibái vagy tökéletlensége felett és egyáltalában bírálatot mondani; legyen elég röviden megjegyezni, hogy ama széles hatalomkör, melylyel e korszakban a horvát bánok fel voltak ruházva, igen sok zavar és belviszály előidézésére szolgáltatott alkalmat, s a közjónak nem előnyére, hanem inkább hátrányára volt. Így például már Constant. P.-tánál olvashatjuk, hogy Myroslabot az ellene fellázadt Pribunius bán megölte; továbbá maga IV. Krescimir idézett okmánya is elismeri hatalmukat, midőn hatalmas bánoknak nevezi őket.

A bánok neveit, kik ezen korszakban szerepeltek, a Constant. P. által fölemlített s Krescimir idézett oklevelében foglaltakon kívül, nem tarták fenn az egykoru adatok, mit csodálni nem lehet, ha meggondoljuk, hogy más e korszakbeli nevezetesebb eseményekről és dolgokról sem tudunk körülményesen mindent, még eleget sem.

Ezen hiányos adatok dacára is kétségtelen továbbá,

¹⁾ „Prima — ugymond Kerchelich is — bani olim a rege dignitas fuit filiis aut in horum defectu fratribus regum debita;“ „si quis enim — mondja Lucius is — Banus creatus fuerit, ob id ad regni successionem iam destinatus extitit.“

hogy e korszakban egész IV. Krescimir idejéig egy fejedelem uralma alatt ugyanazon egy időben több bánok léteztek; — amint ezt a „Regnum Sclavorum“ nyomán előadott báni szerkezetből, IV. Krescimir oklevele által is hitelesen bizonyítva, láthatni.

Valamint azonban a horvátok története IV. Krescimir idejétől fogva világosabb színben tűnik fel, úgy a bánokról is biztosabban lehet valamit állítani, s illetőleg gyanítani, mert a bánok utoljára sem vittek oly világra szóló szerepet, hogy velök a történelem foglalkozhatott volna, — a nagyobb világosságot is amnyiban értem, a mennyiben már ez időtől fogva az oklevelek nyomán — melyek a történelem leghitelesb s az események leghűbb forrásai — lehet felőlök szólani.

Ezek alapján már világosan következtethető, hogy a báni méltóság és szerkezet IV. Krescimir idejétől kezdve átalakuláson ment keresztül.

Ő ugyanis tudván az elődei alatt épen a bánok által előidézett zavarokat, s különben is az eddigi báni szerkezetet egységesítési eszméjével, valamint korlátlan uralmi vágyával összeegyeztethetőnek nem találván, — azt eddigi alakjában megszüntette, s a több bánok helyébe, a többi európai fejedelmi udvaroknál már ekkor többé-kevésbé divatozott udvari főhivatalnok, országnagy mintájára, egy bánt tevén, ebben központosította össze a bánok teendőjét s a báni méltóságot.

És bár ez, mint tény, így feljegyezve sehol sem található, de igen alaposan, sőt, merem állítani, határozottan következtethető a IV. Krescimir idejétől fenlevő oklevelekből, melyekben mindenütt egy bánról s oly módon van említés téve, hogy állításom igazsága világos színben tűnik elő. — Ugyanis, hogy példákkal bizonyítsam állításomat, IV. Krescimirnek 1059-ben a sz. Jánosról nevezett zárai klastrom javára kiadott oklevelében olvassuk: „*eadem re-*

gali auctoritate una cum Guoizone Bano, meisque primatibus concedo, faveo, annuo“ stb. Ugyanezen okmány záradékában a pápai követ, Lörinc érsek, s Rajner és Teodoz püspökök nevei után mindjárt a nevezett bán áll s utána a zsupánok nevei következnek.¹⁾ Ugyanezt tapasztalni még a IV. Kresimir által kiadott többi oklevelekből is, mint az 1059. február havában ugyancsak az említett kolostor, valamint 1069-ben a sz. Tamásról címzett monostor részére kiadottakból ; mely utóbbinak záradéka így hangzik : „Huius denique rei stabilitum palam actum et coram his testibus roboratum, Laurentio archiepiscopo, Rajnerio Croatico episcopo, Goizone Bano et alii plures.“²⁾ — Ezt láthatjuk továbbá, még pedig minden kételyt eloszlatólag, bizonyos „Croatinus et frater meus Lucca Strab“ testvéreknek a zárai sz. Gergelyről címzett szerzetesek régi regestrumában fenlevő adománylevelökből, mely így kezdődik : „Anno Incarnationis MLXX. (1070) Indictione IX. Romano tertio imperante, Croatiae vero rege Cresimiro regnante, Zunimiro bano. Ego Croatinus stb.“³⁾ Mely okmány eléggé világosan tanúsítja, hogy ez időtájt csak egy bán volt, az idézett évben épen Zvojnimir, ki az előbbi évben elhunyt Goyzo helyébe lépett. Szintén ily bizonyító erővel bír a Bold. Szüizről címzett zárai apácák kolostorának régi s maig fenlevő albumában egykoru kéz által az 1073-ik évre irt következő szavak : „In nomine Domini Nostri Jesu Christi et eiusdem Incarnationis MLXXIII. (1073) regnante Cresimiro Croatiae, Bano Suimimiro.“⁴⁾ Ez, úgy hiszem, eléggé világosan szól e tárgyban. A spálátói káptalan régi regestrumában pedig, bizonyos Slaviz királyról tétetik említés, — hogy mikor uralkodott, bizo-

¹⁾ Luc. lib. II. C. 15. Schwandtnernél id. m. Tom. III. 155. 156. lp.

²⁾ U. o. 157. 158. lp.

³⁾ U. o. 161. lp.

⁴⁾ Luc. lib. II. C. X. Schwandtnernél id. h. 138. lp.

nyosan nem tudhatni, legvalószínűbben Zvojnimir után s igen rövid ideig — s ennek Péter bánjáról a következőkép: „Attigit eo tempore venire in nostris partibus Slavizo Rex et Petrus Banus, nec non et Saruba causa discordiae, quae erat inter Slavizo et Lubomiro stb. — Postea venit rex et corroboraverat praedictas terras *Petro Bano et Saruba Zupano et Velcano setnico stb.*¹⁾

Nem volt tehát, mint Kerchelich vélekedik²⁾, Saruba is bán, annál kevésbbé magyar királyok alatt bán, mint Kerchelich után a bánok névsorában felhozva látom.³⁾

Világos tehát a felhozott hiteles adatok után, hogy IV. Krescimir idejétől fogva a több bánok helyébe egy lépett, s e szokás azon kevés idő alatt, mely Krescimirtől fogva a magyar uralomig lefolyt, állandóan meg is tartatott. Azonban, ha az említettem tekintetben átalakuláson ment is keresztül a báni szerkezet, de az ezen korszakbeli egy bánnak fenmaradt a régibb időkbeli örökölt széleskörű hatalom, még pedig mondhatni, hogy egy személyben egyesítve a régiek összes hatalmát; ezt látszanak bizonyítani az említett okmányok, ezt különösen Zvojnimir példája, ki hogy mily tekintélyes és hatalmas lehetett, mutatja azon körülmény, hogy a magyar királyi házból nyert nőt s vele jegyajándokul egy egész országrészt; mely körülmény folytán a különben is tekintélyes bán hatalmassá téve, a fenlevő törvényes örökös dacára is, magának szerzé meg a fejedelmi s illetoleg királyi trónt, melyhez valószínűleg, a magyar királyi házzal való közeli rokonságán kívül, még, a régibb elődök példájára, a viselt báni méltóságnál fogva is vélt igénynyel birhatni.

* * *

¹⁾ Lucius id. h. Schwandtnernél T. III. 137. lp.

²⁾ Id. kéziratában és Hist. Ep. Zagr. c. művében.

³⁾ U. o. V. ö. a M. Encyclopaedia V. K. II. R.-ben fellelhető névsort, hol Saruba szintén mint magyar bán szerepel.

És ez minden, mit a bánoknak a nemzeti fejedelmek, majd királyok idejében a VII. századtól kezdve egész a XI. végéig tartó szerepléséről tudhatni. — Ha egész határozottsággal nem is lehetett — adatok hiányában — hatalmuk és hatáskörüik határait e korszakban körülírni, de megközelítőleg előadni igen.

A XI-ik század vége s illetőleg a XII. elejével új korszak állván be történetükbe, nagyon természetes, hogy a báni szerkezet is régi alakjában megszűnt, s új alakban jött létre a magyar királyok idejében.

Mielőtt azonban erről szólnék, szükségesnek tartom röviden előadni, hogyan jutott Horvátország újból és immár állandóan a magyar uralom alá.

V.

Zvojnimir horvát király 1088-ban törvényes utód hátrahagyása nélkül — Radován nevű fia már előbb hunyt el — meghalálozván, Horvátország egy sereg pártoskodóknak lón színhelyévé, kik, tekintetbe sem véve a törvényes királynét, a koronát egymástól elkapkodni ohajtatták volna. Végre is bizonyos István nevű horvát főurnak (talán IV. Kresimirnek Zvojnimir által a trónról leszorított fia lehetett) sikerült a trónt hatalmába keríteni s két évig bitorolni — Ilonát Zvojnimir nejét az ország egy részének birtokára szorítván.

István halála után a zavarok még nagyobb fokra hágván, Ilona, mintán a zavarokat lecsillapítani nem tudta, több horvát főur tanácsával és beleegyezéséből testvérét, Lászlót, Magyarország hirneves királyát, az ország meghódítására behívta. Kedvező alkalom volt ez Lászlónak a magyar szent korona jogait nem csak az Ilonával jegybérül adott tartományra, hanem egész Horvátországra nézve is — mely a vezérek idejében a magyar uralomnak meghó-

dolt vala, de az őscinket ért bal szerenese következtében attól ismét elszakadt, érvényesíteni.

László tehát hadával a Dráván átkelvén, az ellenálló pártoskodókat csakhamar legyőzte, s nemcsak a Dráva és Száva közötti részt csatolta vissza, hanem a tulajdonképi Horvátországot is a Száva folyótól kezdve egész a havasokig elfoglalta; mielőtt azonban a tenger melléki részét is Horvátországnak elfoglalná, hírül vevén, hogy a kunok országába betörték, hadait innen kivonni s ezek ellen fordítani kénytelenítettet. „László király — mondja Tamás spalatói főesperes¹⁾ — összegyűjtven bőséges hadait jött és elfoglalta az egész földet a Dráva vizétől egész az Alpeseig, melyek Vashegyeknek hivatnak, semmi akadály sem állván ellene. Azután átment az Alpeseken s az erősségeket és táborokat kezdte megtámadni és sok csatát vivni Horvátország népeivel; de midőn ezek egymástól elkülönítve, az egyik a másikat nem segíti, könnyű győzelmet nyerhetett a király. Egész a tengerig azonban nem érkezhett, hanem hallván, hogy némi nép országába nyomult, visszament Magyarországba.“

Az ekkép meghódított Horvátország kormányzójává Álmost rendelé László, Geyzának fiát. „Urunk Jézus Krisztus megtestesülésének 1091-dik évében, midőn Alexius ur Konstantinápolyban országolt; azon időben, *mikor László a pannoniaiak királya Horvátországba beütvén, Álmos urat, unokaöcsét abban királyul tette*, a zárai egyháznak pedig András ur volt tisztelendő főpapja, és én Drago, Praestantius püspök urnak unokaöcse már harmadizben perjel“ — e szavakat olvashatni a Mária mennybemeneteléről címzett zárai apácák zárdájának régi naplójában egykoru kéz által feljegyezve, „hogy — ugymond Szalay²⁾ — László király diadalmas hadjáratának évet szabatossággal tudhassunk;

¹⁾ Hist. Salon. Cap. 17.

²⁾ A horvát kérdéshez 23 lp.

s hogy — ha szabad csekélységemnek így szólani — ennél fontosabbat tudhassunk; azt t. i., hogy Álmost egyedül csak Horvátországnak tette vezérévé s nem egyszerűen a szintén ez alkalommal visszacsatolt Szlavóniának is, melyet egyenesen Magyarországra olvasztott be s a maga közvetlen kormánya alá vett, a mint ezt belügyeinek rendezésében is tanúsította, Zágrábban püspökséget alapítván s valószínűleg polgári tekintetben is Magyarországhoz mindenben hasonlóvá tévén a megyékre való felosztás s egyéb intézkedései által, melyeket hogy Horvátországra is kiterjesztett volna — azt egyedül Álmos kormányára bízván, s egyelőre régi szerkezetében hagyván meg — bebizonyítani vagy állítani távolról sem lehet.

Ki merem mondani tehát — a következő fejezetben bővebben is indoklandó — első azon véleményemet s erős meggyőződésemet, hogy *László Szlavóniát ez alkalommal Magyarországhoz szorosan hozzá csatolta*, s megyékre osztván fel, annak kormányzását, úgy mint a többi megyékét, a főispánok s nádor útján magának tartá fenn, Álmost egyedül csak a tulajdonképi Horvátország általa elfoglalt nagy részének tévén kormányzójául.¹⁾

László halála után újra lázongani kezdtek a horvátok. A mozgalom élén bizonyos Péter nevű bán állott, — talán István vagy Slaviz bánja? — ki megvetvén az erélytelen és gyöngé Álmos tekintélyét, egy párt élén fellázadt s magát horvát királynak kiáltatta ki.

Kálmán király, László utóda, a lázongás hírére azonnal Horvátországban temett hadaival, s Pétert az azóta nevéről „Péter-hegy-“nek nevezett guozdi vagy gozdanszky hegyeknél megvervén — ez ütközetben maga Péter is elesett — a lázadást csakhamar elfojtotta s uralmát egész Horvátországra kiterjeszté. Ugyanakkor szándoka volt a

¹⁾ Fejér. Cod. Dip. III, 1. 210. lp. a zágrábi püspökség alapításáról; Kerhelich Hist. Episc. Zagr. 18. lp. Turóczy 56. fej.

dalmát városokat is elfoglalni, s kétséget nem szenved, hogy a dalmát városok nagy részét ekkor bíró s az egész horvát s dalmát tenger melléket veszélylyel fenyegető normánok ellen e célból kezdett Velencével egyesülten háborút; hogy azonban célját s a benne mindjárt ekkor fogamzott nagyszerű eszmét: a dalmát tengerpart elfoglalása által Magyarországot tengeri hatalommá tenni — nem valósíthatá: oka az országán átvonuló keresztes hadakkali elfoglaltsága volt; mely körülmény miatt kénytelen volt hadait Magyarországba, a rakoncátlan keresztesek féken- és szemmeltartása tekintetéből, áttenni.

1102-ik évben elérkezett végre a kedvező alkalom nagyszerű tervének valósitására.

Ez időtájt ugyanis, „valószínűleg Velence titkos működése következtében“ ismét forrongás támadt Horvátországban, melynek hírére Kálmán gyorsan itt teremvén, a mozgalmat elfojtotta. Ez alkalommal egyszersmint nagyszerű tervét valósitandó, átkelt a Kulpán s a Velencét uraló Spaláto falai alatt termett s hódolásra szólítá fel a várost, melynek polgárai egy ideig, Velence boszujától tartva, ellenálltak ugyan, de midőn látnák, hogy a király komolyan készül az ostromhoz, Crescentius érsekeket a táborba küldték békeért könyörögni, mit Kálmán szívesen megadván s a polgárokat érsekök által bizonyossá tevén affelől, hogy őket eddigi jogaikba nemcsak meg nem rövidíti, de sőt azokat gyarapítani is szándékozik, s miután ígérétét esküvel is megerősítette, a polgárok is hűséget esküdtek neki s a magyar koronának. Innen Zára alá vezette hadait, mely, valamint csakhamar a többi „kulcsos városok“ is, Kálmán kegyes bánásmódjának hírére, Spaláto példáját követvén, meghódoltak a magyar koronának — jogaik és kiváltságaikban Kálmán által szintén megerősítettvén.

Ugyanekkor Rámát — Bosnyákországot — is meghódítván, diadalmasan vonult be a tenger melléki Horvátor-

szág akkori fővárosába, Biogradba, mely a latin írónál Alba, az olaszoknál Zaravecchia (Ó-zára) néven említették. Ide gyűjtötte maga köré az összes horvát nemességet s a dalmát városok küldötteit; s hogy új szerzeményt birodalmával jobban összekapcsolja, jelenlétökben magát Horvát-, Dalmátország királyává koronázta, még ugyanezen 1102-ik évben, amint ezt egyik oklevélben világosan mondja: Urunk Jézus Krisztus megtestesülésének 1102-ik évében, én Kálmán, Isten kegyelméből Magyar-, Horvát-, és Dalmátország királya, előleges, érett tanács következtében, miután megkoronáztattam a tenger feletti Biogradban, a királyi várban stb.¹⁾

Kálmán ugyanekkor az erélytelen Álmost Horvátország kormányzóságától elmozdítván, helyébe, egyszersmint Dalmátia kormányzójává is, az iránta nem csak gyermek kora óta hű, hanem az előtte erélye- és eszélyességéről is ismeretes Ugra grófot tévé.²⁾

¹⁾ A m. történelmi emlékek első oszt. VI. köt. Tamás Spal. esp. 17. fej. V. ő. Szalay: A. h. kérdéshez 25. 26. Horváth Mihály. M. T. I. 229. 30. lp.

²⁾ Farlatus id. m. V. 232, 233. lp. Episcopi Arbenses stb.

II. RÉSZ.

A BÁNI MÉLTÓSÁG

A MAGYAR URALOM ALATT.

I.

A horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóság az Árpádok idejében 1102—1301.

A.

Előadván Horvátország meghódításának történetét, megjegyeztem, hogy László király Álmost, unokaöcsét ennek kormányzójává tevő. Ez kétségtelenül bizonyos; hogy azonban már akkor, mint a nagytudományu Bartal György ¹⁾ állítja, a régi báni méltóságot is — hasonlóan a magyarországi nádori méltósághoz szervezvén — megerősítette volna, egyetlen adattal sem lehet bizonyítani; sőt inkább az egykoru adatok tanúsága után azt látjuk, hogy még az egész Horvátország elfoglalására sem ért rá, annál inkább belügyeinek tüzetes rendezésére, — ennek egyelőre Álmos kormányzóvátétele által tevén eleget; s különösebb gondjait e tekintetben csakis a véleményen szerint egyenesen Magyarországhoz csatolt Tótországra — Szlavoniára fordítván. — Vajha ezen László által megkezdett s Kálmán király által — mint alább látni fogjuk — gondosan fentartott egyesítését Szlavoniának a magyar mint anyaországgal a későbbi királyok is fentartották és ápolták volna!

Azonban, fájdalom, nem így történt, mert a régibb gyakorlat folytán azon káros szokás fejlődött ki, hogy a királyi hercegeknek az ország egyes részei adattak s kormányzásukra bizattak, s különösen akkor, midőn a király-

¹⁾ Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV.

nak két vagy több fia volt, az uralkodásra hivatottan kívül a másíknak vagy többieknek mintegy kielégíttetésül az ország egyes részei, péld. Horvát- Dalmát- és Tótország, vagy Erdély és Galicia hercegi címmel adattak, ugy szintén midőn a királynak testvérei voltak. Hogy mennyire hátrányára volt az országnak ilyenén mondhatnám feldarabolása, fejtegetni feleslegesek vélem, eléggé ismeretes levén az.

Ezen kárhoztatandó szokás eredményezte a Kálmánt követő királyok idejében, hogy azon kötelékek, melyekkel László és Kálmán királyok Szlavoniát szorosán Magyarországhoz fűzték, megtágíttattak azáltal, hogy elvonatván az Magyarország egységétől kormányzati tekintetben, királyi hercegek közvetlen kormányzása alá adatott. Különben az is igaz, hogy már II. Géyza idejében, tehát midőn még a hercegi kormányzat nem volt divatos, mint alább kimutatandom, keresendő ezen elkülönítése Szlavoniának kormányzati tekintetben Magyarországtól.

De, hogy visszatérjek oda, honnan kiindultam, ismétlem, hogy Lászlóról épen nem mondhatni, hogy a báni méltóság fentartása körül intézkedett volna; míg Kálmán királyról alaposan következtetni lehet, hogy midőn az általa egészen meghódított Horvát- s Dalmátország kormányzójául Ugra grófot tevė, elmozdítván innen az erélytelen Álmot, őt, megfelelőleg a horvát nemzet ősi intézményeinek, báni cím és méltósággal ruházta fel, hasonlóvá tevén hatáskörére nézve a magyarországi nádorhoz, sőt némileg mint a király nevében kormányzót s annak helyettesítésébebb hatalom körrel is látta el; azonban csakis Horvát-Dalmátország kormányzója s illetőleg bánjávé tevė, nem terjesztvén ki hatáskörét Szlavoniára is, mint a mely új hódítás szükségére okot nem szolgáltatva, a László által elintézett s az országhoz csatolt helyzetében továbbra is megmaradt. Ugráról ugyanis egyedül és világosan azt ol-

vashatjuk, hogy csak Horvát- s Dalmátországnak volt kormányzója s jobban mondva bánja.

Bizonyossággal vélem állíthatni tehát, hogy a báni méltóság a magyar uralom alatt Kálmán idejében vette kezdetét, s csakis Horvát- s Dalmátországban, hiven a horvátok ősi intézményeihez s Dalmátiára is kiterjesztett hatósággal.

Első ily bán volt Kálmán idejében s illetőleg a magyar uralom alatt Ugra 1102-től fogva, habár e nevén az ezen korszakból fenmaradt igen csekély oklevelekben nem is említetik. Bizonyos továbbá, hogy a Kálmánt követő két király II. István és II. Béla is tettek bánokat Horvát- Dalmátországba, bárha az e korból ránk maradt csekély történelmi emlékek a bánok neveit nem tarták is fenn.

II. Geyza idejétől azonban folyton feltalálható a bánok neve is.

És hogy a báni méltóság II. Geyza idejében nem mint valami új intézmény tekintetik, kitetszik ezen királynak a spálatói érsekség javára kiadott 1158-ki adomány leveléből, melyben a többek közt olvassuk: „ut non licet alicui bano ipsum Archiepiscopum et ejus ecclesiam in praefato donatione et confirmatione molestare“¹⁾ mely szavak értelméből világos, hogy a báni intézmény mint már létező s nem újdön intézmény tekintetik.²⁾

¹⁾ Fej. Cod. Dip. II, 155. lp.

²⁾ Dandulónál — Muratori XII. 266. lp. idézve Lucius által is (Lib. 3. C. 5. Schwandtnernél III, 194. lp.) olvassuk a Kálmán halála után történt velencei foglalásokra vonatkozólag: „Dux autem in proximo mense majo 1116. suo undique collecto exercitu et Henrici imperatoris atque Alexii Constantinopolitani adjutus praesidiis contra Hungaros, qui ad subveniendum castro Jadrae redierant, in Dalmatiam iter agressus est; et in die S. Pauli, videlicet II. Kal. Julii Dux cum Hungaris campestre praelium peragens, *Banum* in fugam vertit et victoriam consecutus est.“ — Itten a bánról II. István idejében tétetik említés.

Azon kérdésre már, hogy voltak-e Szlavoniának is ezen legelső korszakban bánjai, kiterjedt-e a horvát-dalmátországi bán hatásköre Kálmán s az ezt követő két király alatt Szlavoniára is, mikor lön egyesítve a három tartomány báni méltósága? részben már fentebb feleltem, s most bővebben is előadom e tárgyban a másokétól eltérő, új nézetemet. Mielőtt azonban ezt tenném, jónak látom megjegyezni, hogy e kérdés megfejtése nem oly könnyű, mint első tekintetre látszik; mert e kérdést egyszerűen oly felelettel oldani meg — mint ez eddig általában történt — hogy t. i. Horvát-Dalmátországnak bánjai, Szlavoniának pedig hercegei voltak — nem lehet, sőt téves is.

Nem lehet pedig már a következő okokból sem; mert először Slavoniának a királyi hercegek általi kormányzása nem Kálmán, sem II. István vagy II. Béla idejében veszi kezdetét, hanem jóval később, II. Geyza s helyesebben III. Béla idejében; de másodszor nem kell szem elől tévesztenünk — s ez, úgy hiszem, döntő érvül szolgálhat — hogy ezen hercegek nem pusztán Szlavoniának, hanem mind a három tartománynak voltak egyuttal kormányzói s kormányzati idejökben szintén bánjaik.

Imre (1194) és Endre (1198) hercegek nem is „dux Slavoniae“ hanem az első Croatiae et Dalmatiam feliciter gubernans“ s az utóbbi „Croatiae Dalmatiae sat. dux“ címével kormányozták mind a három tartományt, az őket követő hercegek pedig „dux totius Slavoniae“ címmel éltek. Ezen kívül Horvát-Dalmát- és Tótországnak a hercegek általi kormányzása, habár ez az egész árpádi korszakban divatban s illetőleg gyakorlatban volt, még sem tekinthető rendes, hanem inkább rendkívüli állapotnak; mert utoljára is legtöbb esetben bánok és nem hercegek állottak e tartományok kormányának élén.

Azértis erős meggyőződésem, hogy mint fentebb már állítam, először csakis Horvát-Dalmátországra terjedt ki

a bán hatásköre, csakis itt létesítettett s illetőleg állíttatott fel az — a nemzeti fejedelmek alatt szerepelt báni méltóság mintájára; *Szlavonia ellenben már László által, mint Magyarország egyéb részei, megyékre (Zágráb, Varsasd, Kőrös és Zagoria) osztatván fel, szorosan az országhoz csatoltatott, s ez állapotában Kálmán, úgy szintén II. István, II. Béla s talán egy ideig Geyza idejében is meghagyatott; a minthogy ez ideig még királyi herceget sem találunk, ki annak kormányzatát vitte volna. Horvátországnak és Dalmátiának pedig ezen idő alatt bánjai voltak, ezek által kormányozván azt az említett királyok.*

Az e tekintetbeni változás II. Geyza idejében állt be, valószínűleg akkor, midőn ez nagybátyjának, Belusnak gyámsága alól kinövéen, az ország ügyeit önállóan intézni kezdte, melyben miután talán nagybátyja, kit szolgálatai s érdemei miatt egyszerre nem megelőzhetett, akadályul szolgált neki, őt Szlavonia kormányzásával bizta meg, báni cím- és méltósággal ruházván fel a már birt nádori méltóság mellett, mit annyival inkább tehetett, miután Szlavonia eddig is a nádor hatósága alá tartozott, nem úgy mint Horvát-Dalmátországnak, mely László idejétől kezdve külön kormányzattal s Kálmán idejétől fogva bánokkal birt, — nem tartozván a nádor hatósága alá.

És itt keresendő a szlavoniai bánság első csirája, s nem László vagy Kálmán idejében.

Ez időtől fogva azután folyton bánjai voltak Slavóniának is; még pedig egy ideig külön bánjai. Annyi bizonyos, hogy Belus, az első szlavoniai bán, nem volt egyszersmint Horvát- s Dalmátországnak is bánja; mert, jöllehet csak egyszerűen „banus“ néven jön elő az oklevelekben, de működése, szereplése ez oklevelek szerint Szlavóniában történik, s ezenkívül ugyanezen idő alatt, míg t. i. ő mint szlavoniai bán szerepel, előfordul bizonyos Árpá bán is, kiről bátran állíthatni, hogy Horvát- s Dalmátországnak bánja

volt.¹⁾ Ugy szintén Geyza után is akadunk példájára annak, hogy két bánt találunk egy időben, (III. István idejében) kik közül az egyik Szlavoniának volt bánja; mert a II. Geyza által egyedül nagybátyja érdekében behozott szokás Szlavoniának is bánt adni, ezután is fentartatott, valószínűleg azon körülménynél fogva, mivel a központi kormánytól távol esvén, annak kormányzata így könnyebben eszközöltethetett, — nézetem szerint azonban eléggé hibásan, miután ezáltal újra lazább viszonyba hozatott az anyaországgal, melynek ma már édes gyermekének sem akarja magát elismerni — dacára a megeafolthatlan történelmi adatokban feljegyzett keresztlevelének.

Azonban nem sokáig tartott ezen külön bánok korszaka, s a mindjárt előadandó körülmények folytán, jöllehet Szlavonia közigazgatás és törvények tekintetében Dalmát- s Horvátországtól lényegesen különbözött is, mindazonáltal a három tartomány III. Béla idejétől kezdve egy bán hatósága alá adatott, s ezen szokás az egész árpádi korszakban Kun László idejéig fentartatott, „banus totius Slavoniae“ címet viselvén a három tartomány bánjai.

Tudtommal eddig senki sem fürkészte, hogy voltak-e Szlavoniának és meddig külön bánjai, valamint az egyesítés okát sem, melynél fogva t. i. a három tartomány egy bán hatósága alá került. Egyedül Kerhelich volt az, ki némileg ezen kérdéssel is foglalkozott; de itt is, valamint egyebekben — dacára tudományos készltségének, melyet ketségbe vonni nem akarok, — tévedett, midőn az egyesi-

¹⁾ Így például Árpá bán jelenlétében kelt II. Geyzának 1158. a spalatói (Dalmátiában) egyház javára tett adománylevele. „In praesentia Lucae Archiepiscopi (spalatói) et Arpae bani,“ Fej. Cod. Dp. II. 155. lp. III. Istvánnak 1163. a zágrábi egyház javára kiadott oklevelében Béla bán, mint az említett egyház perében ítéletet hozó bíró, és ugyanakkor kivüle még Borics bán fordulnak elő. Kerhelich H. Ep. Zag. 19. lp.

tést csak az arany bulla korában keresé, s némileg ezzel hozta kapcsolatba, s ez idő előtt több bánról, mint egyedül szlavoniairól tesz említést, kik pedig mind a három tartománynak bánjai voltak.

Csekély véleményem szerint ez egyesítés III. Béla idejében, s pedig a következő körülmények folytán történt.

Ugyanis azon zavarok következtében, melyeket az ezen időtájban élt ravasz és számító Comnen Mánuel görög császár III. István nagybátyjai oltalmazásának ürügye alatt oly célból támasztott, hogy ezáltal Magyarország uralmához magának utat készítsen, 1165-ben Dalmátia a görögök hatalmába került; s habár a következő évben visszafoglaltatott is a magyarok által, de 1168-ban újra Mánuel hatalmába jutott, s maradt is ennek haláláig 1181-ig, még pedig nem csak Dalmátia, hanem a tulajdonképi Horvátország nagy része is.¹⁾ És ezen körülmény szolgáltatott, nézetem szerint, alkalmat arra, hogy már III. István és utána Béla Dalmátia és Horvátország egy részétől meglevén fosztva, az ekkép megcsonkított Horvátországnak uralmuk alatt levő részét és Szlavoniát egy bán hatósága alá adák. És valóban, ha az ezen időszak után előforduló bánok hatáskörét tekintjük, úgy találjuk, hogy az mind a három tartományra kiterjedt; nem lehet pedig feltennünk azt (mit pedig, ha ezen időszak után is külön bánokat adnánk Dalmát- s Horvátország és külön Slavóniára nézve is — mint Kerchelich s utána mások tévék — elfogadni kénytelenek volnánk) hogy a dalmát- s horvátországi bán hatásköre Szlavóniára is, s a szlavoniaiáé viszont Horvát- s Dalmátországra is kiterjedt, mert ez képtelenség volna!

1168-ban, midőn, mint fentebb láttuk, Dalmátia s vele

¹⁾ Tamás spalatói esp. mondja Mánuelről: *Tota autem Dalmatia et Croatia universa subiecta erat principatui eius; majd ismét: „mittebat autem duces suos, qui veniebant et tenebant civitates maritimas et magnam Croatiae partem.“* Hist. Salon. c. 22.

Horvátország egy része is jó darab időre a görögök kezébe került, szűnt meg a horvát-dalmátországi bánság, s mint ilyen bán utolsó lehetett e korszakban *Ompud*.

Elősegítette és kifejlleszté a későbbi időkben ezen egyesítését a három tartomány báni méltóságának különösen azon körülmény, hogy királyi vérből származott hercegek állíttattak e tartományok élére, kiknek hatalma, mint már említettem, nem csak Szlavoniára, hanem Dalmát-s Horvátországra is mindenkor kiterjedt, amint ezt számos oklevelek napnál világosabban bizonyítják. Ezen hercegek idejében szintén voltak szakadatlanul bánok, még pedig mindenik hercegnek csak egy bánja volt a három tartományra nézve, amint ez is minden kétségenkívül bizonyos. Így például *Imre* herceg alatt Domonkos bán; így *Endre* alatt, ki szintén mint *Imre* is Horvát-, Dalmátország s Szlavonia hercege vala, *András* bán, majd 1199. *Benedek* bán zalai főispán, s ennek halála után még ugyanazon évben, s a következőben *Miklós* bán s szintén zalai főispán — mind a három tartomány bánjai voltak.

És itt helyre kell igazítanom azok tévedéseit, kik — *Kerchelich* után indulva — ezen körülményt tekintetbe nem véve, a bánok névsorában ez időben is külön horvát-dalmát bánt és külön szlavoniat említenek, holott pedig ekkor egy bánja volt mind a három tartománynak. Így csak az imént felhozott példát véve fel, az 1199. évre *Benedeket* mint horvát-dalmát bánt és *Miklóst* mint szlavoniat tekintik, holott *Miklós* csak *Benedek* halála után lett és pedig mind a három tartomány bánja *Endre* hercegsége alatt; minek bebizonyítására felhozom, hogy *Imre* királynak a zágrábi egyház részére 1199-ben kiállított szabadalom levelében előfordul „*Nicolao bano et Comite de Zala*“ miből kitetszik — úgy mondják *Kerchelich* és követői — hogy szlavoniat bán volt; azonban nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy *Endre* hercegnek 1200-ban a Dalmátiában

fekvő sz. Kozma és Demjén egyházak javára kiállított oklevelében ugyancsak ezen Miklós bán s zalai főispán fordul elő, — miből az következik, hogy nem csak Szlavóniának, de Horvát-, Dalmátországnak is bánja volt Endre herceg kormányzása alatt.

Hasonlóképen, hogy még egy példát hozzak fel a sok közül, az 1217-ik évre a bánok névsorában¹⁾ Bánk-ot szlavóniai bánnak látom téve; — miért? Valószínűleg azért, mert II. Endrének ez évről kelt, s a zágrábi egyház javára kiadott nevezetes tartalmu oklevelének záradékban „Bankone bano“ stb. fordul elő. Igen ám, de tessék megtekinteni ugyancsak II. Endrének ugyancsak ez évről szóló, s a spalatói (Dalmátiában) kanonokok javára kibocsátott oklevelét, melynek záradékában szintén Bánk-bán fordul elő; miből ugyanazon következtetés szerint horvát-dalmátországi bán is volt egyuttal. Különben ezekről majd a bánok névsoránál bővebben is szólandok.

Bizonyos tehát, meggyőződéseim szerint minden kétségen kívül, hogy már jóval az arany bulla alkotása előtt keletkezett azon szokás, hogy mind a három tartomány kormányzására egy bán adatott; s maga ezen kifejezés is „*totius Slavoniae banus*“ jóval az arany bulla kiadása előtt, már 1205-ban előfordul, mit Stephanus totius Slavoniae banus példája is ez évről eléggé bizonyít. Az arany bulla alkotásakor ez már mint szokásban levő tekintetik, mivel abban egyszerűen csak bánról, egy bánról van szó — míg ugyanakkor két comes curialisról; „*praeter hos quatuor iobbagiones* — ugymond az arany bulla 30. cikkelye — scilicet palatinum, banum, comites curiales regis et reginae, duas dignitates nullus teneat.“

Kitetszik az eddig mondottakból már, hogy mennyire tévedt Kerchelich, ki ezen egyesítését a három tartomány

¹⁾ Kerchelich kéziratában a nemzeti muzeum könyvtárában; szintén így a „Magyar Encyclopaediában“ a Bánok névsorában.

báni méltóságának az arany bulla után keresi, ezen cím „banus totius Slavoniae“ használatával együtt, mely utóbbit ő csak Kálmán herceg idejétől, 1228-tól fogva, midőn t. i. Kálmán — II. Endre fia — „dux totius Slavoniae“ címmel élt, állít eredettnek s illetőleg használatban levőnek;¹⁾ holott pedig már, mint fentebb felhozám, 1205. valamint 1225-ben is²⁾ előfordul e kifejezés „totius Slavoniae banus.“

Összefügg ezen kérdéssel szorosan a **tengermelléki bánság** keletkezésének története is, melyet eddigelé még senkisé világosított fel, s melyről csak azt tudtuk, hogy létezett, de keletkezéséről, valamint arról, hogy mi volt tulajdonképen, nem sokat vagy talán épen semmit sem tudunk. Maga a sok tekintetben helyes felfogású, s tudományos készséggel bíró Kerhelih elamyira meg nem tudta fejteni ezen tengermelléki bánság kérdését, hogy keletkezési idejének kísértett meghatározásánál szembeszökőleg hibásan nyilatkozván, világos járatlanságot vagy, helyesebben szólva, nem helyes felfogást tanúsított ezen általa annyira homályosnak vélt kérdésben, hogy — utoljára sem tudván eligazodni — így kiáltott fel: „quisquis haec obscura pro veritate dilucidaverit, gratias sibi a me habendas sciat.“

¹⁾ Quemadmodum — ugymond Kerhelich — Colomanus post Belam Slavonia a patre potitus sese non inscripsit Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae dux, anteriorum ducum exemplo, at sequenti usus est titulo: Colomanus D. g. rex et dux totius Slavoniae; ita ab exemplo ducis sui bani similiter „totius Slavoniae banus“ dicti inscriptique sunt ab anno 1228, quo Colomanus dux Slavoniae evasit. Hinc Julia banus sub Colomano primus fuit cum titulo totius Slavoniae.“ Kerhelich e szavait az oklevelek megcáfolják.

²⁾ Fej. Cod. Dip. Tom. 3. Vol. 2. 73. lp. „Aladar totius Slavoniae banus.“

Pedig talán még sem oly homályos ezen kérdés, mint azt a derék Kerchelich vélte.

A nagytudományu és mélyfelfogásu *Bartal György* nagybecsü közjogi művében¹⁾ egy fényes sugárt lövellt már ezen kérdésre, midőn fölemlítvén a tenger melléki bánságot, felöle röviden megjegyzé, hogy III. Béla idejében vette kezdetét. És jól jegyezte meg; habár indoklását megjegyzésének nem is adta, nem foglalkozván e tárggyal az említett rövid megjegyzésen kívül bővebben.

Megkísértem tehát én, mit Bartal György elmulasztott, okát is adni, s egyszersmint a mennyire lehet hiteles adattal is bizonyítani azt, hogy a tenger melléki bánság csakugyan III. Béla uralkodása alatt vette kezdetét.

Említettem már fentebb azon körülményeket, melyek folytán Dalmátia s vele Horvátország egy része a görögök kezébe került; másrészt nem kell felednünk azt sem, hogy ezalatt Velence is szüntelen fondorkodott, s Dalmátiát illetőleg veszélyesebb ellenévé vált Magyarországnak Comnen Manuelnél. Már Kálmán idejében nehezen vette a tenger feletti uralmat annyira féltő Velence Dalmátianak elfoglalását, s csak alkalomra várt, midőn azt a maga számára megszerezhesse; ez Kálmán halálával be is következett, s 1115. Dalmátia Velence kezébe került. Sikerült ugyan a magyaroknak a következő évben újra visszafoglalni Dalmátiát; de annak birhatásának kulcsa, Zára, Velence kezében maradt. Midőn Manuel halála után 1181-ben Dalmátia újra a magyar korona uralma alá jutott, ez alkalommal Zára is, mely különben sehogys tudott a zsarnok köztársaság despotismusával megbarátkozni, felmondott a velencei uralommal s Magyarországnak hódolt.

III. Béla ekkép egész Dalmátiának birtokát visszanyervén, birodalmának ezen tenger melléki részét két felől

¹⁾ Bartal id. m. II. 70. lp.

is, egyrésről a görögök, másrésről a tengeren hatalmas s Zára elvesztése miatt, valamint Dalmátia megszerzésére mindenre kész Velence által, veszélynek látván kitéve, szükségesnek vélte ezen a veszély és ellenséges megtámadtatásoknak annyira kitett rész biztosítására nagyobb gondot fordítani, s ide egy külön és egyenesen e célra szánt parancsnokot tenni, kinek legfőbb kötelessége a tengeri részek oltalmazása és megvédése, s a veszély kellő idejébeni elhárítása lenne, s kinek hatásköre leginkább, e célnak megfelelőleg, hadi tekintetben terjedjen ki. S csakugyan ekkor eleinte csakis hadi, s illetőleg hadi s tengerészeti főparancsnok, főfelügyelő, s valószínűleg oly egyéniség állíttatott e tisztségre, ki a tenger mellék megvédésére legalkalmasabb, tehát némileg a tengerészetben is jártas volt.

A felhozott körülmények már magukban is elegendők volnának arra nézve, hogy elhigyük, miszerint itt kereendő a tenger melléki bánás első csírája; de ezzel bizonyító tények hiányában keveset bizonyíthatnánk. Szerencsések vagyunk azonban ez állítás bebizonyítására oly érveléssel is szolgálhatni, mely meggyőző erővel bír. Ugyanis a zárai sz. Krysogom kolostor archivumában egykoru kéz által épen a mondott 1181-ik évre a következő történelmi tényt találjuk tárgyunkra vonatkozólag följegyezve:

„1181. mense Februarii, Jadrae, regnante D. Bela Dei gratia Rege Hungariae, Dalmatiae, Croatiae. Sententia D. Mauri, Dei et regia gratia Comitis et totius maritimae provinciae studiosi exercitatoris“ stb.¹⁾

Ezen egykoru emlék eléggé világosan tanuskodik arról, hogy mindjárt a tengeri részek, s illetőleg egész Dalmátia visszakapcsolásakor — mert az idézett emlék tanúsága szerint ekkor Zára is a magyar királyt uralta — létesítettett ezen új intézmény védelmi szempontból, a ten-

¹⁾ Schwandtner T. III. 224. lp. — V. ö. A magyar tört. emlékek első oszt. VI. kötetét 175. lp.

germellék biztosítása végett; mert *Mór gróf* „az egész *tengeri tartománynak volt szorgos kormányzója.*“

Egész bizonyossággal lehet tehát a felhozott körülmények s hiteles adat nyomán állítani, hogy a tenger melléki bánság eredetét III. Béla idejéből s pedig az 1181-ik évről kell származtatni; mit sem nyomván a latban az, hogy az elnevezést magát is ugyanekkor fel nem találjuk, — e címet „tenger melléki bán“ — *banus maritimus* — később csakis megtiszteltetésből kapván a szükség követelménye szerint koronkint kinevezett felügyelői s hadiparancsnokai a tenger melléki részeknek; *mert nem rendszeres, nem állandósított intézmény vala ez, hanem a szükség követelte időleges.* Azért is csak igen ritkán látjuk az Árpádok idejében egész Kun (IV.) László idejéig betöltve, valószínűleg azért, mert a veszély e részekben nem volt mindig oly nagy, hogy egy egyenesen e végre rendelt kormányzó gondjait igénybe vette volna, vagy talán mert igen gyakran oly férfiak állottak az egy bán hatósága alatt egyesített három tartomány kormányja élén, mint bánok, kik elegendő éberséggel birtak általános teendőjök mellett a különös gond- és figyelmet igénylő tenger mellék szemmel tartása és megvédésére nézve. Ezenkívül midőn a hercegek kormányozták Horvát-, Dalmát- s Tótországot, ezeknek bánjai — tekintve a hercegi kormányzat által megszorított s kevesbbitett hatáskörük és teendőjököt — ráérték a tenger melléki részekre különösebb gondot is fordítani.

E tenger melléki bánság lényegére nézve tehát állíthatni, hogy az nem rendszeres bánság, annál kevésbé mint némelyek vélekednek, dalmátiai bánság volt — Kun László ideje előtt; hanem a szükség követelménye szerint mindig csak ideiglenesen alkalmazott intézmény a tengeri részek biztosítására. Maga a „tenger melléki bán“ címmel nagyobb tekintély és megtiszteltetés kedvéért felruházott felügyelő, vagy helyesebben katonai vagy tenge-

részeti főparancsnok a rendes bánnak alárendelve volt, s csakis a hadügyek tekintetében birt szabad rendelkezési s intézkedési jog- és hatalommal, s csak is megbízatása időtartamára. Az egész árpádi korszakban Kun Lászlóig alig akadunk 5 ily tengermelléki bánra, s ezek közt egy olyanra sem, ki egy évnél hosszabb ideig viselte volna e méltóságot s illetőleg tisztséget; hanem egész Kun László idejéig a tengermellék felett is az *egész Szlavonia bánja* birt hatalom- és hatáskörrel.

Kun László idejéig az oklevelek s egyéb történelmi emlékeink kétségbevonhatlan tanúsága szerint királyaink folyton megtartották azon szokást, hogy Horvát- Dalmát- és Tótországot egy bán kormányzata alatt egyesítették, s mint kimutattam még a tengermelléki bánság csak igen ritkán és mindig csak ideiglenesen előforduló intézménye sem tesz e tekintetben kivételt. Kun László idejében azonban változás állott be, a mennyiben a tengermelléki bánság állandósíttatván, belőle a régibb idők példájára a szlavoniatól elkülönített horvát-dalmátországi bánság alakíttatott.

Legelőször az oklevelek hiteles tanúsága szerint 1275. jönnek elő a külön bánok újra. Az említett királynak ugyanis ez évről kiadott okleveleinek záradékaiban „*Joanne Bano Slavoniae; Nicolao Bano Dalmatiae et Croatiae*“ neveket olvashatjuk. Ezután pedig állandóan így elkülönítve jönnek elő Horvát-, Dalmátország és Szlavonia bánjai.

Ezen újbóli elkülönítés okát hiába fürkészsünk; — azt bizonyossággal meghatározni nem lehet: talán hogy egy méltósággal több legyen, vagy legvalószínűbben a nagyon is széles hatalomkör meggyöngítése végett, melylyel a három tartomány egy bánja birt. Tény azonban, hogy ez idő óta mind Szlavóniának, mind pedig Horvát-Dalmátországnak külön bánjai voltak.

III. Endre az utolsó Árpád házbeli király ez elkülönítést nem csak fentartá, hanem még azon szokatlan s ez

egész korszakban — valamint a későbbiekben is — elő nem forduló intézkedést tévé, hogy a horvát-dalmátországi báni méltóságot a *brebiri* grófok családjában örökössé tévé 1293-ban kiadott oklevele értelmében; mely intézkedésének káros következményeit csakhamar tapasztalta azon zavarokban, melyeket az épen általa hatalmassá tett brebiri grófok ellene támasztottak, Robert Károlyt híván be s akarván Endre ellenében királylyá emelni.

Föl kell említenem még, hogy III. Endre végeveiben, midőn az imént említett brebiri grófok által az országba egész Zágrábig behozott Robert Károly mint ellenkirály szerepelt, a III. Endre által kinevezett és tett rendes szlavoniai bánokon kívül Robert Károly által kinevezett bánokra is akadunk, úgy hogy mind Endre, mind Robert Károly részéről voltak szlavoniai bánok kinevezve ugyanegy időben.

*
*
*

Ez azon történelmi rajz, mit a magyar uralom alatt az Árpádok korszakában a horvát-, dalmát-, s tótországi báni méltóság keletkezését, s azon változásokat illetőleg, melyeken az keresztül ment, az egykoru hiteles adatok után előállítani lehetett. Az egyes bánok történelmére s nevezetesebb cseménycire is kiterjedni, nem e mű feladatához tartozó lett volna.

Láttuk e rajz szerint, hogy eredetileg a magyar uralom alatt is csak Horvát- s Dalmátországban létesítettett; ki lön mutatva a szlavoniai bánság keletkezése, a két báni méltóság egy személyben való egyesítése és ismét különválasztása, valamint ezek ideje is. A tenger melléki bánságot is igyekeztem a mennyire lehetséges volt hiven visszatükrözni s eredetének idejét meghatározni.

Ha sok tekintetben új s talán az eddigi nézetektől el-

térő, eddig egészen ismeretlen megállapodásokra jutottam — e korszakra úgy szólván egyedüli forrásaim — az oklevelek nyomán, s ha ezek csakugyan megállapodásoknak — mint hinni merem — elfogadhatók: úgy ez talán nem épen árnyoldala leendő igénytelen művemnek.

Azon viszony- és szoros összefüggésnél fogva, melyben ezen rajzzal a hercegek, mint Horvát-Dahnát- és Tótország kormányzóinak szereplése áll, nem vélem feleslegesnek, mielőtt a bánok hatáskörének, ezen korszakban, előadásához hozzá fognék, ezekről is röviden megemlékezni e történelmi rajznál.

Fentebb érintettem már, hogy az ország egyes részeinek királyi hercegek által való kormányzása régi gyakorlaton alapult. Első példájára mindjárt szent István első apostoli királyunk idejében akadunk, ki a központi kormánytól távolabb eső Szlavoniát Imre fiának kormányára bizta, ki is „*Dux Slavoniae*“ néven említetik az egykoru hiteles adatokban.¹⁾

Állandóan a későbbi időkben jött szokásba az ország egyes részeinek királyi hercegek által való kormányzata, különösen Endre idejében, kinek testvére Béla, az ország egy részét bírta; ugyanő lón az ekkor visszaszerzett Szlavonia hercege is.²⁾ Midőn László király az Ilonával jegyajándékul adott Szlavoniát ujra visszaesatolta Magyarországhoz s egyuttal Horvátországot is elfoglalta, Álmost csak Horvátországnak és nem egyszersmint Szlavoniának is hercegévé tévé. Errenézve jónak látom — mintán első vagyok ki e nézetet nyilvánítom — az eddigiek ismételésével megjegyezni, hogy Álmos „*dux Slavoniae*“ néven nem fordul elő sehol

¹⁾ Annales Hildesheimenses (Pertznél id. m.) ad annum 1031.
— V. ö. Gyurikovics : De Situ et Ambitu Slavoniae Pars. III. p. 28.
Kerchelich Not. prael. stb. 103. lp.

²⁾ Gyurikovits id. h. 32. és 119. lp. Kerchelich id. m. 105. lp.

sem, sőt ellenkezőleg a Mária meynybemeneteléről nevezett zárai apácák naplójában, melyet már fentebb idéztem,¹⁾ egykoru kéz által tett jegyzetekben egyedül Horvátország királyának mondatik; másrészt tudjuk azt is, hogy László Szlavoniának belügyeivel, ezek rendezésével foglalkozott, mint már szintén felhoztam, tehát a maga közvetlen kormányzata alá vette: és így ez alkalommal Szlavonia egyesesen Magyarországhoz lőn szorosan kapcsolva, s mint a többi megyék Szlavonia megyéi is a nádor hatósága alá rendelve. Nem is olvassuk Kálmán idejében sem, hogy akkor, midőn Horvátország két izben is fellázadt, ebben Szlavonia is résztvett volna; hanam Kálmán alatt is ugyan azon állapotban maradt meg, melybe László által lőn helyezve.

Hogy Kálmán idejétől fogva egész II. Geyza idejéig szorosan Magyarországhoz volt csatolva Szlavonia, s hogy nem voltak bánjai, ezt fentebb már előadtam. II. Geyza idejében Belus volt az első szlavoniai bán, vagy mint némelyek veszik Szlavonia hercege²⁾, helyesebben azonban bán, mert e névén fordul elő az egykoru oklevelekben.

A 1158. évről fenn van egy, a spalatói érsekség, javára kiadott oklevél, mely így kezdődik: „Ego Geyza Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatia, Ramaeque dux do et confirmo beato Dompnio et tibi Gaudio Archiepiscopo Spalatensi“ sat. miből az következtetik, hogy II. Geyzának egy hasonnevű testvére volt, ki az említett évben Horvát-Dalmátország és Szlavonia hercege lett volna.³⁾ Bi-

¹⁾ V. ö. a 35. lap.

²⁾ Gyurikovits id. m. 105. lp.

³⁾ Mivel ugyanezen oklevéllel szóról szóra megegyez egy másik ugyanazon évszámot viselő oklevél, melyben a *dux* helyett *rex* áll, s mivel egyáltalában bebizonyítani nem lehet sehonnán, hogy Geyzának egy hasonnevű testvére lett volna, nem lehet véleményem szerint azon oklevelet, melyben *rex* áll, a *dux* által kiadott oklevél megerősítésének vagy átirásának venni, mert az ily oklevelet mindig

zonytalan. Első e korszakban Kálmán -idejétől kezdve, kiről bizonyosan tudhatjuk hogy az említett tartományok kormányzatát hercegi címmel vitte, III-ik Béla idejében ennek első szülött fia, *Imre herceg* volt 1194-ben; „*Dalmatiam et Croatiam feliciter gubernans*“, mondatik róla az egykoru emlékekben.¹⁾

Imre király idejében testvére *Endre*, ki azonban erőszakkal helyezte be magát 1198. e tartományok kormányára, s mint ilyen függetlenül intézkedett s úgy szólván királyi hatalmat gyakorolt. A töle fenmaradt oklevelekben a következő címet használta : „*Ego Andreas tertii Belae regis filius Dei gratia Dalm., Croat., Ramae, Culmaeque Dux in perpetuum.*“²⁾

II. Endre uralkodása alatt 1220-tól kezdve 24-ig *Kálmán* herceg volt Horvát-, Dalmátország és Szlavonia hercege, majd Galicia királyává emeltetvén, őt *Béla* követte, kit 1226-tól kezdve ismét Kálmán váltott fel, e tartományokkal kárpótoltatván Galicia elvesztése miatt, ki eleinte okleveleiben „*Dei gratia Ruthenorum rex et largitate gloriosi patris nostri Andreae Hungarorum Regis Dux Dalmatiae atque Croatiae*“ irta magát, majd később 1228-tól fogva „*dux totius Slavoniae*“ címmel élt haláláig, mely a saját ütközetben nyert sebe következtében 1242-ben következett be. Ez időtől kezdve a későbbi hercegek is mind „*Dux to-*

bevezető sorok kísérik, melyek értelméből világosan ki lehet venni, hogy az megerősítést vagy átirást tartalmaz; ezenkívül maga a szokatlan cím is „*Hungarie stb. dux*“ azt mutatja, hogy vagy a *dux* szó tévedésből került az oklevélbe, vagy az oklevél másod-, tévesztett példány.

¹⁾ Magyar tört. emlékek első oszt. VI. köt. 183. lp. — Fej. Cod. D. T. II. 296. lp.

²⁾ Fejér Cod. Dip. T. II. 330. lp. és Nexus ac. Rel. 30. 31. lp. Hogy mily hatalommal intézkedett eléggé kitetszik onnét, hogy 1198. júliusban egyik oklevele értelmében a phárói püspökséget egy spálátói kanonoknak adományozta.

tius Slavoniae“ néven neveztetnek. Mint ilyenek előjönnek még az Árpádok korában, és pedig

IV. Béla idejében a már említett Kálmán hercegen kívül, fia *István*, majd másod szülötte *Béla* 1249—69-ig.

IV. vagy Kun László idejében 1286-ig *András*, 1288. *Béla*, mindketten V. István fiai; 1289-ben *András*, ki nem sokára ezután III. Endre név alatt királylyá lön.

Alatta anyai nagybátyja Morosini Albert volt egész Szlavonia hercege 1299-ben, ki „ezen felül még *Pozsega megyét is*“ kapta III. Endrétől.

Legyen elég ennyit történelmi szempontból e hercegekről röviden fölemlíteni; miután azt már fentebb úgy is megjegyeztem, hogy mindenik herceg idejében voltak bánok, s hogy hatalmuk nem csak Szlavoniára, hanem egyuttal Horvát- és Dalmátországra is kiterjedt.

És az Árpádok korának letűntével az illetén hercegek szereplése is megszűnik, kivéve Nagy Lajos uralkodásából az rövid időszakot, midőn ennek testvére István egy darab időre újra föleleveníté a hercegi kormányzat emlékét, valamint utoljára Corvin János is.

B.

A horvát-, dalmát- s tótországi bánok hatásköre ugyanezen korszakban.

Előadván a változásokat, melyeken a báni méltóság az Árpádok korában keresztül ment; vegyük szemügyre most azon hatalmat, melylyel a bánok e korszakban fel voltak ruházva s lássuk miben állott törvényes hatáskörük, közjogi állásuk.

Kétséget nem szenved, hogy ezen egész korszakban (és amint alább látni fogjuk, ennek folytán a későbbi idők-

ben is mindig) a bánt a király nevezte ki tetszése szerint ugyan, azonban, a már Kálmán idejében kezdődött gyakorlat szerint, majd mindig magyar származásu¹⁾, érdemekben gazdag, a haza és király iránt kipróbált hűségű tekintélyes férfiak²⁾ neveztettek bánokká; ezen ősi szokás kifolyása lehetett ennek a későbbi időkben, mint látni fogjuk, törvény általi szentesítése is.³⁾ Hogy mennyire a király tetszésétől függött a bán kinevezése, s maga e méltóság minden tekintetben, kitetszik azon körülményből, hogy gyakran lettek változtatva a bánok e korszakban. S hányszor megtörtént, hogy a volt bán ismét csak egyszerü comessé tétetett, majd pedig újra visszanyerte a báni méltóságot — amint a király tetszése és akarata hozta magával.

Horvát-, Dalmát- és Tótországban a bán a király személyének képviselője, a király helyettese volt; amint ezt az oklevelekből világosan láthatjuk, melyek közül elég tisztán szól e tárgyban már II. Endre, a Nona város részére (év sz. nélkül) kiadott oklevelében, midőn a többek közt azt mondja: „Volumus etiam, quod nullus dux, banus vel vicebanus noster aut baro quicunque regni nostri, *qui noster esset vicarius* in partibus maritimis pro tempore constitutus, possit a civitate et civibus Nonae aliquod servitium vel exactiones quascunque petere, nisi tantum semel in anno si eum venire contigerit in civitatem Nonae pro regiis vel regni negotiis, expensam pro triginta personis unius prandii sive coenae“ stb.⁴⁾ Ugyanily értelemben szól IV. Bélá-

¹⁾ A bánok névsorából ez világosan kitűnik.

²⁾ Imre király 1195. Domonkos bánról mondja: „fidelis baro noster Dominicus banus.“ Fej. C. D. II. 300 lp. Továbbá v. ö. Fejér id. m. IV., 1, 323 és IV., II., 98. lp., mely utóbbiban IV. Béla mondja: „ecce praedictum fidelem nostrum Stephanum tot. Slav. banum, quem profecto virum secundum cor nostrum invenimus“ stb.

³⁾ 1492. 8. törv. cikk.

⁴⁾ Fej. C. D. VII. 5. 167—70 lp.

nak a tragurbeliekhez intézett levele, melyben tudatja velök, hogy Istvánt egész Szlavonia bánját a tengermellék rendezése végett küldi „dantes ei plenam auctoritatem reaedificandi et plantandi honostos et probos ac etiam reprobos destruendi; cui tamquam nobis in omnibus pareatis“ stb.¹⁾

Világos tehát, hogy a király személyét képviselte, s mint ilyen ezen egész korszakban az ország bárói sorában a nádor után az első helyet foglalta el, tehát az országbíró, a vajdát és tárnokot megelőzte, — amint ez az árpádi királyok okleveleinek záradékából kétségenkívül kitűnik, amiértis specialis példák felhozását mellőzve, egyszerűen az összes Árpád korszaki oklevelek záradékaira hivatkozom, melyekben mindig de mindig közvetlen a nádor után áll a bán neve, sőt igen gyakran azt meg is előzi, úgy hogy az e tekintetbeni változás a későbbi korszak szüleménye; mert az egy személyben egyesített horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóság a legfényesebb kitüntetési pole volt e korszakban a nádori méltóság után, vagy helyesebben mellett, mert a bán e korszakban semmivel sem volt a nádornál alantabb álló.

Hatalma és hatáskörének korlátai törvény által szorosán meg nem határozottak ugyan, s jöllehet annak kiszélesítése vagy megszorítása az egyes királyok önkényétől, s különösen ez utóbbi az illető király szellemszilárdsága vagy erélytelenségétől függött²⁾ mindazonáltal voltak és

¹⁾ Fejér C. D. IV. 2, 98. V. ö. Schwandtner id. m. III. 386—7. lp. Sicut autem — mondja azért Kerehelich is — sub indigenis olim regibus prima banorum dignitas celebrabatur, ita postea sub Hungaris vicaria effecta est. Id. kéziratában : „De dignitate banali.“

²⁾ Igen helyesen jegyzi meg ide vonatkozólag Engel: „Die grössere oder mindere Macht, und daher die Ausdehnung des Commando eines Bans hing immer von der Willkühr, die Bestimmung aber des letzteren von der Geistesstärke oder Schwäche eines Königs ab; und war zu verschiedenen Zeiten verschieden.“ Staatsrechtliche Untersuchungen über Croatien D. et S. 397. lp.

egyes időről időre kibocsátott királyi rendeletek által szentesített, s minden egyes király által megtartott s illetőleg a bánok által megtartatni kívánt korlátok, melyeket áthágnia a bánnak nem volt szabad.

Igen természetes azonban, hogy, mint a király helyettesei egy, a központi kormánytól távolabb fekvő részen, széleskörű hatalommal kellett elláttatniok, melylyel épen az imént említettem körülménynél fogva bő alkalmuk lehetett visszaélni, mire nem egy példa van már ezen korszakban is; bár királyaink folyton éber szemmel kísérték a bánok működéseit, őket rendreutasíták, tulkapásaik ellen a tartomány lakosait megvédték, s folyton függésben, s magoknak mindenben alárendelten tarták a bánokat, amint ezt alább ki fogom mutatni.

A bán Horvát-, Dalmát- és Tótországban polgári és katonai tekintetben a legfőbb tisztviselő volt, s mint ilyen polgári ügyek tekintetében ugyanazon hatóságot gyakorolta egy személyben, mit Magyarországon az itteni megyékre nézve a nádor és országbíró. Ő volt ugyanis az említett tartományok törvényes és rendes főbírája, s a közigazgatás legfőbb organuma. Hatásköréhez tartozott a fentnevezett tartományok összes lakossága a) törvénykezési b) közigazgatási és c) hadi tekintetben. Rövid általánosságban összefoglalva találatnak, a bán említett jogai II. Endrének 1217-ben kelt, s a zágrábi egyház birtokterületét meghatározó, s azt a bán hatósága alól kivevő oklevelében. „Volumus — ugymond az oklevél ide vonatkozó része — quatenus universi populi, qui ad eam pertinent ecclesiam, nec bano nec vicebano in victualibus vel descensibus, vel in marturinis, vel in iudiciis vel ullius unquam rei respondere teneantur stb.¹⁾

1. Hogy mily erős alapon gyökeredzett már III. Béla idejében is a bánnak e tartományok összes lakosságára

¹⁾ Fej. Cod. Dip. III. 1, 214--216. lp.

kiterjedő birói hatásköre, kitetszik ezen királynak Fran-
gepán Bertalan vegliai gróf részére, érdemei megjutalma-
zása tekintetéből, kiállított adomány- és szabadalomlevelé-
ből, melynek erejénél fogva ugyan a gróf birtokterületén
lakó nép kivétetik a bán hatósága alól, de ha maga a bán
személyesen jönne az említett birtokterületre, birói hatalmát
gyakorolhassa. „Volumus et regia auctoritate decrevimus,
quod omnes homines infra illum nullo iudicio adstare
teneantur, nisi tempore dum Banus in ea terra fuerit;
quamdiu praesens fuerit iudicandi habeat potestatem;“
sőt azon esetben is, ha a gróf az ellenfél iránti részrehaj-
lásból nem akarna alattvalóinak igazságot szolgáltatni, a
bánhoz fordulhatnak. „Verum tanem si dominus eorum de
hominibus suis adversariis eorum iustitiam facere noluerit
et querela ante Banum pervenerit, probationibus suis in
solo tali casu ante Banum teneantur respondere.“¹⁾ Világo-
san kifejeztetik továbbá a bán birói hatásköre II. Endrének
1218-ban Baboneg és István vodichai grófok javára kiadott
oklevelében, melyben a következő szavakat olvashatjuk:
„Insuper etiam eisdem Baboneg et Stephano et cunctis
ipsorum haeredibus hanc de plenitudine regalis clementiae
gratiam perpetuo duximus largiendam: *ut a iudicio et ju-
risdictione* — Bani prosus exempti et segregati habeantur,
nec eosdem iudicio suo adstare.“²⁾ Ezen hatáskörben látjuk
működni már 1103-ban III. István idejében Béla bánt, ki
egy sokáig tartó perben ítéletet hozva, a zágrábi egyháztól
elvett földeket annak visszaadni rendelte.³⁾ Minden kétsé-
gen felül helyezi pedig a bán ezen birói hatáskörét Tótor-
szágnak 1270-ben Máté egész szlavoniai bán elnökle-
te alatt tartott közgyűlése, s Máté bánnak e közgyűlés hatá-
rozatairól kiadott oklevele, melynek bevezető szavait célsze-

¹⁾ Fejér Cod. D. II. 293. lp.

²⁾ Fejér Cod. Dip. III. 1, 247—249 lp.

³⁾ Fej. C. D. II. 166. lp.

rűnek vélem ide igtatni: „Nos Matheus Banus totius Slavoniae significamus omnibus praesentium per tenorem. (In congregatione) Regni totius Slavoniae generali nobiles et jobbagiones castrorum haeciura regni et Banatus infra-scripta redacta in scriptis exhibuerunt, petentes quod eadem in iudiciis exercendis et Banatus iuribus — per nostros iudices observare.“¹⁾ Mely szavak értelméből, valamint az egész oklevélből kitűnik egyszersmint, hogy, nagyon természetesen, mindenben személyesen nem intézkedhetvén, kezdettől fogva alárendelt közegei voltak, kik az ő nevében és felügyelete alatt intézték el a peres ügyeket. Ezek voltak mindenek előtt az albánok s a melléjük rendelt segéd-bírák, amint ez az említett oklevél szavaiból kitetszik: „Comes Zagrabiensis vel Crisiensis uno de cojudicibus sibi (assumpto) ad exigendum procedet“, mely szavak értelméből egyéb hiteles adatok nyomán láthatjuk, hogy már ekkor is — nem tudni minő szokás alapján — a zágrábi és körösi főispánok voltak az albánok; még pedig, midőn mind a három tartomány báni méltósága egy személyben egyesítettett, aminthogy ezen eset tekinthető ezen korszakban uralkodónak, az egyik albán, valószínűleg a zágrábi, Tót-, s a másik Horvát-Dalmátország számára — ámbár a báni törvényszék csak egy volt és egy helyen létezett —; amint ezt megerősíteni látszik IV. Bélának 1255. a tragurbeliekhez intézett levele, melyben olvassuk, hogy a király értesülvén, miszerint István egész Szlavonia bánja „per officialem suum de Clyz iniuriam vobis intulisset pariter et gravamen in terris et vineis vestris“ — tudatja a polgárokkal, hogy a bánnak szigorúan meghagyta jogaikat sértetlenül fentartani. E korszak vége felé szokásba jött, hogy Horvát-Dalmátországba egy albán volt téve rendesen, mielőtt a külön horvát-dalmátországi bán kinevezése szokásba jött volna²⁾. Igen

¹⁾ Kerehelich Not. prael. 201—202. lp.

²⁾ Fej. Cod. Dip. VII., 4., 155. lp.

természetes azonban, hogy a báni törvényszék — a későbbi korszakban úgy nevezett báni tábla — csak mint folyamodásu törvényszék működött; de voltak esetek és peres ügyek, melyek már első folyamodásban is e törvényszék hatósága elé tartoztak; s amint ezt a többször említett 1270-ki oklevél bizonyítani látszik, ilyenek lehettek a birtokperes, a nagyobb tolvajsági, úgy szintén az erőszakoskodási, emberölési és hűtlenségi esetek. „Item citatus in cusa possessionis, furti, violentiae, homicidii aut infidelitatis“ mondja az említett oklevél.

Voltak ezen ügyeken kívül, melyek szintén az ő előnökle alatt vagy nevében tartott báni törvényszéken intéztettek el, olyanok is, melyeket egyedül a bán személyesen intézhetett el. Így például igen sokan királyi kegyenél fogva az első folyamodásu bíróságok, például az illető városi vagy megyei hatóságok, sőt még az albán bíráskodása alól is kivételt, minden ügyciket illetőleg egyedül a bán bírósága alá rendeltettek. Hogy csak egy-két példával szolgáljak a többek közül; 1279-ben László király rendelte, hogy „Comitem Pousam et fratrem eius magistrum Guechem ac universos populos ipsorum a jurisdictione et iudicio comitis Crisiensis existentis pro tempore constituti in omnibus et per omnia de speciali gratia perpetuo duximus eximendos, reservantes seu reliquentes eos dumtaxat iudicio Bani totius Slavoniae, qui fuerit pro tempore constitutus“¹⁾; ennél még világosabban szól Kálmán hercegnek 1240-ben Demeter mester részére kiadott szabadalomlevele, melynek értelmében a neki szintén ez alkalommal adományozott birtokot illető valamint egyéb ügyei tekintetében is őt, valamint a birtokán lakó népét „nullus iudex praeter Banum possit iudicare.“²⁾ Továbbá a határigazítási s kiegyenlítési perek elintézése, a jogtalanul elidegenített birtokba való

¹⁾ Fejér Cod. Dip. VII. 5, 593, 594.

²⁾ U. o. IV, 1, 206. lp.

visszahelyezések, valamint a püspököknek járandó tized ügyének elintézése a legrégibb időktől kezdve egyenesen a bán által történt az említett tartományokban.¹⁾ Egyenesen a bán hatásköréhez tartozott továbbá Horvát-, Dalmát- és Tótországbán az elidegenített korona javak körüli szigorú vizsgálat, s az ország lakosainak s különösen a nép egyes osztályainak szabadsága és kiváltságainak azon alaphóli megvizsgálása, hogy vajjon érvényes alapon gyökereznek-e azok vagy sem? Így például István egész szlavoniai bán által 1258-ban kiadott egy oklevélben olvasuk: „quum Dominus noster Bela illustris Rex Hungariae nobis dedisset in mandatis, ut terras castrorum per totam Slavoniam et specialiter in Comitatu Varasdinensi a tempore Calomani regis alienatas iudicaremus“²⁾; egy másikban pedig: „quum Dominus Bela illustris rex Hungariae nos (István bánt) ad Ryuesa pro restituendis terris a praedicto castro alienatis et pro libertate hominum de Ryuesa iudicanda destinasset; convocatis ad nos jobbagionibus castri, praedialibus et castrensibus eiusdem castri; quos invenimus ex castrensibus indebite factos esse jobbagiones castri vel praediales: eos reddidimus in pristinam libertatem; quos vero invenimus jobbagiones castri et praediales, illos in statu suo, secundum quod Colomanus rex ordinaverat, cum terris suis pacifice duximus dimittendos.“³⁾ Kapcsolatban állott ezen jogával az egyesek által nyert szabadalomlevelek érvényességének megvizsgálása s azoknak mintegy hitelesítése vagy érvénytelennek nyilvánítása. Így 1279-ben Miklós egész Szlavonia bánja előtt Pósa és testvére megjelentek „petendo cum instantia, ut ipsum privilegium — melyet Kun Lászlótól nyertek — acceptare et tenorem

¹⁾ Fejér Cod. Dip. IV, 1, 253. lp. U. o. IV, 2, 289; U. o. II. 169. U. o. IV, 2, 164—167. és U. o. VII, 4, 181. lp.

²⁾ U. o. IV, 2, 480. lp.

³⁾ U. o. IV, 2, 447—449. lp.

ejusdem nostro privilegio dignaremur confirmare sat. Nos igitur dictum privilegium D. Regis non abrasum, non cancellatum, nec in aliqua sui parte vitiatum ratum habentes et acceptum, et de verbo ad verbum praesentibus insertum, auctoritate praesentium confirmamus.“¹⁾

Birói hatásköre „az egész Szlavonia bánjának“ nem csak Szlavoniára, hanem a tulajdonképi Horvát- és Dalmátországra is kiterjedt.

Igaz ugyan, hogy a nagyára régi szerkezetében megváltozott Horvátországban a feudális szerkezet egész teljében fentartatván, egyes előkelő családok birtokát képezte az, s mindenik család a maga birtok-területén független ur és zsarnok volt, s nagy részben mindenik birt azon kiváltsággal, hogy a birtokához tartozó nép az ő birósága alá rendeltetett; igaz hogy a dalmát városok ritka szabadalmak és jogok élvezetében helyeztettek a királyaink által bőkezűleg osztott kiváltságok által: mindazonáltal a bán főfelügyelete s in ultima analysi birói hatásköre alatt állottak, közigazgatás tekintetében pedig közvetlenül a bán hatalmának voltak alá rendelve, mint ezt igen számos oklevelek kétségen kívül helyezik²⁾. Így például III. Bélának a horvátországi Frangepán részére kiadott s fentebb már érintett oklevele eléggé fényes bizonyíték e tárgyban; IV. Béla levelében is, melyet a traguri polgárokhoz intézett, István egész Szlavonia bánjáról e szavakat olvassuk „dantes ei plenam auctoritatem“ stb. és „cui tamquam nobis in omnibus pareatis.“³⁾ Miklós horvát-dalmátországi bánnak (Kun László idejében) egyik birói levelében olvassuk, hogy a Tragur és Spalato városok között bizonyos birtokrész miatt

¹⁾ Fejér Cod. Dip. VII, 5, 394. 395. lp.

²⁾ Hyelek: Fejérnél Cod. Dip. III. Vol. 2, 198. — T. II. 196. lp. — T. IV. 1, 262. és 265. lp. T. V. Vol. 2. 291. lp. VIII. 4, 155, 156. és 163, 164. lp.

³⁾ Fejér Cod. Dip. IV, 2, 98. lp.

fenforgó s mindkét fél által a legnagyobb elkeseredéssel folytatott peres ügyben a neki előmutatott és általa megvizsgált okmányok alapján az ügyet Tragur részére dönté el, meghagyván különben az ítélettel meg nem elégedőknek, hogy ügyöket a király elébe vihessék.¹⁾

Kétséget nem szenved tehát, az oklevelek cáfolhatlan tanúsága szerint, hogy a bán, dacára a királyaink által sürűen osztogatott exemtioknak, széles birói hatáskörrel birt mind a három tartományban egyaránt; másrészt az is bizonyos, hogy az eleinte bő kézzel osztogatott exemtiók e korszak vége felé mindinkább tűnedezték, vagy legalább a bánok által a király hallgatag beleegyezésével feledékenységnak engedtettek; mert tudjuk azt, hogy például IV. Béla idejében Héderváry Dénes és később Brebiri István bánok, kik mindketten kitűnő érdemeiknél fogva nagy kegyben valának, minden tekintet nélkül az exemtiókra a biráskodási tekintetben is széles hatalommal jártak el.

Továbbá ugyanezen hatáskörüknél fogva birói parancsokat állítottak ki, s kiadványaikban saját pecséteikkel éltek a legrégibb időkől fogva.

2. Közigazgatás tekintetében hatáskörükhöz tartozott felügyelni e tartományokban a rend és béke fentartására, a zavarok, erőszakoskodások, jogtalan elidegenítések meggátolására, az egyes városok és községek közt e korszakban divatos egyenetlenségek eltávolítására; a körülményekhez képest és belátásuk szerint tartományi gyűléseket egybehívni, azokat vezetni, a tartományi rendek kívánalmait a köztők és a bán közt fenforgó viszony tekintetében meghallgatni, — mint ezt az 1270-ki tartományi gyűlésről szóló oklevélből láthatni²⁾. Továbbá a bánok a municipalis jo-

¹⁾ Fejér Cod. Dip. VII, 4, 163, 164. lp.

²⁾ E tartományi gyűlések Szlavóniában ugyanazon természettel bírtak, mint Magyarországon a nádor által tartott proclamata congregatiók.

gokkal bíró dalmát tengeri városokban, valamint egyéb szabad községekben befolytak a város grófjának valamint a községnagy választásába, a mennyiben felügyeltek, hogy a szabadon választandó gróf magyar származású legyen, meg nem engedvén ellenkezőkép a választást; továbbá felügyeltek, hogy a községekben a polgárnagy s városokban a gróf az igazságot részrehajlatlanul kiszolgáltassák, feleltetre vonva őket ellenkező esetben. „Major vero villae si quaerulantibus justitiam denegaret, coram praesentia solius Bani pro tempore constituti impetatur.“¹⁾

A király beleegyezésével és nevében egyesek ugymint községek szabadalmait megerősítették s új szabadalmakkal felruházták, kötelességeket is róván rájuk; ugyancsak a király beleegyezésével és nevében új várost és községet alapítottak s azokat a többiek példájára szabadítékokkal ruházták fel. Így például István egész Szlavonia bánja 1251-ben Arbe sziget közelében Jablanich hegyén „ad honorem Domini Regis Ungariae“ új várost építtetett s azt Arbe lakosainak oly feltétel alatt engedte át, hogy abban egy várat a király számára építsenek, s e város lakosait ugyanazon szabadságokkal ruházta fel, „melyekkel Tragur, Sibenico és más a tengeren fekvő városai a királynak bírnak“²⁾; ugyanő a következő évben Kőrös megyében Tótországban: „(pro utilitate ac honore Domini regis Ungariae fecimus ac locavimus novam et liberam villam in Crisio, dantes hospitibus in ea habitantibus eandem libertatem, qua utuntur hospites de Graec et de nova villa Zagoriae)“³⁾ egy községet alapított.

¹⁾ Fej. C. Dip. IV. 2, 164—7. l. „Citatio quippe — mondja tovább az oklevél — majoris villae non aliter nisi cum specialibus litteris bani fieri debeat; et ipse major villae citatus per quempiam banum, ultra Gozd et ultra Dravum non sequatur.“

²⁾ Fej. Cod. D. IV, 2, 113—114 lp. — V. ö. Schwandtner T. III. 288. lp.

³⁾ U. o. 164—167. lp.

Végre közigazgatási teendője közé tartozott a bának, számos oklevelek tanúsága szerint, az adók behajtása és az ekörül történő eljárásra való felügyelet.¹⁾

Hogy azonban adományokat osztogathattak volna, úgy mint a magyarországi nádor, ennek példájára e korszakban nem akadunk, a heregeket kivéve, kik a bánoknál szélesebb körű hatalommal intézkedtek; e tekintetben csak azon jog illette a bánt, hogy a magát kitüntettet s a haza iránt érdemeket szerzett egyénekről, érdemeik leendő megjutalmaztatása tekintetéből, a királynak felterjesztést tett; amint ez IV. Bélának 1248-ban Kádárkaloz András javára kiadott okleveléből kitünik, melyben világosan olvassuk: „sicut etiam nobis ex insinuatione praedicti bani — innotuit“. ²⁾ sat.

3. Ami a hadügyek körüli hatáskörét illeti, kétségbevonhatlan adatok tanúsága szerint, ő volt a három tartomány fő hadi kormányzója s háboru idején a tartományi sereg vezére. Mint ilyennek kötelességében állott veszély idején és különben is a tartományokat védelmezni. Felügyelete és parancsnoksága alatt állottak e tartománynak összes várai és erősségei, valamint különösen a véghelyek őrizete. Háboru idején zászlója alá gyűjtötte és felszólította a hadköteleztetteket; azoknak a netalán szükséges készletek- és szerekkel való ellátásáról gondoskodott; szóval a hadügyet és honvédelmet illető összes ügyeket kezelte. — A bán ezen hatáskörét igazoló számos oklevelek és adatokból legyen elég csak a következőket érintenünk. — Így például, hogy mindjárt Kálmán idejében kezdjük el, Ugra bán vezette a tengeremellék kiegészítése és biztosítása érdekében a szigetek elfoglalására indított expediíót³⁾; Dandulónál olvassuk,

¹⁾ Fejér Cod. Dip. III. 1, 214—216. és 247, 248 lp.; IV. 2, 113—114. lp. és Mathé bán 1270. oklevele.

²⁾ Fejér Cod. Dip. VII. 5, 275, 276. lp.

³⁾ Farlatus „Illyricum Sacrum“ V. (Episcopi Arbenses) 233. Lásd Turóczy is (II. C. 65.) Belus bánról.

hogy midőn Kálmán halála után a dalmát városok elfoglalására Velence háborút kezdett, a bán védelmezte a tengeri városokat¹⁾; így Tamás spalatói esperesnél olvassuk, hogy a tenger mellék s különösen Zára védelmezését IV. Béla a bánra bizta²⁾; ugyancsak IV. Béla egyik nemességét adományozó oklevelében olvassuk, hogy az illető a nyert nemesség fejében, midőn az ország összes serege a haza védelmére felszólíttatik, s a tartományi nemesek a felkelésre „*per Banum admoniti fuerint*“, ő is három felszerelt lovas katonát kiállítani s azt 15 napig saját költségen tartani köteles leendő, azontul pedig azon fizetéssel lesznek a kiállított lovasok ellátva, melyet nekik „*nos ac ceteri reges vel bani demandaverint*.“³⁾

Ezen jogából kifolyólag rendelte már Máté bán is 1270-ben, hogy „*dum hostilis incursus vel exercitus venerit super regnum*“ Szlavonianemesei egyenkint és összesen „*ire ad exercitum tenebuntur*.“⁴⁾

A mi a várak és erősek valamint a véghegyek feletti főparancsnoki jogait illeti, eléggé kitetszik a következőkből. Ugyanis II. Endre Nona város számára kiadott kiváltságlevelében a következőket olvassuk e tárgyra vonatkozólag : „*Volumus etiam quod nullus Banus vel vicebanus noster possit in civitate Nonae, regio vel suo nomine munitionem quamcumque construere vel constructam in suam vel regiam custodiam postulare. Sed ipsi Nonenes civitatem et eius munitiones ad suam tenebunt et custodient volunta-*

¹⁾ Muratori XII, 266. lp.

²⁾ „*Dimisso Dyonisio bano pro tutela Jadrae*.“ C. 43.

³⁾ Fejér Cod. Dip. IV, 2, 524. 525. lp.

⁴⁾ Pál dalm. h. bán 1284. „*praecepit protestati et Communi Trag. ut exercitum deberent facere cum ipso bano contra homines de Spalato infideles Regi Ungariae et stare juxta ipsum banum, alioquin dominus banus habebit ipsos*“ Trag. pro infidelibus quemadmodum et Spalatenses et faciet sicut Spalatensibus. Fejér U. o. VII. 4, 191. lp.

tem.“¹⁾ Tehát csak különös kiváltság erejénél fogva bírhatta Nona városa erősségeit a maga őrizete és felügyelete alatt.

IV. Bélának 1248-ban „Andronico de genere Kadar-kaluz“ javára tett adománylevelében a következő indoklását olvassuk az adománynak: „attendentes insuper, sicut etiam nobis ex insinuatione praedicti Bani et multorum aliorum innotuit, quod idem propter *tuitionem confinii illius* (castri de Zegeuria) plurimum fructuosus imo necessarius habeatur“ stb.²⁾ mik a bánnak a véghelyek körüli hatásköréről tesznek közvetve tanuságot.³⁾

A banderiális szerkezetnek az Anjou-korszakban történt kifejlése után, mint alább latni fogjuk, a bánnak külön zászlóaljat kellett tartani és kiállítania; azonban már e korszakban is előfordul, csak hogy a feudális szerkezet világos jellegével s mint annak kinyomata, hogy III. Endre az utolsó Árpád házi király a tengeremelléki bánságot örök joggal Pál brebiri grófnak és utódaink oly feltétel mellett adományozta, hogy a király hadjárata esetén, legyen az akár kül-, akár belelenség ellen folytatandó, 500 felszerelt katonát küldjenek a király zászlója alá.

A bán, mint egyik elsőrendű s a nádor után mindjárt következő bárója az országnak, két országos méltóságot viselhetett egy személyben, az arany bulla 30. szakasza értelmében, s viselt is ezen egész korszakban, a mint ezt több példák igazolják⁴⁾; részt vett és tagja volt azon legmagasabb törvényszéknek, melyet né-

¹⁾ Fejér C. D. VII, 5, 170. lp.

²⁾ U. o. VII. 5, 275—276. lp.

³⁾ Ide tartoznak továbbá azon több rendbeli oklevelek, melyeket Fejér Codexébe Luciusból átvett s VII, 4, 216—19 s következő lapokban foglaltatnak.

⁴⁾ Így egyebek közt lásd Fejér Cod. Dip. III, 1, 287, és V, 2, 401 lpkat.

mely nagyfontosságu tárgy vagy kényesebb ügy elintézése végett maga a király tartott és személyesen vezetett. Így például midőn valamely országbáró felett sújtó ítéletet kellett mondani; amint erről IV. Bélának 1267-ről kelt egyik oklevele tanuskodik, melynek értelmében Ponytot több nemü büneiért javaitól megfosztja. „Nos — ugymond az oklevél — pro tribunali sedentes cum baronibus nostris, Henrico Bano totius Slavoniae (így első helyen) Laurentio palatino et comite Sümeghiensi, Erney bano, iudice curiae nostrae et Comite Castriferrei, Chak bano Comite Zaladiensi stb. Egyéb fontos ügyekben is, mint az ország egyik legfőbb méltóságát viselő országbáró tevékeny résztvett. Így például, a többek közt, 1257. a IV. Béla által Ottakár cseh királylyal kötendő béke ügyében kiküldött teljhatalmazottak közt, mindjárt a nádor után, ott találjuk István egész Szlavonia bánját.¹⁾

A bán ezen korszakban nem a közkinestárból huzta fizetését, mely nem is volt bizonyos készpénzben fizetendő összegben megállapítva; hanem mindenesetre igen fényes jövedelmének forrásai különfélek voltak.

Jövedelmének forrassait, a mennyiben a hiányos adatok után egybeállíthatók, képezték :

a) Az ország nemesei és várjobbágyságok által a lakosok részéről, (anem-nemes osztályt értve, mely a nemesek szolgálatában állott, annak jobbágysága lévén,) begyűjtendő bizonyos mennyiség, mely a helyi szokás szerint részint mardurina alakjában (nem csupán a nyestadó, hanem minden természetben szolgáltatandó adónem értetvén alatta), részint készpénzben szolgáltatott. Az 1270-ki közgyűlés e tárgyban a következőleg nyilatkozik: „Nobiles ac jobbagiones castrorum de descensibus Bani debent usque dies Sancti Martini modis omnibus expediri.“ Hogy ezen adózás neme

¹⁾ Fej. Cod. D. VII. 5, 310. lp.

a bánnak a legrégibb időtől fogva szolgáltatott, kitetszik Imre királynak 1199-ki, a zágrábi egyház javára adott privilegiumából, melynek erejénél fogva az egyház birtokterületén lakó nép a bánnak fizetendő ilynemű járandóságtól fölmentetik. „Concedimus itaque, ut nulli Bano populum ecclesiae memoratae *pro descensu seu mardurinarum sive praebendae liceat exactione molestare; sed in omnibus his populi ecclesiae suo tantum teneantur episcopo.*“

És hogy ezen szavak alatt nem általánosan a királynak fizetendő adózás, hanem egyenesen a bánnak teljesítendő adó értetik, kitetszik ezen oklevélnek mindjárt az idézett sorok után közvetlenül következő szavaiból. „San-
cimus etiam et statu incolumi volumus in posterum perdurare, *ut tam de mardurinis nostris vel proventibus*, qui loco mardurinarum exhibentur, quam etiam de porcis, qui in episcopatu Zagrabiensi colliguntur eiusdem loci episcopi decimas integrales percipiant.“¹⁾ Tehát a neki s illetőleg a királyi kincstárnak fizetendő adótól nem mentette fel az egyház népét.

b) Az egyes községek és városoktól a bánnak készpénzben fizetett adók, melyek nyomai okmányilag kimutathatók.

Kitetszik ez azon kiváltságokból, melynek erejénél fogva némely szabadalmas városok a bánnak fizetendő adó alól a király által felmentettek. Így például II. Endre alatt Nona városa²⁾, IV. Béla idejéb Tragur.³⁾ István egész Slavonia bánjának az arbeiek részére kiadott oklevelében világosan olvassuk: „quarta pars totius lucri et tributi, quae pro Domino Rege et pro domino Bano tam de foro *quam aliunde* in eadem civitate (Jablanich) exiguntur, ad usum

¹⁾ Fejér C. D. II. 365.

²⁾ Fejér Cod. Dip. VII, 5, 167—170.

³⁾ U. O. VII, 5, 258—261 lp.

populorum Arbensium ad honorem regis in eadem civitate commorantium ministretur, tres varo partes ad usum Regis et Bani recipiantur ¹⁾).

Továbbá ugyanezen bánnak, egy általa 1252. alapított szabadalmas község részére adott privilegiumában olvasuk, hogy a községnek a bántól nyert szabadság fejében minden harmadik évben „de qualibet porta quadraginta denarios“ kellett fizetni. ²⁾)

c) Az ugyan ily községek és városokban tartott vásárok alkalmával a más honnan oda jövő árusok részéről vásáradó cím alatt fizetett bevételből egy rész a bánt illete.

Voltak ezeken kívül még különböző címen befolyó jövedelmei, melyeket azonban részletes adatok hiányában tökéletesen meghatározni és összefoglalni nem lehet. Így például II. Endrének 1207-ben a spalátoi érsekség javára kiadott oklevelében előfordul, hogy „ad relevandum eorum (az érsekek értetnek) inopiam omnes sexarios farinae, qui septem annaliter pertinebant ad Banum, ad usum praedictae ecclesiae decernimus conferendi“ sat. ³⁾); valamint több ehhez hasonló tartalmu oklevelek vannak. ⁴⁾)

Láthatni már ezen lézagos összeállításból is, hogy mily fényes jövedelme lehetett kivált az egy személyben egész Szlavonia, azaz mind a három tartomány kormányát

¹⁾ Fejér. Cod. Dip. VII, 2, 113—114 lp.

²⁾ U. O. IV; 2, 164 lp.

³⁾ U. O. III, 1, 47 lap.

⁴⁾ Még a királyi szabadságok erejénél fogva a bánnak szolgáltatandó fizetésektől felmentett városok vagy községek is egyszer mindenkorra tartoztak a bánnak valamit szolgáltatni. IV. Bélának Grech község részére kiadott szabadságlevelében olvassuk „Bano vero pro tempore constituto, non tamen vicebano, nihil aliud solvere, nisi principio introitus Banatus unum bovem, centum panes tunelam unam vini, semel, quamdiu duraverit in Banatu.“ Fej. C. D. IV, 1, 262 lp.

viselő bánnak; míg a későbbi időkben e jövedelmi forrás megoszlott a külön szlavoniai és a szintén külön horvát-dalmátországi bánok között.¹⁾

Fölemlítendőnek vélem itt azon többek által és méltán fölvetett kérdést, hogy vajjon a bánok hatásköréhez tartozott s illetőleg volt-e jogukban e tartományok számára pénzt is veretni? Ezt eldönteni bajosnak látszik ugyan, mert míg egy részről igaz az, hogy semmi bizonyítást vagy pozitív állítást nem találunk arra nézve, hogy ezt tették volna, másrészt az is bizonyos, hogy a kérdéses tartományokban több pénznem fordult elő báni nevezettel; így előfordul banalis corrigia, denarius, obulus stb.; bizonyos továbbá az is, hogy II. Endre idejéig a magyar pénz nem volt divatos az említett tartományokban, s hogy eddig nem is veretett ott a magyar királyok által úgy nevezett királyi pénz, amint ezt bizonyítja II. Endrének 1217-ben a zágrábi egyház részére adott privilegiuma, melyben olvaszuk, hogy „licet nunquam *Moneta regalis* in Regno Banatus sen Ducatus fuerit ab aliquo Rege facta, tamen a successoribus nostris si fieri contingat, quod non credimus, populus ecclesiae mercimonia sua emendo vel vendendo dare non compellatur pro eadem“ — mindazonáltal úgy vélem e kérdést eldönthetni, hogy eleinte e tartományokban is a régi pénznem divatozott s használatban meghagyatott; mit bizonyítani látszik az is, hogy még II. Endre idejében értékesebb volt a tartományi pénz, mint a minden évben változtatott és épen ezáltal mindig silányabb értékűvé vált magyar pénz. A későbbi királyok azonban, az Árpádok idejében, verethettek a bánok felügyelete alatt e tartományok

¹⁾ III. Endrének a tengeremelléki s illetőleg a horvát-dalmátországi bánságot Pál brebiri grófnak adományzó levelében olvassuk: Nos itaque ipsum Banatum maritimum cum omnibus juribus, utilitatibus, redditibus Banalibus stb. contulimus.“

számára is pénzt, melyet azután a közszokás báni pénznek (moneta banalis)¹⁾ nevezett el, szemben a királyi pénzzel; mit némileg igazolni látszik azon körülmény is, hogy Máté bánnak 1270-ki oklevelében előfordulnak hamis pénzverők is.

„Item — így szól annak egyik pontja — si quis alteri objecerit crimen laesae Majestatis, *vel dixerit, quod falsam cudi faciat monetam*: si convincere non possit poenam pati debeat talionis.“ — —

Azon kérdésre, hogy akadunk-e legkisebb nyomára is e korszakban annak, hogy a bán hatásköre a Dráván tuli magyar megyékre, t. i. Szerém, Verőce, Posega és Valkóra is kiterjedt volna: határozottan nemmel felelhetünk; de sőt ezen korszakban még annak sem akadunk nyomára, hogy a bánok ezen megyék valamelyikének főispáni címét viselték volna is. III. Endre 1299. nagybátyjának Mauroceno Albertnek egész Szlavoniát hercegi címmel kormányzására bizván, ugyanekkor neki ezenfelül még Pozsega megyét is átadta, azonban a következő nevezetes szavakkal „— — Propterquod et Ducatum totius Slavoniae, qui est prima dignitas regiae prolis et *insuper comitatum de Posega, qui ad jus pertinet regale seu reginale* perpetuo concessimus et

¹⁾ A zágrábi káptalannak 1308-ról szó egyik oklevelében előfordul „pro 5 marcis, singulis cum 5 pensis *antiquae banalis Monetae* cum Veronensibus computatis.“ Kerchelich id. kéziratában „De banali moneta“ c. 9. — Mikch bán Róbert Károly idejében meg is határozza a báni dénárnak értékét: „denarii boni banales quorum singuli valeant 12 parvulos bagatinos.“ Kerchelich id. kéziratában mondja, hogy ő ilyen régi báni pénzt látott, sőt egyet midőn ezen művét írta, birt is. E pénzt következőleg írja le. Egyik oldalán a király és királyné arcképe közt kettős kereszt van, a másik oldalán két csillag közt állat-bőrök; mely leírás világos bizonyossága annak, hogy e pénznek már a magyar uralom alatt kellett veretnie; a kettős kereszt és az állat-bőrök ezt mutatják.

contulimus pleno iure“; miből világosan kivehető, hogy Pozsega csak ezuttal különös kegyből adatott — nem ugyan a bárnak, de Szlavonia hercegének, s hogy az egyenesen a király jogához tartozónak mondatik. Különben, hogy az említett magyar megyék mindenkor, tehát e korszakban is közvetlen a magyar kormányzás alá tartoztak s ép oly magyar megyék valának mint a többiek, eléggé kimutatta cáfolhatlan adatokkal **Gyurikovits György** kitünő közjogi művében. ¹⁾

Hogy mily viszonyban volt a szükség követelménye szerint időnkint kinevezett tengermelléki bán a rendes bánnal, s hogy mire terjedt ki hatásköre? — e kérdésre igen röviden a következőkben felelhetünk meg — azok után már, miket ezen intézmény keletkeztéről és egyáltalában történelmi szempontból elmondottunk.

A tengermelléki bán hatásköre azon időre, míg szerepelt — s ez alig tartott rendesen pár hónapnál tovább — a hadi és tengerészeti dolgokra — s mik ezekkel kapcsolatban voltak, terjedt ki; a bárnak alárendelve, s a tengermelléki bán címmel inkább csak megtiszteltetés s nagyobb tekintély kedvéért volt felruházva. Megbizatása tisztjében eljárván, hatásköre is megszűnt.

Midőn IV. László idejében Horvát- s Dalmátországnak külön bán adatott, igen természetes, hogy ez is Horvát- s Dalmátországnak oly hatáskörrel birt, mint a szlavoniai Tótországban, s egyik a másiknak alárendelve nem volt, hanem egymástól függetlenül intézkedtek, mindenik a maga tartományában. Világosan szól e tekintetben III. Endrének 1293-ki oklevele, melyben a horvát-dalmátországi bánságot Pál brebiri grófnak „cum omnibus iuribus, utilitatibus, redditibus et proventibus banalibus“ adományozza ²⁾

¹⁾ „De Situ et Ambitu Slavoniae“ Pars. I. II. III.

²⁾ Fej. Cod. Dip. VII. 4, 225—227 lp.

A felhozottakból kitűnik már azon széles hatalom és hatáskör, melylyel e korszakban a bánok fel voltak ruházva, különösen IV. László idejéig, míg t. i. a három tartomány báni méltósága egy személyben egyesítettett. A későbbi időkben, midőn már a külön bánság állandósított s e szétválasztásnál fogva is hatásköre szűkebb térre lőn szorítva, nagyon megnyirbáltattak a gyakran visszaélés folytán is tulterjesztett jogai és hatalma, valaminthogy törvények által is szabályoztattak, mint alább ki fogjuk mutatni.

Azonban dacára ezen széles hatalom és hatáskörnek, azok minden esetre a fentebb rajzolt határokon túl nem terjesztethettek, a bánok önkényszerűleg s a királytól függetlenül nem intézkedhettek, hanem mindenben annak akaratára és tetszésére s az ország sarkalatos törvényei értelmében „*Aliud non facies — mondja egy királyi leirat a bánnak — sicuti gratiam nostram coram habes.*“

Azért csak megütközéssel olvashatni horvát atyánkfiaiinak a zágrábi ismeretes körlevélben 1861-ben kifejezett eme téves nézeteit:

„Ti kedves testvéreink, magatok is jól tudjátok, hogy a Habsburg dynastia koráig három egyesült királyságunk kormányának élén mindig vagy királyi vérből való hercegek, vagy hatalmas bánok állottak, *kik a népet az alkotmány alapján Magyarországtól egészen függetlenül kormányozták, a mennyiben a megkoronázott királyokkal szintén egyenlő jogaik voltak.*“

Ezen állítás nagyon sokat akar mondani, többet mint a mennyit a hiteles történelmi adatok nyomán be lehetne bizonyítani, mely adatokat ha a valódi tudomány s nem az elfogultság homályos szemüvegén vizsgálja bárki is — a fentebbi állítást nagyon is tulzottnak fogja találni.

Igyekezzünk azért e szavakat valódi értékekre leszáll-

lítani s állításunk bebizonyítására hiteles kutfőkre, az oklevelekre hivatkozni.

Igaz ugyan, hogy mint kimutattam, e tartományok élén néha királyi hercegek állottak, s hogy ezek némelyike, mint például Imre király idejében András herceg, visszaélés folytán egészen függetlenül intézkedtek s majdnem királyi hatalmat gyakoroltak, de csak visszaélés folytán, mert legtöbbnyire ezek is a királytól függtek s intézkedéseik csakis a király jóváhagyása folytán nyertek érvényességet; azonban ezek idejében is számos oklevelek világos tanúsága szerint, királyaink több fontos ügyekben személyesen és tetszésük szerint intézkedtek s a hercegek kezeit sokban megkötötték, amint ezt az excentiok és más intézkedések világosan tanúsítják. Így például II. Endre sz. Lászlónak a zágrábi egyház részére adott szabadalmait azon hozzáadással erősíté meg, miszerint ha valamelyik királyi vérből való herceg *in Regno Banatus seu Ducatus* ezen szabadalmak ellen cselekednék, trónöröködési jogát veszítse el¹⁾; ugy szintén egyéb más oklevekből is azt láthatjuk, hogy e hercegek is, ugyan szélesebb hatalomkörrel mint a bánok, de mégis mindenben a király tetszése, akarata szerint és beleegyezésével intézkedtek s kormányzák a gondjaikra bizott tartományokat — épen nem bírván „a megkoronázott királylyal egyenlő jogokkal.“

Ha már a szélesebb hatalomkörrel bíró hercegekről

¹⁾ „Haec igitur — így szól az oklevél — quae a nobis pia sollicitudine vel innovata sunt vel statuta, sic per nos nostrosque successores ac alios illibate volumus conservari, ut si aliquis Dux vel Banus — contra praedicta attentare praesumerit, si de regali stirpe fuerit, paterna maledictione habeatur percussendus, si autem fuerit de nobilibus Hungariae et citatus fuerit ab Episcopo ad regis praesentiam, antequam responderet 50 marcas fisco regio et alias 50 marcas Episcopo persolvat. Fej. C. D. VIII. 1, 159—160. lp.

sem lehet mondani, annál kevésbbé bebizonyítani, azt, mit horvát testvéreink nem tudni minő adatok nyomán oly határozottan állitanak: a bánokról még kevésbbé lehet.

E korszakban ugyanis (a későbbi időkben még inkább) a bánok egyenesen a király tetszésétől függő tisztviselők valának; hatalmok forrását nem jog vagy szentesített törvényekből, melyeket királyaink e tartományok népeinek adtak, hanem a királytól nyert megbízatásból, királyi rendeletek és ezek folytán kifejlődött szokásból merítették. A miértis ha valamelyik király a bánnal nem volt megelégedve, vagy mivel ez megbízatása s a királyi rendeletek által előírt hatáskörének határain tullépett, elmozdította, megfosztotta őt e méltóságtól, vagy legjobb esetben megintette, — amint ezt az oklevelek számtalanszor tanúsítják. Szakadatlan sorát kellene idéznem az e korszakbeli azt bizonyító okleveleknek, hogy — bár, mint előadtam, széles körü hatalommal bírtak is különösen egyes a király kegyét nagyobb mértékben bíró bánok, sőt e korszak volt az, melyben hatalmok legnagyobb, hatáskörüik legkiterjedtebb vala, — még sem voltak, távolról sem, a koronázott királylyal, melynek alattvalói valának, egyenlő jogaik. Nem is említve a temérdek exentiokat, melyeket királyaink — elismerem, hogy a közjó ellenére — oly bőkezűen osztogattak, egyéb kormányzati, ugymint törvénykezési, közigazgatási és hadügyek tekintetében a legfontosabb és nagyobb figyelmet igénylő ügyekben maguknak tarták fenn az intézkedés jogát, vagy ha a bánokra bízták is ezeket, felterjesztvényt kívántak felőlők, s ha jónak találták megerősíték azokat; továbbá kötelező parancsokat intéztek hozzájuk egy vagy más tárgyban; a tulajdonságaik ellen beérkezett panaszokat a bánokhoz intézett leiratokban orvosolni elrendelték, őket kötelmeik teljesítésére valamint arra is intették, hogy hatáskörüik határait túl ne lépják, ha a király kegyét elveszteni nem akarják.

Elég legyen e tekintetben állításom bebizonyítására azon oklevelekre utalnom, melyek e tárgyra vonatkozólag Fejér Cod. Diplomaticusában feltalálhatók.

Ilyenek különösen a már idézetteken kívül:

II, 155. és 365. lp.; III, 214—226. és 247—249. lp.; IV, Vol. 1, 255; Vol. 2, 308 (ez különösen fontos), 347—349. és 493. lp.; VII, Vol. 4, 155, 156, 163—164 lp.; Vol. 3, 146. lp. sat. sat.

Ezek közül mutatványkép ide igtatjuk IV. Lászlónak Pál dalmátiai bánhoz intézett parancslevelét:

„Ladislaus Rex Hung. sat. Paulo bano salutem et gratiam. Conquesti sunt nobis communitas civium de civitate nostra Traguria, quod tu ipsos non desistis molestare, petendo ab eis obsides, ut tibi teneantur deservire, et faciendo descensus super terris eorumdem et alias quam plures iniurias irrogans. Verum cum nos hospites nostros nolumus per quempiam molestari seu etiam gravari, tibi mandamus firmiter per praesentes, quatenus a molestationibus eorumdem civium Trag. omnino retineas manus tuas, non permittendo eosdem nec per fratres tuos seu alios quoslibet aut per cives Spalat. et de Sibenigh aggravari, et si obsides ipsos recepisses, reddas et restituas. Aliud non facies sicuti gratiam nostram coram habes. Iudices existentes in civitatibus de Traguria, de Sibenigh et de Spalato nisi de regno nostro ullatenus patiaris; populos etiam qui de Spalato pro fidelitate nobis debita sunt expulsi, ad eandem civitatem auctoritate nostra introducas, restituendo omnia bona et possessiones eorumdem. Datum Budae 1274. aug. 15.

Körvonaloztuk tehát ekkép a bán törvényes hatáskörét ezen korszakban, melyben az a legszélesb kiterjedésű, valamint maga a méltóság a legfényesb kitüntetési polc vala; talán azon egyetlen egyet nem említvén meg, a mit ugyis igen természetesnek találhat bárki, hogy mint ily fényes méltóságot viselő elsőrendű országbáró, a magyar

országgyűlésen is résztvett s oda megjelent a szlaven rendekkel együtt.

Miklós bán egyik oklevelét 1279-ben (Datum in Tetun in generali congregatione totius regni Ungarie) a ténylegi országgyűlésen adta ki. ¹⁾

II.

A dalmát-, horvát- s tótországi báni méltóság a vegyes házból származott királyok alatt. (1301—1525.)

A.

Míg az Árpádok idejében legtöbbször egy személyben volt központosítva a három tartomány báni méltósága, s ez állapot tekinthető uralkodónak Kun László idejéig: úgy a már Kun László alatt megkezdett külön választása a horvát-, dalmát és a szlavoniai báni méltóságnak ezen korszakban a vegyes házból származott királyok alatt tulnyomólag fentartatott; úgy hogy ezen egész korszakban az elkülönítés tekinthető uralkodó állapotnak.

Emellett azonban igen sok eltérő sajátságokra is akadunk, melyek mindig az egyes király tetszése és akaratában vagy parancsoló körülményekben levén indító okaik- és eredetöket, — azért minden egyes királynál a netalán előforduló eltérő sajátságokat kiemelni szükségesnek vélem.

Érintettem már az előbbi korszakban, hogy *III. Endre* az alatta nagyon elágazott bajok orvoslása tekintetéből — de a mint a következő megmutatta azok szaporítására — a tengeremelléki bánságot, melyből már előde a szlavoniatól elkülönített horvát-dalmátországi bánságot alakított, a

¹⁾ Fejér. Cod. Dip. VII, 5, 394—395. lp.

brebiri grófoknak örökjoggal adományozta; mit ezek azzal háláltak meg, hogy ellenfelének Robert Károlynak pártjára állván, azt az országba Zágrábba behozták; az Endre halála után beállott zavaros időkben pedig féktelenül garázdálkodtak Horvátország- s különösen Dalmátiában, s mint a Robert Károly pártján levők a horvát-dalmátországi bánságot *Venzel* és *Otto* rövid uralkodási idejük alatt is kezeik közül ki nem bocsátották. A szlavoniai báni méltóság ezen zavarok alatt mindenik pártkirály által betöltött, úgy hogy több bán fordul elő egy időben, kik közül, hogy melyik volt tényleg a bán, eldönteni nem lehet. Midőn *Robert Károlynak* 1508-ban végre is sikerült magát királyul fogadtatni el a magyarok által, ezen rendetlenségnek is vége szakadt; még pedig oly formán, hogy a Károlynak jó szolgálatai által lekötöztetett Pál brebiri gróf a horvát-dalmátországi báni méltóságban ezután is megmaradt, sőt III. Endrének az örökösödésre vonatkozó szabályzata is, legalább egy időre, fentartatott, a memyiben az 1312. május havában meghalálozott Pált fia Mladin követte a báni méltóságban; Szlavóniának pedig ezalatt külön bánjai voltak 1322-ig.

Mladin azonban testvérével Györggyel együtt valóságos ostorává vált a tenger melléknek s a hatósága alatt levőknek; sőt a magyar szent korona iránti hűségről is megfeledkezvén, két kulacsos szerepet játszott Velence és a magyar király közt; minek következtében Zára a velenceiek kezébe került. Ezzel azonban meg nem elégedve, s Velence pártfogásában bizva, még nagyobb mértékben folytatta zsarolásait, úgy hogy a zaklatott tengeri városok egymással szövetségre lépve voltak kénytelenek az őket haddal megtámadó bánnal szembe szállani, s hatalmának megtörésére Károlynak is rendszeres hadjáratot kellett kezdeni, mely azután Mladin bukásával végződött. És ekkor meg lön szüntetve egyuttal a brebiriek családjában a

horvát-dalmátországi báni méltóságra való örökösödési jog is, mely csak zavarok előidézésére szolgált s a magyar király jogai és tekintélyének rovására állt fenn, korlátoztatván ezáltal a király a bán kinevezésében. — Mladin megbuktatása után az őt leverő Baboneg János tétetett Károly által 1322-ben Horvát-Dalmátország bánjává; mivel azonban Mladin öcse György ezt is a maga részére vonván, újabb zavarokat támasztott, ennek elfojtására Miklós szlavoniai bán küldetett, kinek hatásköre, miután a zavarokat némileg lecsillapítá, mind a három tartományra kiterjesztetett.

És ezen időtől fogva Robert Károly uralkodása végig újra egy személybe lőn egyesítve a három tartomány báni méltósága, vagy jobban mondva a szlavoniai bán hatásköre Horvát- s Dalmátországra is kiterjesztve.

Ezen állapot igen rövid ideig (1342—1349) megmaradt *Nagy Lajos* uralkodásának első éveiben is. 1349-ben ismét ketté választá Lajos az egyesített báni méltóságot e tartományokban, s valószínűleg a báni hatalom szűkebb korlátok közé szorítása tekintetéből, valamint a már előbb is fenlevő szokás alapján mind Horvát-Dalmátország mind Szlavonia részére külön bánokat rendelt, és ezen elkülönítést egész uralkodása alatt gondosan megtartotta. Ugyanő 1345. Horvát-Dalmátország és Szlavonia hercegévé testvérét István nevezte, ki mint ilyen 1355-ig, haláláig széleskörű, majdnem független hatalommal szerepelt, s ki alatt szintén voltak bánok, még pedig a régibb szokástól e tekintetben egészen eltérőleg s Lajos uralkodási szellemének megfelelőleg mind Horvát-Dalmátország, mind Szlavonia számára külön bánok; míg az Árpád korában divatozott hercegi kormányzat alatt egy bánja volt mind a három tartománynak. — Nagy Lajos uralkodására nézve megjegyzendőnek vélem, hogy ő a Robert Károly által uralkodása végéveiben elhanyagolt horvát-dalmátországi ügye-

ket újólág rendbe hozta, s a nagy részben Velence uralma alá jutott tengerparti városokat ismét a magyar sz. korona hódolatára, Velencét pedig minden e városokhoz birni képzelt jogairól való lemondásra kényszerítette. E végből mindjárt uralkodása elején 1344-ben Miklós bánt küldte a fék nélkül garázdálkodó horvát főurak megtörésére, valamint a tengerparti városok visszavételére, melyeket, bár 1345-ben maga is megjelent de egyéb teendői miatt ismét távozni kénytelenítettvén, csak 1357-ben vett vissza. Az ezen alkalommal megalázott Velence 1358-dik február 18-án kiállított békeokmányban lemondott egész Dalmátiáról a quarnéri öböl közepétől egészen Dyracchium határáig, lemondott minden városról, várról, kikötőről és szigetről és minden jogairól azokat illetőleg; lemondott különösen *Nona, Zára, Spalato, Scardona, Sibenico, Tragur* és *Ragusa* városokról a száraz földön, nem különben *Chersona, Vegle, Arbe, Pago, Brachiano, Lessna* és *Corzula* városokról a szigeteken, lemondott Horvát- s Dalmátország címéről, melyet a velencei hercegek eddig visszaélés folytán viseltek. — Ugyanekkor Lajos Horvát- s Dalmátországnak a hosszas zavarok által felforgatott belügyeinek tökéletes rendezése végett Csúzy János horvát-dalmátországi bánon kívül még Miklós kalocsai érseket, István nyitrai püspököt és Szécsy Miklós országbíró, ki az előtt bán levén a viszonyokat jól ismeré, majd később édes anyját is ide küldte.

Mindezen az egészen visszafoglalt Dalmátiára vonatkozó jogait a magyar szent koronának megerősíté az *1381-ki turini békekötés*.

Lajos alatt tehát a horvát-, dalmát bán hatásköre nemcsak a tulajdonképi Horvátországra, hanem egész Dalmátiára, t. i. a dalmát tengeri városok és szigetekre is kiterjedt, melyeket így teljes összességében az Árpádok ideoje után csakis Nagy Lajos birt.

A Nagy Lajos által állandósított külön horvát-dalmátországi és külön szlavoniai báni méltóság *Mária* s illetőleg *Zsigmond* idejében is folyvást fentartatott. Tárgyamhoz szorosan nem tartózkodván, csak futólagosan emlitem itt fel azon szomorú catastrophát, melynek előidézői főleg a *Durazzói Károly* pártján álló horvát főurak s különösen Horváthy János volt macsóti bán s cinkostársai valának, s mely hazánk gyászos történetének egyik szomorú lapját képezi. Elég legyen ezt itt csak röviden érinteni s megjegyezni, hogy a Horvátországban mindjárt Nagy Lajos halála után támadt zavarokban keresendő első csirája azon később bekövetkezett eseménynek, hogy a magyar szent korona egyik gyöngye, *Dalmátia* századokra elveszett Magyarországra nézve; *melyhez az, fájdalom! még ma sincs tényleg visszacsatolva.*¹⁾

Az ekkor keletkezett és nagyon is szétágazott zavarokat Zsigmondnak csak ideiglenesen, félig meddig sikerült elfojtani, de végkép kiirtani nem, belevegyülván e zavarokban, sőt a lázadóknak nyújtott segélye által azokat előmozdítván Tvartko bosnyák király, ki különben a magyar sz. korona s különösen Nagy Lajos családja iránt hűséggel tartozott. Jóllehet Tvartkó halála után — ki 1389. a pártosok segélyével a tengeri városok nagy részét Zára kivételével hatalmába kerítván a tenger mellék királyának címezte magát — Gara Miklós horvát-dalmátországi bánnak sikerült a zavarokat elnyomni, s nemcsak Horvátországot a lázongóktól, hanem Dalmátiát is Tvartko utódától Dabisától visszafoglalni; mindazonáltal a nikápolyi szeren-

¹⁾ A Magyarország s Horvátország közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítésére kiküldött országos küldöttségnek 1868. júl. 28-án tartott ülésében megállapított egyezményi javaslat 65. §-a értelmében, melyet az országgyűlés is minden bizonnyal magáévá teend, Dalmátia visszacsatolása legközelebb várható.

csétlen ütközet után Horvátországban újra kitört forrongás azt eredményezte, hogy 1408. a dalmát városok, azok tekintélyesbjeit is ideértve, mint Zára, Tragur, Sibenico, Spalato, Vrana, *Nápolyi Lászlónak* hódolván, őt ez évi decemberben a tartományba behívták; ki a következő évben bejövén, magát meg is koronáztatta s e tartományt birtokába vette; s jóllehet ő célt nem érhetett, mert haza menni kénytelenítettett, s jóllehet Zsigmond, főleg az 1408-ban szerencsésen bevégzett bosnyák háboru után, újra hatalmába keríté is a dalmát városokat, de *Zára*, Dalmátia birhatásának kulcsa, Nápolyi László kezében maradt, melyet ez 1409-ben százezer aranyért a szigetekkel valamint egész Dalmátia birtokjogával együtt Velencének eladott, minek következménye lön, hogy végre is 1419-ben egész Dalmatia, az egy Raguza és Vegla szigetén kívül, végkép Velence birtokába került és maradt is a jelen század elejéig, mert Zsigmond a hussita háborukkal, utódai pedig folyton a török elleni küzdelemmel lévén elfoglalva, nem értek rá ezen a magyar koronára nézve fontos tartományt visszaszerezni; a ravasz és nagyravágyó Velence pedig, ha érdekei úgy kívánták, még a törökkel is kész volt szövötközni, csak hogy Dalmátia birtokát megtarthassa.

Ezen korszakban tehát Zsigmond után valamint a tulajdonképi Dalmátia nem tartozott a magyar hatalom és kormány alá, úgy a horvátországi bán hatásköre sem terjedt oda ki, bár horvát-dalmátországi bánnak címezettett, s bár Dalmátia címét folyton használatban látjuk is, mi különben a magyar sz. korona jogainak fentartása tekintetéből történt; másrészt az is igaz, hogy talán ekkor keletkezett szokás s gyakorlatnál fogva Horvátország tenger melléki része Dalmátiának neveztetett el; s a magyar kormányzat és törvényhozás intézkedéseiben valahányszor e korszakban Zsigmond után Dalmátiáról szó van, amint hogy többször van szó, alatta mindig Horvátország tenger melléki része értendő.

Engel¹⁾ Zsigmond idejére nézve azon véleményben van, hogy Cilley Hermann, Zsigmond ipja, ki 1406—7-ig majd később 1423—1435-ig volt Szlavonia bánja, oly hatalommal lett volna felruházva, hogy az 1407—23-ig előforduló bánok tőle függtek volna. Szerintem ezen vélemény nem helyes; mert igaz ugyan, hogy 1406-ban Zsigmond ipját, Cilleyt az ekkor divatozott szokástól eltérőleg mind a három tartomány bánjává nevezte, de, valószínűleg a tartományi rendek elégtelensége folytán, ő e minőségben csak egy évig szerepelt, s az ezután következő években egész 1423-ig mind Horvát-Dalmátország, mind Szlavoniának külön s Cilleytől épen nem függő bánjai voltak; midőn pedig 1423—1435-ig újra ő viselte a szlavoniai báni méltóságot, hatásköre csakis Szlavoniára terjedt ki, s Horvátországnak ugyan ezen idő alatt külön s Cilleytől egészen függetlenül intézkedő bánjai voltak: Nagymihályi Albert, majd 1427-től fogva Frangepán Miklós és 1434-től fogva Frangepán János és István.

Zsigmond uralkodása alatt akadunk továbbá legelőször példájára annak, hogy egyszerre, egy időben két bánja volt mind a három tartománynak, de nem egymástól elkülönített, hanem egyenlő hatáskörrel mind a három tartományra, ép úgy mint a magyarországi végtartományi bánságokban ez időben két bánt találunk rendszeren. Horvátország és Szlavoniában, azonban ekkor még csak kivételesen fordul elő az egész kapcsolt részekre kiderjedő egyenlő hatáskörű két bán példája. Így 1403-ban Gordovay Fáncsy László és István testvérek, 1404—1406-ig Bessenyei Pál és Péchy Pál mind a három tartományra kiterjedő hatáskörrel felruházott egymásmelletti bánok voltak. Megjegyzem még Zsigmond uralkodásra nézve, hogy bár alatta az elkülönítés gondosan fentartatott is a horvát-dalmátországi és szlavoniai bányságot illetőleg, mindazonáltal kivételkép

¹⁾ Lásd id. művét a 7. lapon.

előfordul az is, hogy mind a három tartomány kormányát egy bán vitte. Így például 1397—1400-ig Gara Miklós kiváló érdemei tekintetéből Horvát-Dalmátország és Szlavonia bánja volt; 1406—1407-ig a Zsigmonddali rokonságánál fogva oly hatalmassá vált Cilley Hermann.

Albert és Ulászló rövid de zavaros s a törökkeli hadakozás közt lefolyt uralkodásuk ideje alatt e korszak szokásától eltérőleg ismét egy bánja volt e tartományoknak, Tallóczy Matkó, ki mellett azonban hasonló minőségben testvéreit Ferencet és Pétert is találjuk, anélkül azonban, hogy eldönthetnők: vajjon ezek is vele egyenlő hatáskörű bánok voltak-e, vagy pedig csak az ő megbízatása folytán, mint az ő delegatusai szerepeltek és működtek egyes a bán hatáskörébe tartozó ügyekben?

Ulászló szerencsétlen halála után az ország *Hunyadi* kormányzóságára jutván, ez a Horvát- s különösen Tótországban garázdálkodó Cilleyek hatalmát megfékezte s az ország tanács beleegyezésével bánokat nevezett e tartományok számára; nem is volt Cilley Ulrich ez idő tájt hatalmadacára sem Tótország bánja, csakis *V. László* tényleges uralkodásától 1453-tól fogva.

Ezen idő alatt, t. i. Ulászló halálától kezdve, egész Mátyás király idejéig a horvát- és tótországi bánságok elkülönítése ezen korszak szokásához hiven fentartatott, külön bánjai levén mind Horvát-, mind Tótországnak.

A legkülönbözőbb színben s az eddigi szokástól némileg eltérő alakban tünteti fel a báni méltóságot Horvát- és Tótországban *Mátyás király* uralkodása.

Ő ugyanis majd az eddigi szokás szerint külön bánokat tett mind Tót-, mind Horvátországba, majd a valóságos bánon kívül címleges bánt is nevezett ki ugyanegy időben; mint például Ujlaky Miklós erdélyi vajda sokáig a tótországi bán címmel is fel volt ruházva, holott ez idő alatt tényleg más volt a tótországi bán; majd két bánt nevezett

ki egyszerre és egyenlő hatáskörrel, még pedig néha mind Tótországban kettőt, mind Horvátországban szintén kettőt vagy többet is, néha Horvát- és Tótország számára kettőt egyszerre, egyenlő hatáskörrel; például 1471-ben Magyar Balázs és Lithvay Horvát Demjén, 1477. Laki Thuz János és Egerváry László egész Horvát- és Tótországnak voltak egyszerre, együttesen bánjai; majd pedig egy személyben központosítá a báni méltóságot, s e szokást különösen uralkodása végéveiben állandóan megtartotta; azért is 1483—1489. Vingárti Geréb Mátyás, 1489 után Egerváry László Horvát-Dalmátország és Szlavonia bánjai voltak.

Ulászló idejében hol egy személy viselte mind a két s illetőleg címleg mind a három tartomány báni méltóságát, mint például *Corvin János*, ki kárpótlásul e tartományok kormányzásával, melyet szlavoniai herceg s horvát-dalmátországi bán címével vitt, elégittetett ki Magyarország koronája helyett, melyet inkább megérdemelt volna mint Ulászló; majd a régibb szokás példájára ugyan két bán tétetett, de már többé nem elkülönítve, hanem együttesen, egyenlő hatáskörrel. Mint ilyenek e korszakban utolsók valának a budai országtanács által 1522-ben kinevezett Karlovits János és Batthyányi Ferenc bánok, kik ezen korszakot bezárják.

Ezen két századot meghaladó korszakban tehát, mint az eddig elmondottakból láttuk, kevés kivétellel külön bánok példaira akadunk; mely szokás e korszak vége felé annyiban változott, hogy ugyan a két bán meghagyatott, de már nem egymástól elkülönítve, hanem egymás mellett, egyenlő hatáskörrel.

Fő jellemvonása különben e korszaknak a bánokra nézve a szüntelen való változtatás, mely e korszak zavaros és viszontagságteljes körülményeiben leli magyarázatát, valamint a nagyon gyakran változó és különböző származású királyokban is. Az egy házból származott Árpád kor-

szakbeli királyok idejében a változás ily gyakori nemét nem találhatni, valamint az ezen korszakot követő Habsburgok alatt sem.

Szükségesnek találom még végül megjegyezni e korszakban, hogy bár a szlavoniai bánság a horvát-dalmátországitól többnyire elkülönítve s mind a kettő két bán által kormányoztatott, mindazonáltal igen gyakran olvashatjuk az egykoru oklevelekben, hogy a szlavoniai bánok e korszakban is használták a „banus totius Slavoniae“ címet; mi azonban csak is puszta cím volt s ennél nagyobb jelentőséggel nem bírt; mert az e korszakbeli „totius Slavoniae banus“-nak hatásköre csak egyedül Szlavoniára s nem egyszersmint Horvát- és Dalmátországra is terjedt ki; mely utóbbi két tartomány bánjai szintén használták a totius epithetont címeikben, „banus totius Dalmatiae et Croatiae“ irván magukat.

B.

A horvát-, dalmát- s tótországi bánok hatásköre e korszakban.

(1301—1525.)

A bánok hatásköre e korszakban már szűkebb korlátok közé szorított s nagy részben törvények által is szabályozva lön. Maga azon körülmény, hogy a három tartomány egyesített báni méltósága ketté választott, sokban gyöngíté a bánok hatalmát, kik ezenkívül néha e korszakban ketten vagy többen is voltak egyszerre egymás mellett. Mindazonáltal így is a legfényesebb méltóságok közé tartozott e tartományok báni méltósága, s a hatalom és hatáskör körvonalozottabb alakjában is még mindig elég széles és kiterjedt volt; teendői most is oly fontosak s talán még

fontosabbak is valának a körülményeknél fogva a jelen, mint a múlt korszakban.

E korszakban is a király nevezte ki tetszése szerint a bánokat, azonban a most már irányadó törvény alakjába öntött régibb szokás értelmében mindig magyar származású és érdemes honfiak közül kellett azokat kiszemelnie. E tekintetben világosan szólnak az 1439 : 26; 1490 : 12 és 1492 : 8 törvénycikkek. Azonban dacára a törvények határozott rendeletének, többször példáira akadunk annak, hogy nem épen mindig tartattak meg azok, néha — habár nagy ritkán is — nem magyar származású bár érdemtelen honfiaknak¹⁾ adatván különösen a horvát-dalmátországi báni méltóság. Annak, hogy a tartományi rendek kívánságai is meghallgattattak volna a bán kinevezésénél, hogy tehát ebbe a tartományi rendek is befolytak volna, mint a nádorválasztásba a magyarországiak : semmi legkisebb nyomát sem találhatni.

A kinevezett bánok e korszakban, a törvények rendelete következtében (1486 : 73; 1492 : 33), a király vagy megbízottjának kezébe esküt köteleztettek letenni „de servanda fidelitate et administranda justitia.“

Hogy beigtatásuk e korszakban valamint az előbbiben is ünnepélyesen-e és hogyan történt? — erről feljegyezve sehol sem találunk valamit; kivévn, hogy a tartományi rendeknek ez leiratban tudtal adatott, melyben ezek a bán iránti hódolatra és engedelmességre felszólíttatnak²⁾.

¹⁾ Mint a Karlovits és Frangepán családok tagjai.

²⁾ Így például 1383-ban (Nagy Lajos halála után) Bebek Imre helyébe Laczkovics István neveztetvén ki horvát-dalmát bánnak, ez a tengeri városok és szigeteknek következőkép adatott tudtokra : „Elisabeth stb. Fidelibus suis Rectoribus. cons. communibus et universis civ. de Jadra, de Sibenico de Tragur, de Spalato, de Ragusa, de Arbe et de Nona salutem et gratiam. Cum nos regnorum nostrorum Banatum Dalmatiae et Croatiae, magni-

A bánok mind Horvát-Dalmátországban, mind Szlavóniában a király személyét képviselték, s mint a király helyettesei tekintettek most is ép úgy, mint az előbbi korszakban. Kitűnik ez számos e korbéli oklevelekből, melyek közül egy-kettőt fölemlíteni elég lesz.

Igy például Robert Károly a hanyatlani kezdő báni méltóság és tekintély emelése érdekében 1325. kibocsátott oklevelében mondja a többek közt: „volentes ut ex magnificentia ipsius Banatus Excellencia Regia decoretur et quiescat sicut in diebus antiquis“ stb.¹⁾; Csúzy János horvát-dalmát bánról egykoru adatokban olvassuk az 1357-ik évről: Qui quidem D. Joannes Banus gerens vices praefati Domini Regis in partibus Dalmatic et Croatiae, habens plenum, speciale et generale mandatum a praedicto rege“ stb.²⁾; Szécsi Miklós horvát-dalmát bán 1362-ben kiadott oklevelében mondja, hogy a tragurbeliek neki „tamquam vicario regali in dicto regno per auctoritatem D. N. Rege constituto et personam Regiae Majestatis in his partibus reprae-

fico viro Emerico dietorum reg. n. Bano salva dilectione auferentes et ipsum alterius honoris gradu sublimantes, magnifico viro Stephano pridem Woyvodae Transylvano contulimus pro honore conservand. fidelitati vestrae sub nostro Reginali edicto firmiter praecipiendo mandamus per praesentes, quatenus eidem D. Stephano Woyvodae veluti Bano diet. reg. n. in nostra persona in omnibus obedientes et reverentiam debitam sibi exhibentes et servitia quae ipse verbo nostro per vos exhibenda duxerit, exercere debeatis iuxta solitam constantiam vestrae fidelitatis stb. (Fej. C. D. T. X., 1, 94. lp.) — Az egykoru Madiusnál 1326-ról olvassuk: „Dominus Michaz Banus pro parte regis Ungariae intravit Chroatiam. Quem banum omnes de Chroatia receperunt pro Domino et Bano et venerunt ad ipsam cum donis et xeniis.“ Schwandtnernél T. III. 653. lp.

¹⁾ Fejér: Croatiae ac Slavoniae cum Regno Hungariae Nexus et Relationes, Budae 1838, 20 lp.

²⁾ Schwandtnernél id. m. Tom. III, 374, 375. lp.

sentanti“ könyörögtek stb.¹⁾; Tallóczy Matkó egész Szlavonia bánja 1438-ban kiadott oklevelében magáról így nyilatkozik : „Nobiles nobis tamquam personam serenissimi principis Domini Nostri, Dei gratia Romanorum Regis semper Augusti ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. Regis Domini nostri naturalis repraesentantibus supplicarunt. stb.²⁾

Mint a király személyét képviselők e tartományokban a legfőbb méltóságviselők valának, s az ország bárói sorában is tekintélyes és elsőrendű helyet foglaltak el; azonban e korszakban már nem a nádor után következtek, hanem ez egész korszakban, az oklevelek világos tanúsága szerint, a nádor, országbíró és az erdélyi vajda után említettnek, tehát csak a tárnokot előzték meg, jöllehet Verbőczy hármaskönyvében (I. R. 94. c.) az országbíró után mindjárt a horvát-dalmát és szlavoniai bánt említi is; ami talán csakis az Ulászló idejébeli szokást tükrözheti vissza, ámbár alatta is, Corvin János kivételével, hatalmasabb és tekintélyesebb volt az erdélyi vajda, mint a horvát-dalmát, szlavoniai bán. Mint ily tekintélyes állásu országbárok különösen a régibb időkből fenmaradt törvény és gyakorlat által szentesített s ujolag (1498 : 70) megerősített azon előjoggal bírtak, hogy két országos méltóságot viselhettek.

Hatáskörük e korszakban is a törvénykezés, közigazgatás és hadügyekre terjedt ki, melyek tekintetében e tartományokban a legfőbb organumot ők képezték; csakhogya korszakban már sokkal szűkebb határok közt mozogtak a megszorítások mellett is eléggé terjedelmes hármasközmön, mint az előbbi korszakban, midőn tekintélyök nagyobb, hatalmak tekintélyeseb s állásuk is sokkal magasabb volt.

¹⁾ Fejér Cod. Dip. IX, 2, 337. lp.

²⁾ Fejér Croat. ac Slavon. c. R. H. Nexus et Relationes 86. lp.

1. E korszakban is a bán s illetőleg a bánok voltak a kapcsolt részek törvényes és rendes nagy bírái, s bírói hatáskörük e tartományok összes lakóira, de csakis ezekre, kiterjedt; ezen hatáskörük törvények által is el lőn ismerve s oly erős meggyőződéssé gyökerezve, hogy Verbőczy hármaskönyvében etekintetben így nyilatkozik: *Certum est, quod Regnorum, Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Banus non habet jurisdictionem judicandi in comitatibus Regno Hungariae incorporatis, sed tantum officiolatui suo subjectis. Et e converso nec caeteri iudices ordinarii curiae Regis se in jurisdictionem aliorum judicum ingerere vel immittere possunt. Aliter enim nulla esset distinctio Regnorum pariter et judiciorum, quae seorsim et diverso tempore diversoque modo semper celebrari consueverunt.*¹⁾

Bírói hatáskörük alá tartozott, és pedig e korszakban minden kivétel nélkül, (az 1486: 21. t. c. értelmében az örökös főispánok voltak egyedül kivéve) az összes tartományi lakosság, — minden nemű exemptiók e korszakban megszűntetvén. Etekintetben több kir. rendeletek és törvények intézkednek.

A III. Endre halála után beállott zavarok alkalmával ugyanis, midőn több pártkirály s mindeniknek külön bánja s ezek közül tekintélye egynek sem volt, e tartományok főurai az exemptiókra is támaszkodva a bán hatósága alól magokat kivonták, sőt alattvalóikat illetőleg a bánok hatáskörébe léptek át, s e féktelenséget annyira megszokták, hogy midőn Robert Károly idejében a rend és béke ismét visszaállíttatott, többen az említett főurak közül, exemptióik alapján is, a bán hatóságáról mit sem akartak tudni, sőt még peresügyeiket is a báni törvényszék mellőztével egyenesen a nádor vagy országbíró elé vitték — a bán jogainak sérelmére. Ezen visszaélés megszüntetésére s egyuttal

¹⁾ Pars II. Tit. 65. §. 2. és 3.

a bán tekintélyének helyreállítása érdekében Robert Károly 1325-ben mindennemű exemtiókat megszüntetvén, a tartományi lakosságot összesen és egyenkint a bán hatásköre alá rendelte, megtiltván ilyennemű ügyekbe avatkozva a bán hatáskörébe lépni át. „Statuimus, quod universi et singuli nobiles quam alii cuiuscunque praeceminentiae conditionis aut status existent ultra fluvium Drava in tota terra Banatus constituti, iudicio et iurisdictioni Bani pro tempore constituti subiaceant, et nullus possit aliquem de terra Banatus coram Palatino vele Iudice Curiae Regiae aut coram quovis alio iudice in iudicio aut extra iudicium convenire, nisi coram Bano pro tempore constituto vel ejus vicejudicibus, per quos volumus jure et autoritate regia ac suis ordinaria potestate quibuslibet injuriam passis vel concernantibus justitiae copiam ministrare. Ad haec statuimus, ut nulli omnino iudicum liceat suam iurisdictionem et iudicium in causas ortas in terra Banatus intromittere; nec causa huiusmodi ad praesentiam alicuius iudicis per Comites vel aliquod speciale mandatum deferatur. Universis itaque iudicibus regni nostri, Palatino, Iudici Curiae nostrae, Comitibus aut aliis quibuslibet pro tempore constitutis regio edicto praecipimus firmiter per praesentes mondantes, quatenus universos et singulos homines de terra Banatus nec suo iudicio adstare compellant, nec etiam in causas inter eosdem ortas suum iudicium et iurisdictionem aliququaliter intromittere praesumant.“¹⁾ S hogy ezen rendelete által Károlynak nem csupán a tulajdonképi Szlavonia, hanem mind a három tartomány lakosai értetnek, kitetszik azon körülményből, hogy Michk bán, kinek kérelme és előterjesztése folytán lön ezen kir. rendelet kibocsátva, ekkor mind a három tartomány bánja volt, valamint magának e rendeletnek bevezető szavaiból is: „Quia honor *Banatus*

¹⁾ Fejér Croat. ac Slav. Nex. et Rel. 19-21 lp.

totius Slavoniae, prout ex litteris Magnifici viri Michk, Bani eiusdem regni Slavoniae, dilecti et fidelis nostri percepimus, per exemptiones, quas per nos aut praedecessores nostros ad importunitatem petentium fere omnibus Nobilibus de Slavoniae scimus esse concessas, in iudiciis, iurisdictionibus et iuribus suis valde esset omnino diminutus.“

Nagy Lajos előde ezen intézkedését 1359. szintén megerősítvén, rendelé, hogy „Szlavonia lakosai semmi Dráván tuli bíróság előtt törvényt állani ne köteleztessenek, hanem csak a bán vagy helyettese előtt; ezek ítéletével azonban meg nem elégedvén, a királyi kuriához feljebb folyamodhassanak.“ ¹⁾

E korszakban tehát épen a fentebbi rendeletek alapján is már rendszeresb alakban tűnik fel a báni törvényszék, mely e tartományok forum appellatoruma, felfolyamodásu törvényszéke volt; s mely épen úgy mint a magyarországi rendes bírák által tartott nyolcados törvényszék egy évben négyszer ülésezett, s a bán vagy ennek akadályozása esetében az albánok elnöklete alatt több segédbírák mint ülnökökből (assessores) s az ítélmester mint előadóból állott, s a hozzá felfolyamodásban intézett polgári és büntető ügyekben ítéletet mondott; voltak azonban oly ügyek is, melyek már első folyamodásban is e törvényszék elé tartoztak s ezek e korszakban is ugyanazok valának, mint az előbbiben, a hűtlenségi eset kivételével, mely egyedül vétetett ki a báni törvényszék bíráskodása alól. Az 1486: 50 t. c. értelmében Zagoria megyének megyei törvényszéke eltöröltetvén, lakosai minden peres ügyeikre a báni törvényszék alá rendeltettek, — tehát első folyamodá-

¹⁾ Anno 1359 constituit Ludovicus clargito privilegio: Incolas regni Slavoniae coram nullo iudice trans fluvium Dravae juri stare teneri, verum in praesentia Bani aut eius vices gerentis respondere sint obligati. Horum vero iudicio non contenti ad Curiam Regiam valeant appellare.“ Kerchelich Not. prael. 241 lp.

silag is, mert különben úgy is az alá tartoztak, a fentebbi törvénycikk rendelete nélkül is.

És itt azon fontos kérdés adja elő magát, hogy vajjon Horvátországban, melynek e korszakban külön bánjai voltak, mely Szlavoniától sok tekintetben el volt választva, mely nem mint Szlavonia magyarországi törvények és szokás, hanem saját szokásai és törvényeivel élt, feudális jellegű megyei szervezete is a magyar s illetőleg szlavoniai megyeszervezettől különbözött: *létezett-e külön báni törvényszék?*

És azt felelem: igen, létezett.

Soká fáradoztam, megvallo, míg ezen állításom mellett positiv bizonyítékot szerezhettem, jöllehet önmagam e nélkül is meg voltam győződve róla, habár eddigelé még sehol sem olvastam azt.

E bizonyíték egy Mátyás király idejéből, 1467. jul. 13-ról kelt oklevél, melyben a knini káptalan jelenti Mátyás királynak, hogy Palóczy László országbírónak ítéletét és igató parancsát, — melyben a mekinani Jakovics Péter és György valamint mekinani Dobsica István egy, másrésről pedig babinováci Fritzkovics Jakab és több testvére között bizonyos részbirtok és ut iránt a korbáviai megyeszék előtt kezdett, és elítélt, innen a megyetörvényszék illetékessége ellen tett kifogás következtében a knini megyeszékhez s ezáltal fellebbezés útján a horvátországi Kninben székelő báni törvényszékhez átküldött, itt elítélt s innen a magyar kir. kuria elé feljebbezett perben az említett báni törvényszék által hozott ítélet helybenhagyatik és a végrehajtás a jelentésttevő káptalanra bízatik — teljesítette.¹⁾ Ezen oklevélből világosan kitűnik, hogy külön báni tábla létezett Horvátország számára, melynek székhelye Kninben (Tinnin) volt. Ugyanis „Ladislaus Marcus

¹⁾ Hunyadiak kora (Oklevéltár) 11. köt. 269 lp.

de Theryen Regnor. Dalmat. et Croatiae Vicebanus“ az ítéletével meg nem elégedő feleknek az országbíróhoz intézett felfolyamodása alkalmával mondja: „*vestra noverit Serenitas (az országbíró értetik) quod nobis Tyninii una cum nonnullis Regni Croatiae Nobilibus et aliis assessoribus videlicet nostris nobiscum pro tribunali iudiciariae consequentibus causasque cunctorum iustitiam postulantium a nobis moderativo iudicio pertractantibus, accedentes*“, sat. előadja az egész ügyet, amint az a korbaviai és majd utóbb a knini megyetörvényszék előtt folyt, valamint ennek ítéletét is, mit ő tekintetbevév, ítél. „*Quibus sententiis prae-missis coram nobis in Sede Iudiciaria tamquam persona praefati Dni Bani productis visis perlectis et examinatis, factoque superinde maturo colloquio et diligenti consilio ac tractatu cum nobilibus assessoribus videlicet nostris iudicantibus: decreveramus*“ sat.

Az oklevél ezen szavai nem hagynak kétséget aziránt, hogy Horvátország számára Kninben külön, a szlavoniai zágrábi báni széktől különböző törvényszék létezett, mely szintugy volt szerevezve mint a zágrábi és szintén a bán, a horvátországi bán elnöksége alatt több ülnökökből állott s oly időben is fennállott, mikor — mint épen az oklevél keltének évében — mind a három tartománynak csak egy bánja volt; ilyenkor természetesen a horvát-, dalmátországi albán, mint különben is a bánnak akadályoztatása esetében teendőiben helyettese, vitte az elnökséget e törvényszéknél. Világosan bizonyítja továbbá a két báni törvényszék létezését Vingárti Geréb Mátyás horvát-, dalmát- s tótországi bánnak 1486. júliusban a csaszmai káptalanhoz intézett parancslevele, melyben meghagyja, hogy a megnevezett megyei esküdtekkel vizsgálatot tartván, grf. Blagai János özvegyét, Dorottyát, ennek testvérét Frangepán István grófot később György topliczai apátot, Wo-kojovits Pétert és Buzini Mikulicsics Györgyöt tetteik

okadatolására a bán elébe, a zágrábi székre a Jakab napi törvényszékre megidézzék; vagy mint eredetileg mondatik „*in praesentiam nostram evocet in Sedem Zagrabiensem*“¹⁾; ha csak egy báni törvényszék lett volna, igen világos, hogy nem kellett volna az „*in praesentiam nostram*“ után még e körülírást is „*in sedem Zagrabiensem*“ hozzáadni.

Kitetszik ez továbbá azon szerződés-levélből is, melyet az ország rendei Corvin Jánossal 1490. jun. 17. kötöttek, melynek értelmében az ország rendei neki megígérték, hogy „azon esetre, ha a Gondviselés vagy az ország rendeinektöbbsége úgy akarván, más választatnék királyul“ őt Bosznia királyává s Szlavonia hercegévé teszik; ezen felül még a horvát, dalmát báni méltósággal is felruházzák. Ezen nevezetes oklevél ide vonatkozó része a következő: „*Praeterea etiam Banatus Regnorum Dalmatiae et Croatiae cum omnibus solitis, justisque proventibus et jurisdictionibus similiter vita comite eidem detur et concedatur. Ita videlicet, ut Ducatum praedictum et ipsum etiam Regnum Slavoniae infra vitam jure perpetuo tamquam dominus haereditarius, Banatum vero praefatorum Regnorum Dalmatiae et Croatiae similiter infra vitam, id tamen tamquam Banus et officialis pro officiolatu teneat et possideat; in eisdem autem Regnis juxta consuetudinem hactenus observatam et libertates eorundem octavas celebrare, juraque reddere et judicia facere, omnibusque solitis et consuetis iurisdictionibus uti, frui et gaudere possit et valeat*“ sat.²⁾

Egész bizonyossággal lehet tehát a felhozottak alapján állítani, hogy e tartományokban, valamint két bán, úgy két báni törvényszék is létezett; t. i. a zágrábi Szlavonia, s a knini Horvátország számára; míg az előbbi korszak-

¹⁾ Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. k. 319 lp.

²⁾ Kovachich M. Supplementum ad Vestigia Comitiorum Poson. 1798. T. I. 270—282. lp.

ban ennek nyomára főleg azért nem akadunk, mivel legtöbbnyire egy bánja volt mind a három tartománynak, s leginkább azért, mivel akkor még a törvényszékek oly rendezett alakban nem jönnek elő, mint már e korszakban. S valamint akkor még a királyi, úgy a báni törvényszék sem volt annyira helyhez kötött, mint már e korszakban, midőn az egyes bírák hatásköre valamint az ítélő székek illetékessége is meghatározatván, az eljárás sokkal rendezettebb, sőt az előbbi korszakkal szemben már rendezett alakban tűnik elő.

A báni törvényszékek ítéletét az azzal meg nem elégedő feleknek több törvény és királyi rendelet értelmében joguk volt a kir. kuriához feljeb vinni, mint az idéztem 1467-i oklevél példája is mutatja; mely tekintetben azon oklevél hű tükreül szolgál az akkori törvénykezési eljárásnak. Láthatni abból, hogy mily hosszadalmas ut és többrendbeli forumon ment keresztül valamely ügy végleges elintéztetéseig, s hogy a perhuzás-halasztás akkor is oly divatos volt, mint napjainkban, oly ügyek is feljebbezettvén, melyekről az alperes bizonyosan tudta, hogy a legfelsőbb forumon is az első bíróság ítélete fog helyben hagyatni. Az igazságos Mátyás király ez eljárás által okozott károkat a felekre nézve belátván, az 1486: 53 t. c. által elrendelte, hogy az ily konok fellebbezők — ha a felsőbb bíróság is az alsóbbak ítéletét fogja helyben hagyni — kettős birsággal büntetessenek. Quia nonnulli — mondja az id. t. c. — causas suas, etiam exiqui momenti, de sede Banorum — — in Curiam Regiam provocare consueverunt, ut scilicet partem adversam longioribus, gravioribus litibus, laboribus, expensis, iniuriis et damnis afficere et vel sic gravare possint: pro quiete itaque et relevamine Regnicolarum et potissimum oppressorum et pauperum — — statutum et sancitum est: quod si quispiam de caetero causam aliquam de praesentia cuiuscunque iudicis in Curiam

Regiae Majestatis provocaverit, ibique iudicium prius factum approbatum fuerit: in duplo birsagio, inquo convietus propter appellationem intelligitur, convinci debeat eo facto et immediate per iudicem suum ordinarium irremisibiliter extorqueatur.“ Az 1500: 6. t. c. pedig rendbeli, hogy a Horvát- s Tótországából a kir. kuriához feljebbezés végett beérkezett ügyek minden tekintet nélkül az igtatási sorrendre azonnal tárgyalatassanak, vagy mint a t. c. szövege mondja: „Causae Nibilium Regn. Dal. Croat. et Slavoniae in Curiam Regiam per viam appellationis transmissae sic determinantur: ut qualibet die octavarum vel brevium iudiciorum extra omnem seriem et ordinem regesti una causa alternativa discutiatur.“ Különben már ez országgyűlési végzést megelőzőleg Ulászló 1499-ben az esztergami érsekhez, mint kancellárhoz, a királyi személynökhöz, a nádor- és országbiróhoz intézett leiratában ugyanezt hagyja meg, régi szokásként említvén fel a Horvát- s Tótországból felküldött ügyeknek extra seriem iudicii et formam regesti“ való elintézését.¹⁾ Különben ezen legfelsőbb feljebbezési forumon, a kir. kurián, az 1486: 68 t. c. értelmében, melyet az 1492: 42 t. c. szóról szóra ismétél, a bán valamint ítélőmestere s a törvénykezésekben helyettesei, tehát albánjai is megjelenhettek, a hol is tiszteséges helylyel bírtak.

Ugyancsak az 1486. országgyűlés 37. t. c. rendeli, hogy a bánok, a király kegyuri jogához tartozó egyházak ügyeibe, még a tizedetsem véve ki, ne elegyedjenek, miből kitetszik egyszersmint, hogy a peres tized ügye különben a bánok hatásköréhez tartozott most is, mint az előbbi korszakban.²⁾

¹⁾ Fejér Croat. ac Slavon. Nexus et Rel. 104-105. lp.

²⁾ Fejér Cod. Dip. VIII. 3, 301. lp. U. o. Tom. IX, 1, 756. lp. Farlatus Illyricum Sacrum V. 429. lp.

Törvényeink s különösen az 1518: 6 és 1519: 22 értelmében a bánok ítéleteik végrehajtására köteleztettek, hivatalvesztés büntetése (1518: 5.) alatt, épen úgy mint a magyarországi nagybírák, rendesen és természetesen megbizottaik által eszközöltetvén e végrehajtást, kik őket a megtörtént végrehajtásról értesíteni tartoztak, amint számos ily relatiók példaira is akadunk. — Továbbá mint e tartományok nagybírái bírói parancsokat bocsátottak ki idézések, vizsgálatok vagy épen az említett végrehajtás tárgyában sat., mindezekben valamint ítéleteik kibocsátásánál saját hiteles pecséteikkel élvén. A báni pecsét őrzője a tartományi rendek által — a Nagy Lajos és Zsigmondtól nyert, valamint Gara Miklós és Tallóczy Matko bánok által is elismert és Mátyás király által 1465-ben újra megerősített jogaiknál fogva — szabadon választott *báni ítélőmester* volt; ki a bánnak a bírói parancsok, az ítéletek kiadása és kihirdetése, idézések és egyéb hasonlatokban segélyére volt, s mint ilyen nem a bán helyettese — mert ez az albánok valának, kiket a bán szabadon és tetszése szerint választhatott — hanem a törvénykezési ügyekben segéde volt, ki egyszersmint, mint kiválóan törvénytudó egyén, a báni törvényszék előadója és főjegyzője volt. Jónak látom itt megjegyezni, hogy ily ítélőmester csak az egészen magyar szokás és törvényekkel élő Szlavóniában volt; míg Horvátországban a horvátországi bán mellett ily báni ítélőmester nyomára nem akadunk.

Az említett bírói parancsok, ítéletek és idézések, midőn két egymásmelletti bán volt, mind a két bán nevében adattak ki; mint ez több oklevelekből s ezek közt például „*Magyar Balázs s Lithvay Horváth Demjén egyebek közt Tótország bánjainak*“ (1471. sept. 12-én) a zágrábi káptalanhoz intézett s vizsgálatot elrendelő parancslevelökből kitetszik.¹⁾

¹⁾ Gr. Teleki Hunyadiak kora (oklevéltár) 11 köt. 451—453. lp.

Ami az *albánokat* illeti, bizonyos, hogy mindenik bánnak, a horvát-dalmátországinak épen úgy, mint a szlavoniainak, külön albánjai voltak; sőt azon esetben is, midőn e korszakban kivételesen egy bánja volt mind a három tartománynak, ez Horvát-Dalmátország számára külön albánokat rendelt, kik Kninben székeltek, hol a horvátországi báni törvényszék is volt; mint ez a többször idézett 1467-ki oklevél bizonyítja.

2. Közigazgatás tekintetében e korszakban is szintén a bánok képezték valamint Szlavóniában úgy Horvát-Dalmátországban is a fegőbb organumot; mindenik a maga tartományában a béke és rend fentartására, a zavargások és erőszakoskodások meggátlására felügyelvén.

Különösen pedig jogukban állott belátások szerint vagy a szükség követelményihez képest gyűléseket egybehívni, azokon elnökölni, azokat vezetni.

Ami együlések természetét illeti, kétséget nem szenved, hogy míg Szlavóniában csak tartományi gyűlés,¹⁾ addig Horvátországban országgyűlés jellegével bírtak, igen természetes azonban, hogy ez utóbbiban sem hozathatván az ország szokásai és sarkalatos törvényeivel ellenkező rendeledek. Ezen országgyűlést is a bán vezette, de nem saját tetszése szerint hívhatta egybe, mint ezt Miklós bának az 1353. horvátországi országgyűlésről szóló oklevele eléggé bizonyítja.²⁾

Ellenben a szlavoniai tartománygyűlést a bán, mint már emlitém is, nemcsak vezette, hanem saját tetszése szerint egybehívhatta is. Gyakran azonban maguk a királyok is meghagyták a bánoknak, hogy ily tartományi gyűléseket egybehívjanak. Így például Mátyás király 1477-ben meghagyta Laki Thuz János és Egervári László bánoknak.

¹⁾ Az előbbi korszak proclamata congregatiója.

²⁾ Fejér Cod. Dip. IX. 2, 264. lp.

hogy egy közgyűlést hívjanak össze¹⁾ a honvédelemről tanácskozendók. Ulászló 1505. Bajnai Bot András és Ballassa Ferenc bánoknak meghagyta „ut inprimis et ante omnia generalem congregationem Nobilibus Regni Slavoniae indicerent.“²⁾

Felügyeltek továbbá az igazgatásuk alatt levő városok közötti egyetlenségek és surlódások eltávolítására³⁾; ezekben az igazság szolgáltatás rendes menetére; ők orvosolták az egyes városok és községek panaszait⁴⁾; ezeknek valamint testületek és egyesek birtokterületeit körülírták s kétség esetében meghatározták.⁵⁾ A kiváltságlevelek és szabadalmak érvénye vagy érvénytelensége felett határoztak, azokat megkeresés folytán átírták, megerősítették;⁶⁾ vagy a király nevében és beleegyezésével új szabadalmakat adtak egyesek vagy községek részére.⁷⁾

Közigazgatási teendőik közé tartozott e korszakban is az adók behajtása s az ekörüli eljárásra való felügyelet; mely tekintetben elég világosan szól a többek közt a következő két adat is. 1344-ben Miklós szlavoniai bán bizonyos a zágrábi egyházhoz tartozó s ennél fogva a közadótól ment községben rendelve el az adóbehajtást jogtalanul, miután tévedéséről értesült, azt ott beszüntette. Az e tárgyról kiadott oklevelében olvassuk: „Quum nos ex gratia excellentissimi Principis, D. Ludovici Dei gratia Reg. H. dignitatem Banatus Slavoniae fuissemus adepti, — tam subito nequiveramus omnia nobis incumbentia pensare ad plenum; contigit, quod inductione quorundam, quae

¹⁾ Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. köt. 35—37. lp.

²⁾ Fejér Croat. ac Slav. Nexus et Rel. 111. lp.

³⁾ Fejér Cod. Dip. X, 1, 556. lp.

⁴⁾ U. o. IX. 3, 337—338. lp.

⁵⁾ U. o. IX. 2, az 1354. évre.

⁶⁾ U. o. IX, 6, 56. lp.

⁷⁾ U. o. IX. 2, 697. lp.

nobis tunc justa videbantur, *tributum exigendi et locum tributi ordinavimus et ordinari fecimus in villa vicus Latorum vocata*¹⁾ stb. mivel pedig ezáltal, mint értesült, a zágrábi egyház jogait sérté meg, az adóbeszedést ott megszünteti.

Hogy pedig nemcsak a szlavoniai, hanem a horvát-dalmátországi bánnak is szintén közigazgatási teendői közé tartozott az adó-ügy, kitetszik Zsigmond királynak 1412-ben „Magnifico viro Petermanno de Medve Dal. et Croat. Bano vel Vicebano ejusdem, necnon tributariis eorumdem“ intézett leiratából, melyben előadja, hogy értesülvén, miszerint az adószedésben Tragur városát illetőleg nem tartatik meg a régi szokás, meghagyja, hogy ezután „ibi in eodem loco, ubi ab antiquo exigi fuit consuetum“ szedjék²⁾.)

Közigazgatási teendője közé tartozhatott még végre, azon ideig, a meddig t. i. még e korszakban e tartományok számára különpénz veretett volna a királyok által, az erre való felügyelés joga is.

Még Lajos király idejében 1344-ről Miklós egész Szlavonia bánjának egyik okiratában olvassuk: *Cameram nostram per totam Slavoniam cum omni plenitudine juris et lucri ejusdem ad honorem Banatus spectantibus — pro tercentis marcis denariorum novarum monetae nostrae anno in praesenti cum quinque pennis computatis nobis persolvendis eidem Jacobo duximus collocandum*³⁾.)

Nagyon természetesen a pénzveretés körüli teendőjéből Kerchelichként nem a pénzverethetési, hanem csak a királyok által engedélyezett pénzverésrei felügyelet jogát származtathatni; mi azonban legfeljebb csak Zsigmond király idejéig tarthatott, az ő korától fogva már nem veret-

¹⁾ Fejér Cod. Dip. IX, 1, 254—255. lp.

²⁾ Fejér Cod. Dip. X, 5, 256. lp.

³⁾ Fejér Cod. Dip. IX, 1, 255. lp.

tetvén külön pénz e tartományok számára, sőt talán már Nagy Lajos alatt szűnt meg a külön pénznem e tartományokban.

A báni adományozásnak e korszakban sincs semmi nyoma, világos jelöl annak, hogy azzal a bánok nem bírtak. Azértis tévesnek találom Kerchelich, Engel, Fejér s mindazok indokolatlan állításait, kik a bán adományozási jogát egyszerűen állítják, de bebizonyítani egyetlen adattal sem bírják. Sem okleveleink, sem törvényeinkben erről említés nem tétetik, míg ellenben a nádori adományozási jogról világos törvény szól. — Abból, ha egy bán rendkívüli körülmények közt, a királytól nyert teljhatalmából s a király nevében tesz adományozást, mint Csúzy János horvát-dalm. bán „habens plenum, speciale et generale mandatum a Rege“ ki Nagy Lajos nevében többeknek a magyar szent korona iránt tanusított hűségök megjutalmazása tekintetéből háboru idején adományokat tett, melyeket maga Lajos is, mint az ő nevében tetteket, utóbb jóváhagyott és megerősített, — az adományozási jogra következtetni nem lehet¹.) A koronára szállott javakból adományozási joggal bizonyos határig a királyon kívül e tartományokban csakis a hercegek bírtak, — a bánok nem.

Igy, midőn Corvin János Szlavonia hercegévé s egyzersmint horvát-dalmátországi bánná tétetett, ily adományozási joggal csakis a hercegi címen birt Szlavoniára nézve (50 jobbágy telekig) ruháztatott fel, és nem Horvátországra is, melynek csak bánja volt².)

3. A hadügy s illetőleg honvédelem tekintetében jogaik és kötelességeik e korszakban is ugyanazok valának, mik az előbbiben, csak hogy a honvédelmi rendszernek e korszakban történt átalakulása tekintetbevételével.

¹) Fejér Cod. Dipl. IX, 2, 649. lp.

²) V. ö. az orsz. rendeknek Corvin Jánossal 1490. jun. 17. kötött szerződés levelével id. h.

Ugyanis a banderialis szerkezet behozatala folytán a bánoknak külön ugynevezett tiszti zászlóaljat¹⁾ kellett kiállítani; még pedig amint az ország haderejének Zsigmond alatti szabályzatából láthatni²⁾, mind a szlavoniai, mind a horvátországi bán külön zászlóaljat — 500—500 lovast egyenkint — tartoztak kiállítani.

A tartomány összes haderejének háboru esetén ők voltak főparancsnokai és vezérei; ők védték e tartományokat ellenséges beütések és megtámadások ellen, melyek e korszakban a törökök beütései folytán oly gyakoriak voltak.

Mátyás király e tartományok rendeihez intézett 1477-ki leiratában megengedé, hogy ezek a bánok mellé egy országos főkapitányt választhassanak hazájoknak a törökök ellen minél sikeresb megvédése tekintetéből³⁾.

Az egykoru Ranzan Péter tanúsága szerint, ki Ferdinand aragoniai király követe volt Mátyás király udvarában, midőn az ország összes serege a király vezénylete alatt harcra szállt, a sereg jobb szárnyának vezénylete a bánt illeté. Azonban nem tudni, hogy melyik bánt a kettő közül értette Ranzan⁴⁾; a szlavoniai-t-e, vagy a horvátországit? vagy talán ily eset épen az ő itt tartózkodása alatt (1478—1492) tehát akkor történt, midőn csak egy bánja volt mind a két tartománynak? Ez utóbbi előttem legvalószínűbbnek látszik. Annyi azonban bizonyos, hogy midőn közös ellenség ellen az ország összes hadköteles fiának sikra kellett szállani, e tartományokban a hadkötelezette-

¹⁾ V. ö. Bartal György: Comment. ad hist. status jurisque p. H. III, 139. lp. és Pauler értekezését a banderiumról: a M. Encyclopaedia V. II. Rész.

²⁾ Kovachich Vestigra comitiorum az 1433. évre.

³⁾ Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. köt. 35—37. lp.

⁴⁾ Petri Ranzani Siculi, Episcopi Lucerini Epitomae Rer. Hung. per indices descripta — Schwandtnernél.

ket ők gyűjtötték zászlóik alá s vezették a közös seregbe. Igy például a mohácsi ütközethez Batthyanyi Ferenc bán három ezer harcost vezetett Szlavoniából; Karlovics is készülőben volt a horvátországi rendekkel, — de a csatából már elkésett. — Egyébiránt bármikor is jogában állott a bánoknak a hadkötelezetteknek a szükséghez képest egybehívása; mi hogy bármely pillanatban is könnyen eszközölhető legyen, Mátyás király Laki Thuz János és Egervári László bánoknak 1477-ben meghagyta, hogy e tartományokban „a hadkötelezett főrendeket, nemeseket és birtokosokat és ezek hadköteles népeit gondosan összeirják¹⁾).

Mivel a bánoknak magoknak is zászlóaljat kellett tartaniok, s mivel mint a végvárak és erősségek felügyelőinek, s általában e tartományok legfőbb hadi kormányzóinak e tisztségökkel összekötött terhes költségeik voltak, ezek fedezésére évenként tetemes összeget huztak rendkívülig is²⁾), rendesen azonban fizetéseiken felül ketten 10,000 forintot készpénzben és ezeret sóban a közkincestárból Zsigmond s különösen Mátyás idejétől kezdve; amint ezt azon költségvetési táblázatból láthatni, melyet, mint Mátyás alatt is gyakorlatban levőt, Ulászló az 1504-ki rákosi országgyűlés elé elfogadás végett terjesztett.

1522-dik évben II. Lajos királyt szerencsétlen körülményei kényszerítették, hogy sógorától, Ferdinand osztrák főhercegtől a törökök ellen segítséget fogadjon el; mely célból a Krajna- és Steierországhoz közel fekvő végvárak Horvátországban, mint Zeng, Knin, Szkradin, Klissa Lika, Osztrovica, osztrák őrséggel láttattak el, s Katzianer János laibachi főkapitány hatósága alá helyeztetvén, tényleg a bánnak, kinek jogához s illetőleg kötelességéhez tartozott a végvárakra való felügyelet, főparancsnoki hatósága alól kivétettek. És ezen magában véve talán nem oly nagy

¹⁾ Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. köt. 35—37. lp.

²⁾ Kovachich G. M. Supplem. ad Vestigia Comitior. T. II.

horderejünek látszó körülményben, a török foglalásoknak mind inkább, inkább terjedésével kapcsolatban, rejlik első csirája annak, mi mindjárt e korszak végével bekövetkezett; hogy t. i. Horvátország a bán hatósága alól végkép kicsuszott, mint ezt alább majd látni fogjuk.

A bánok jövedelmeit, az említett segélypénzen kívül, melyet a honvédelmi kötelezettségeikkel járó kiadások fedezésére a közkincstárból huztak, nagyára e korszakban is ugyanazon alkatrészek képezék, melyeket az előbbiben főlemlítettünk; s vagy készpénz vagy természetben szolgáltatandó járandóságokból állottak. Ez utóbbiakat — például a sójövédelmet — gyakran készpénz fizetéseért bérbe is adták; mint ezt a fentebb idéztem Miklós bán példája (1344-ről) is mutatja.¹⁾

Hogy a bánok jövedelmét — és pedig mind a szlavoniai, mind a horvát-dalmát bánét — nem a közkincstárból huzott fizetés képezte, hanem az előbbi korszakban felhozott s most már készpénzben szolgáltatott mardurinák, a szabad városok és községektől fizetett pénzbeli s egyéb járandóság, a vámok és harmincad egy része, — kitetszik kétségtelenül több adatokból²⁾ s ezek közt különösen azon már többször említett s Corvin Jánossal kötött szerződés leveléből az országos rendeknek; melyben ide vonatkozólag olvassuk: „*Praeterea etiam Banatus Regn. Dalmatiae et Croatiae cum omnibus solitis justisque proventibus similiter vita comite eidem detur et concedatur.*“ Bizonyosan meghatározni azonban, hogy ezen „szokott és jogos“ jövedelmek mennyire rugtak, biztos adatok nélkül, nem lehet. Hogy azonban fényesek s nagy összegre menők voltak, ezt bizonyítani felesleges.

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. IX, 1, 279 és 480. lp.

²⁾ U. o. IX, 1, 255 és X, 1, 375. lp.

Fontosabb kérdés azonban ennél e korszakban már az, hogy vajjon a szlavoniai bánok hatásköre a felhozottak tekintetében kiterjedt-e, mint némelyek állítani akarják és hinni szeretnék, a tulajdonképi Szlavonián vagyis Zágráb, Varasd, Körös és Zagoria¹⁾ megyéken kívül az ezekhez szomszédos alsó magyarországi vagy ugynevezett Dráva melléki magyar megyékre, t. i. Szerém, Verőcze, Valkó és Pozsegára is?

Az előbbi korszakra nézve már láttuk, hogy abban a bánok hatáskörének az említett megyéket illetőleg semmi nyomai sem találhatók. Maguk ez állítás hivei sem tudnak az Árpádok korára nézve legkisebb bizonyítékot is felhozni, — s e tekintetben érveiket csakis az e korszakban előforduló körülményekre alapítják.

Pedig e korszakra nézve is egész határozottsággal állíthatjuk s mindjárt bebizonyítandjuk, hogy valamint az előbbi ugy ennek folytán e korszakban sem terjedhetett és nem is terjedt ki a bánok hatásköre a kérdéses megyékre; mert ezek e korszakban is, mint Magyarország többi megyéi, a nádor és országbíró hatásköréhez tartoztak s a többi magyar megyék mintájára kormányoztattak; mert, hogy Verböczy szavaival éljek: „*certum est, quod Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Banus non habet jurisdictionem in comitatibus Regno Hungariae incorporatis.*“²⁾) Mintán **Gyurikovits György**, többször említettem közjogi művében, „*De Situ et Ambitu Slavoniae*“ hiteles kútfőkből — az oklevelekből merített cáfolhatlan adatokal e kérdést annyira megvilágosította, s megdönthetlennül kimutatta, hogy a bánok hatásköre a kérdéses megyékre ki nem terjedt: nem leendő nehéz nekem felhozott adatai nyomán a többek

¹⁾ Mátyás király alatt mint megye meg léon szüntetve, sőt megyei törvényszéke is eltöröltetett, mint az id. 1486: 50. t. c. mutatja.

²⁾ Pars II. Tit. 65. §. 2.

közül egy pár fontosabb argumentummal ezen napnál világosabb igazságot az e tárgyban elfogultak előtt is szemlélhetővé tenni.

Az érveket, melyeket felhozandó vagyok egykoru oklevelek s országgyűlési törvényekből, tehát oly kútfőkből merítem, melyeknek hitelességét józanul senki sem vonhatja kétségbe.

Az említett megyék ugyanis mint magyar, és nem Szlavoniához, ennél fogva nem is a bán hatásköréhez tartozók említetnek a következő e korszakbeli hiteltérdemlő oklevelekben:

Az ország bárói 1416-ban Pécsen tartott gyűlésökből kelt oklevelökben *Szerém* és *Valkó* megyét Szlavóniától elkülönöztetve említik, midőn bizonyos segedelmi pénzek beszedése végett a nevezett két megyébe másokat és Szlavóniába ismét másokat küldenek: „*ad Slavoniam ordinamus duos: Eberhardum Episcopum Zagrabiensem et Dionysium de Marcali; ad Comitatum Simeg eundem Dionysium Marcali etc. — — ad Comitatus Valko et de Sirmio Danielem filium Lachk, Desew de Gara, Philipum de Korog.*“¹⁾

Ugy hiszem, hogy ennél világosabban már alig lehetne megkülönböztetni valamit, mint ez okmányban a két megyét Szlavóniától megkülönböztetve látjuk. Ugyan így van megkülönböztetve, s illetőleg mint „*intra ambitum Regni Hungariae existens*“ említve, *Valkó* megye Zsigmond király 1427. Gara Jánosnak, Miklós nádor fiának, részére tett adománylevelében.²⁾ —

Ugyanez tűnik ki *Szerém* és *Valkó*t illetőleg Albert királynak 1439. máj. 28. kibocsátott parancsleveléből³⁾, melylyel meghagyja, hogy a boszniai eretnekek nyomozására kiküldött Marchia Jakab szerzetest és embereit ne bántal-

¹⁾ Fejér Cod. Dip. X, 8, 564—569. lp.

²⁾ U. o. X, 6, 860—867. lp.

³⁾ Koller Josephus: Historia Episcopatus Quinquecl. T. 3. 377. Lásd U. o. 356 és 398. lpokat.

mazzák. „Ex relatione — ugy mond e parancslevél — fidelis nostri R. Fr. Jakobi de Marchia, Ord. S. Fr. de Obs. Vicarii Bosnae Nostra displicenter intellexit Majestas, quomodo nonnulli Partium Regni nostri Hungariae homines et signanter in *Comitatibus Sirmiensi, et de Valko* — commorantes, qui“ sat.)

Pozsegát illetőleg pedig ott van Mária királynénak 1378. Gara Miklós macsói bán javára érdemei megjutalmazása tekintetéből kiadott oklevele, melyben Pozsega a macsói és szörényi bánságokkal együtt Szlavóniától világos szavakkal megkülönböztetik, midőn a Horváthy János és társai támasztotta mozgalom is fölemlítettén, mondatik: „Paulus Episcopus Zagradiensis, Joannes et Ladislaus filii Petri de Horváthy dicta Regna nostra Dalm., Croat. et Slavoniae, ac **Comitatum de Posega, Banatus Machov. et Zevrinien.** simul cum castris in eisdem habitis omnino eorum ditioni et regimini subjugarunt¹⁾).

Már ha ennél világosabb bizonyítékot ohajt valaki, vagy ha ily bizonyítéknak sem ad hitelt: akkor, megvaló-
lom, semmit sem lehetne bebizonyítani; és ez esetben a macsói és szörényi bánságot is Szlavóniához kell számítanunk!

Az eddig felhozott oklevelek²⁾ tehát *Szerém, Valkó* és *Pozsegára* nézve (Verőczéről alább szólandók) azt bizonyítják, hogy e korszakban sem tartoztak Szlavóniához s ez által a bán hatósága alá. — Lássunk most már másnemű hi-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. X. 3, 316. lp. Lásd ugyancsak Pozsegára vonatkozólag U. o. Vol. 8. 182. lp.

²⁾ Ily oklevelek még Ulászló király 1514-ki parancsa, mely-
lyel Valkó megye nemeseit a nádor melletti felkelésre inti. Pray:
Epist. Proc. P. 1. 83. lp. — Albertnek a kalocsai érsekhez inté-
zett parancsa: Koller id. m. T. III. 356. lp. Zsigmond királynak
a királynő javára kiadott 1424. oklevele M. Nemz. Muzeum Szé-
csenyi oklevéltár IV. k. id. Palugyai által K. R. 205. lp.

teles, sőt leghitelesbb bizonyítékokat az országgyűlési végzeményekben, ha az eddig felhozottak elegendők nem volnának.

Ily bizonyítékok foglaltatnak, *Szerém, Valkó és Pozsegátilletőleg*, egyebek közt az 1445: 22. t. cikkben, az 1447-ben Hunyadi kormányzósága alatt Budán tartott országgyűlés végzeményeiben ¹⁾; az 1478: 7. t. cikkben, mely így szól: „infra 5 annos per omnes Comitatus Regni Hungariae Congregationes generales vel judicia universalia in Comitatibus fieri solita non celebrentur, demtis Comitatibus *Posega, Valko, Syrmiensi, Baranyiensi, Chanad, Temes, Zarand et Orodienzi*“. Nem világosan magyarországi megyéknek vannak-e ezen törvénycikkben nevezve Pozsega, Valkó, Szerém, Baranya, Csanád, Temes, Zaránd és Arad megyék? Vagy ezek mindnyájan Szlavoniához tartoztak? — Épen így szól az 1498: 16. t. c., midőn rendeli, hogy „Regnicolae de 36 portis unum equitem bene armatum dent, demtis certis comitatibus partium inferiorum (tehát nem Szlavonia) videlicet *Posega, Valko, Syrmiensi, Bach, Chongrad, Chanad, Zarand, Torontal, Orod, Themes et Békes*, qui de singulis 24 portis unum huszaronem dare tenentur.“

Kell-e ezen két törvénycikkely világos szavainál még nagyobb bizonyíték? Ha kell, ugy még ennél világosabbal is szolgálhatok, mely semmi kétséget nem hagyhat az iránt, hogy az említett megyék Szlavoniától különbözöknek ismertettek. És ez — hogy az 1505., az 1518: 2., az 1525 hatvani országgyűlés 30. t. cikkei, melyek e tárgyban szintén világosan szólnak, mellőzem — az 1525-iki rákosi országgyűlés 36. és 37. törvénycikkei, melyeknél világosabban már nem lehetett a kérdéses megyéket Szlavoniától megkülönböztetni. Az említett évi országgyűlés ugyanis elrendelvén, hogy a legközelebbi sz. István napján Hatvanban összejö-

¹⁾ Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. T. 1. p. 283.

vendő országgyűlésen az összes nemesség fegyverben jelenjék meg; de a 36. t. c. szerint: „*Comitatus Partium inferiorum; videlicet Themes, Thorontal, Bach, Valko, Szerem, Posega, pro custodia Partium inferiorum domi quidem manere possunt, certos tamen nuncios de eorum medio destinare teneantur.*“

A 37. pedig mondja: „**De Slavonia et Transylvania** hoc idem est intelligendum, quod scilicet oratores dumtaxat ipsorum mittant, verum tamen in Slavonia mille et in Transylvania similiter mille equites paratos habeant.“

E felhozott két törvényekben a megkülönböztetés oly világos és tagadhatatlan, hogy ez ellen minden vitatkozás és cáfolat lehetetlen; amiértis feleslegesnek vélek még több bizonyítékot s ezek közt azon tekintélyes államférfiak és írók nyilatkozatait a XV., XVI. és XVII. századból felhozni¹⁾, kik a kérdéses megyéket koruk, hite és tudomása alapján a magyar megyék közé sorozták; — hanem áttérek már azon *Verőcze* megyére, melynek, az alább előadandó körülményeknél fogva, rövid időre a bán hatósága alárendelése szolgáltatott csekély véleményem szerint okot arra, hogy a kérdéses drávamelléki 4 magyar megye Szlavoniához tartozónak állíttassék.

Verőcze megye, ép úgy mint társai, valamint az egész

¹⁾ Ilyenek az e korszakkal egykoru: *Verbőczy, Ranzán* Péter, követ Mátyás kir. udvarában (Epit. Rerum Hung. 562 lp.); *Bonfin Antal* szintén Mátyás kortársa (Dec. I. L. 1. 16 lp.) *Thuróczi* is Chron. C. XII.; *Dlugoss* (Hist. Polon. Lib. XIII.) *Jovius Pál*, (Hist. sui temp. L. 36.); a szlavoniai születésű *Broderius István* szerémi, majd váci püspök, II. Lajos cancellárja. A XVI. és XVII. századból: *Istvánffi Miklós*, *Zermegh János* (Schwandtner II. 359 lp.) *Verancsics Faust* püspök, *Forgách Ferenc* (Comm. L. 1. p. 3.) *Pethő Gergely* kronikája, *Zeiller M.* (Beschreibung des Königreichs Ungarn 1600. 228 lp.) *Beza G.* (Neue Beschreibung des Königr. Ungarn 1664. 191 lp.) *Hevenessy* (Parvus Atlas Hung. 168 lp.) *Timon*, *Pray*, *Palma*, *Szegedy*, jezuatársasági írók sat. ismert művei.

árpádi korszakban, úgy ebben is a magyarországi megyék közé tartozott, s a bán hatósága alá Mátyás király uralkodása közepéig nem tartozott semmi tekintetben sem.

Midőn a törökök Konstantinápolynak 1453-ban történt elfoglalása után mind inkább előre nyomultak, s Magyarország határszéleit fenyegették, különösen pedig Mátyás király idejében Boszniában pusztításaik és foglalásaik által Szlavoniára nézve nagyon veszélyessé váltak, Mátyás király, hogy a szlavoniai bán a törökök berohanásainak minél sikeresebben ellenállhasson, s hogy nagyobb erőt és támogatást nyerhessen, Verőcze vármegyét is, mely eddig a bán hatósága alatt soha sem állott, különösen a honvédelmi kötelezettség szempontjából, a bán hatósága alá s illetőleg támogatására rendelte, miáltal azonban e megye legkevésbé sem szűnt meg magyar megye lenni továbbra is.

Hogy Verőcze e korszakban is magyarországi megyének tekintett, ép úgy mint társai, s hogy Mátyás király ideje előtt a szlavoniai bán hatósága alatt nem állott, kiteszik a következőkből is:

Ugyanis az 1445-ik évi országgyűlés 22. t. c. 3. §-a ekkép különbözteti meg Verőczét Pozsegával együtt Szlavoniától: „*Demtis antiquis consvetudinibus partis Transylomiae ac Regni Slavoniae, nec non de Pozsaga et Verewcze Comitatus, ubi in talibus servetur antiqua conventudo.*“¹⁾

Az 1447-ki (sept. 17-én Budán tartott) országgyűlés végzeményeiben Verőcze is Bereg és Győr között ép úgy a magyar megyék sorában említettik, mint Szerém és Pozsega — Győr és Sáros, Valkó pedig — Abauj és Ungmegyék között. Ugyanekkor Szlavonia a magyar megyék-

¹⁾ Kovachich Sylloge Deert. Com. 94. lp.

től megkülönböztetőleg említettik fel: „Item de Regno Slavoniae stb.¹⁾

Még 1454 és 1464-ben is a nádor és országbíró hatásköréhez tartozónak látjuk Verőcze megyét; amint ez Gara László nádornak 1454-ki átiratából ²⁾ s Palóczy László országbírónak 1464-ben a Ságghi Imre várnagy által Cserneki Dezső fiainak verőczemegyeyi birtokain elkövetett hatalmaskodási esetében vizsgálatot elrendelő birói leveléből ³⁾ világosan kitűnik.

Miután pedig Mátyás király által főleg honvédelmi fontos tekintetekből a bán hatósága alá rendeltetett, az ezen megye lakosaira nem csak a hadügyekben, de más tekintetekben is hatóságát azon rövid időköz alatt is megtartá, mely Mátyás király végéveitől a mohácsi vészig lefolyt, — nem szünnén meg a törökök folytonos pusztításai és beütései miatt annak szüksége, mely miatt e megye a bán hatósága alá adatott; a mohácsi vész után pedig társaival együtt csakhamar török iga alá jutott, melyet, hazánk szerencsétlen körülményei folytán, másfél századon át viselni kénytelenítettett.

A felhozottakban, úgy hiszem, eléggé kimutattam már, hogy a drávántuli magyar megyékre a bán hatósága e korokban sem terjedt ki, — mint a mely időszakban vélik horvát atyáinkiai feltalálhatni azon okok és körülményeket, melyekkel valótlan állításaikat támogatni szeretnék, s hogy egyedül az egy Verőcze az, mely Mátyás király uralkodása közepe táján honvédelmi szempontból, a törvénytrontó szükség parancsából, ideiglenesen a bán hatósága alá rendeltetett, de a mely megyéről kétségtelenül világos,

¹⁾ Kovachich: Supplem. ad Vest. Com. T. I. 238. lp.

²⁾ Fejér: Cod. Dip. IX. 2, 271 lp.

³⁾ V. ö. Gyurikovits id. m. II. 26 lp; valmáint Fejér: Croat. oc S. Nexus. et Rel. 67, 70, 72, 94. lapjait, hol hasonló bizonyítékok olvashatók.

hogy ezen idő előtt — mint kimutattam — soha oda nem tartozott, amint hogy magyar megye létre nem is tartozhatott. Másrészt az is bizonyos, hogy abból, mert fontos okokból e megye ideiglenesen a bán hatósága alá rendeltetett, nem következik, hogy e hatóságnak a mondott okok és körülmény megszűnte után is fenn kell állnia; még kevésbé lehet pedig ezt érvül felhozni akarni arra nézve, hogy az említett megye, nem csak, de sőt három szomszédja is, mindig Szlavoniához tartozott! Mert ily következtetéseket józanul tenni alig lehet, s mert ez szemben a felhozott világos tények, mint történelmi megdönthető adatokkal, valamint a közjog világos tanai és intézményeivel nemcsak nevetségesnek, hanem a legnagyobb mérvben képtelenségnek is tűnik fel, bár ki előtt is, ki az előzményeket kevésbé ismeri.

Alább a következő korszaknál már látni fogjuk, hogyan jutottak mégis az említett megyék a bán hatósága alá, melyhez e korszakban még nem tartozának.

Hátra van még, hogy tekintettel az 1861-ki zágrábi körlevél ama szavaira, melyek szerint a bánok egészen függetlenül kormányoztak, s a megkoronázott királylyal szintén egyenlő jogaik lettek volna, e korszakra nézve is kimutassam, hogy mennyire tulzott és valótlan ez állítás.

E tekintetben felette megkönnyíti fáradságomat azon számos oklevél, melyek e korszakból éppen a felhozott állítás ellenkezőjéről győznek meg.

Hogy is ne! ha már az előbbi korszakban, midőn a bánok hatalma, nem lévén oly szorosan körülírva, sokkal szélesebb és kiterjedtebb volt, sem intézkedhettek — távolról sem, nem hogy mindenben függetlenül: akkor igen könnyen elhihető, hogy e korszakra nézve, midőn hatalmuk már korlátoltabb és körülírt, s állásuk is egészen a király tetszésétől függő volt, — kik, mint erre több példa is van,¹⁾ a

¹⁾ Így például Mátyás király Laki Thuz János bánt:

bánokat letehették s tetszésök szerint elmozdíthatták — még kevésbbé állhat a zágrábi körlevél idézett állítása.

Már fentebb láttuk, hogy törvénykezési tekintetben sem járhattak el egészen függetlenül; mert az ítéletökkel meg nem elégedő feleknek joguk volt a kir. kuriához, mint legfelsőbb bírósághoz feljebb folyamodni; amiértis nem áll az említett körlevél azon állítása sem, hogy „a báni törvényszék ugyanaz volt, mi Magyarországon a kir. udvari törvényszék.”

Hogy pedig egyéb ügyek tekintetében mennyire a királytól függték, s azok parancsainak mindenben a törvények határai közt alá voltak vetve; hogy intézkedéseikben mennyire nem voltak függetlenek, s a királylyal távolról sem bírtak egyenlő jogokkal, ha még ezeket bizonyítani is kell, eléggé meggyőződhetni a következő oklevelekből, melyekre egyszerűen utalni elegendőnek vélem.

Ilyenek pedig e korszakra vonatkozólag *Fejér Codex Diplomaticus*ában:

T. VIII, Vol. 3, 220 lp. U. o. 301—303 lp.; IX. Vol. 1, 254—255 lp.; U. o. Vol 2, 243, 274, 687 lpok; U. o. Vol. 3, 337—338 lp. U. o. Vol 4, 54 lp.; X, Vol. 1, 94 lp.; u. o. Vol. 5. 286. 287. lp.; a Hunyadiak kora oklevéltárában 10. köt. 209. lp.; 11. köt. 94. lp. és 12. köt. 35—37. lp. stb. stb. — melyek közül mutatványul csupán egyet, s amint az idézett helyek felütése után meggyőződhetni, nem is a legerősebbiket, jónak láttam ide igtatni, — mint világos bizonyítékát annak, hogy a bán annyira függetlenül és szabadon (!) intézkedhetett, miszerint egy, bár lényegtelen és csekélyjelentőségű — de a király akaratával nem egyező dologban adott beleegyezése és jóváhagyása egy tollvonással hatályon kívül léptetett.

A mutatványul felhozandó okmány Nagy Lajos dicső

emlékezetű királyunk egy rendelete, melyben 1367-ben a spalatói polgároknak a következőket hagyja meg:

„Ad aures — így szól a kir. rendelet — Nostrae Majestatis est deductum, quod vos pro uno anno (nem is hosszú időközre) proxime venturo Dominum Thomam Banum Nostrum Dalmatiae et Croatiae vobis in Comitem elegistis cum salario 300 florenorum, *quodque ipse Banus consenserit* vobis unum juris peritum habere, qui vos regeret loco ipsius Bani et tolleret pro suo salario 200 florenos in monetis. Unde cum huiusmodi electionem nos acceptare et admittere nolumus, fidelitati vestrae firmiter et districte praecipiendo mandamus: quatenus visis praesentibus, obmissa et abolita praemissa electione, quam fecistis et eadem penitus non obstante, Dominum Johannem de Grisogonis de Jadra, aulae Nostrae Regiae militem, fidelem et dilectum pro duobus annis proxime affuturis cum salario consveto in vestrum Comitem eligere et assumere debeatis, omni difficultate contradictoria posttergata. Aliud Regiae Nostrae gratiae sub obtentu nullatenus ausuri in praemissis. Datum in Wysegrad 1367.“¹⁾

Ítéle már meg ebből, valamint különösen az idézett helyek alapján is, bárki, hogy vajjon egészen függetlenül intézkedhetett-e a bán, nem mondom a fontos, de még néha a kevésbbé lényeges ügyek tekintetében is, s a királylyal majdnem mindenben egyenlő jogokkal birt-e, mint horvát testvéreink, nem tudom minő joggal és alapon, említett körlevelökben mondják?!

Mondatik még az említett körlevélben az is, hogy ezen „függetlenül intézkedő bánok más hatalmakkal szövetségeket és szerződéseket kötöttek“ volna — önállólag.

Ezen állítás, úgy hiszem, cáfolatra sem érdemes, mert ezt a bánokról, ha csak mint párttűtökről és lázadókról nem, a historiából bebizonyíthatni senki sem fogja.

¹⁾ Fejér Cod. Dip. IX, 4, 54 lp.

Mint tekintélyes állás- és méltósággal felruházott országbárok néha követekül vagy királyi teljhatalmazottakul, talán épen békekötés vagy szerződés és szövetség eszközlése végett, alkalmaztattak, s mint ilyenek szerepeltek is ; de önállólag és a királytól függetlenül szövetséget, mint rendes, törvényes bánok, senkivel sem kötöttek, mert nem köthettek, ez távolról sem esvén teendők körébe.

Körvonaloztuk tehát a felhozottakban a horvát- s tótországi bánok hatáskörét e korszakban is, midőn az már sokkal határozottabban volt körülírva, mint az előbbiben.

Hatáskörük azonban így is eléggé széles és kiterjedt, állásuk most is eléggé fényes és tekintélyes volt, s össze sem hasonlítható a következő korszakban már nagyon is lehanyatlott helyzetökkel.

III.

A horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóság a mohácsi vésztől a legujabb időkig.

A.

E korszak kezdetén mindjárt lényeges változás állt be a báni méltóságot illetőleg a mind inkább nagyobb mérvben terjedett török foglalás miatt, mely végre is azt eredményezte, hogy az ősrégi báni méltóság fénye végkép lehanyatlani, s régi nagyságának csak árnyává törpülni kezdett.

Dalmátia, mint láttuk, már az előbbi korszak második felében megszűnt a bán s ezáltal a magyar szent korona hatalma alá tartozni. E korszakban pedig a tengeremléki s a közép Horvátország legnagyobb része is, részint a velenceiek kezébe, részint és főleg a török uralom alá jutván,

ezáltal, — a még meghódítatlanul maradt igen csekély rész pedig a katonai véghelyek alakítása következtében a bán hatósága alól kiesett. — Igen természetes, hogy ily körülmények közt a külön horvát-dalmát bán szüksége sem fordulhatván elő, az előbbi korszakban divatozott két bán helyébe csak egy lépett, s ez az egy sem birt annyi hatalom- és tekintélyvel mint előbb akár a külön szlavoniai, akár a horvátországi.

Már II. Lajos idejében, mint fentebb érintettem is, Horvátországnak, a törökök elleni minél sikeresb megvédeése tekintetéből, némely Steierország és Karinthia szomszédságában fekvő várai Ferdinand osztrák főhercegnek adattak át, melyek felett azután a laibachi kapitány parancsnokoskodott. Midőn pedig Ferdinánd uralkodása alatt 1527. 1537. és 1538. s következő években Horvátország nagy része török uralom alá került, elhatározta Ferdinand a még birtokában maradt csekély részt német tábornok alá helyezni, mely azután horvátországi katonai véghelynek neveztetvén, mint ehhez tartozók az 1563. aug. 5-én a katonai végek megvizsgálására kiküldött biztosok utasításában nemcsak a Horvátországban fekvő Zeng, Ottochatz, Bründl, Berlog, Dresnik, Czettin, Szluin, Ogulin említettnek, — hanem még a világosan Szlavoniához tartozó Glina, Hrasztovicz, és Sziszek is.

És ezen a Horvátországból még fenmaradt s katonai végvidéknek nevezett rész is megszűnt a bán hatósága alá tartozni; mert, mint említém, eleinte tábornokok által kormányoztatott, kik már 1553-ban „*Styriae et Gentium Caesarearum in Confiniis Croatiae et Slavoniae Capitaneus*“ címmel éltek; később pedig helytartók (kir. hercegek) által, kiknek hatósága a mindjárt tárgyalandó szlavoniai véghelyekre is kiterjedt. Ezen horvátországi véghelyek a Károly főherceg mint helytartó által 1577-ben épített Károlyváros erősségtől — károlyvárosiaknak neveztettek el.

A Kőrös megyében alapított szlavoniai véghelyek eredete szintén ezen időben keresendő.

Midőn a törökök Magyarország alsó megyéit, t. i. Szerém, Valkó, Verőcze és Pozsegát feldúlták, Szlavoniába is be-berontottak, s különösen Kőrös, Kapronca, Császma, s ezek szomszédos vidékein nagy pusztításokat tettek; melyek megakadályozására s különösen a szomszéd osztrák tartományok biztosítása tekintetéből is Ferdinand 1532-ben katonaságot küldött ide, melynek hadvezérei (Katzianer, Lodron, Schlik, Pekry, Ungnad) Kapronczán székeltek s a körülette fekvő erősségekben telepedtek le.

1534-ben magok a tótországi rendek folyamodtak ezen katonaság állandó meghagyásáért; a mi meg is történvén, főparancsnokaik, hogy Steierország határaihoz közelebb lehessenek, Kaproncáról Varasdra tevék át székhelyöket s „Gentium haereditarium in Slavonia Capitaneus“ címmel éltek. E főhadi parancsnokok alatt állottak a Kapronczán, Kőrösön és Ivanichon állomásozott kapitányok, kik eleinte a tótországi rendek közül választatván, Tótország közgyűlésein megjelentek s a bán hatóságának is alárendelték magukat. Azonban midőn Károly, Mátyás, Miksa, Ferdinánd főhercegek neveztettek helytartókká, s az említett véghelyek, még pedig mind a (horvát) károlyvárosi, mind a (szlavoniai) varasdi közvetlen ezek parancsnoksága alá jutottak: az alájok rendelt többnyire idegen származású katonai parancsnokok a rendek közgyűlésein való megjelenést abban hagyák, s a közhatósági érintkezéstől elvonulva, nem többé az ország polgári törvényei, hanem egyedül a hadi szabályokhoz alkalmazkodván, magukat a bán hatósága alól kivonták.

Leginkább pedig II. Rudolf idejétől kezdve, 1576 után történt az említett véghelyeknek elkülönítése, midőn a belső ausztriai rendek kérelmére — kik az említett véghelyek fentartására évenként 548,205 forintot ajánlottak —

Rudolf ezen intézményt a horvát és vend örökös generalatus címe alatt állandósítá; mely intézkedés folytán az ekkor Horvátországot képviselő károlyvárosi és varasdi véghelyek a bán hatósága alól végkép kiestek, — az 1578: 15. t. cikk által (melylyel a fenforgó körülményeknél fogva az országos rendek az érintett intézkedéshez hozzá járultak) egyedül az köttetvén ki, hogy a helytartó, akkoron Károly főherceg, a bánnal egyetértőleg működjék, „ne quid sequatur inconveniens libertati regni contrarium.“

A törökök a kulpai részeket is fenyegetvén, Tótor-szág rendei a Kulpa folyón innen is véghelyet állítottak „báni határszéli kerület“ — *districtus limitanei banalis* — elnevezéssel, mivel ez a bán közvetlen hatósága alá tartozott. Midőn pedig a törökök kiűzése után a szávántuli részek is visszaestek, ugyanekkor a kulpántuli táj a kulpáninnenivel összekapcsolatott, s ezen az Unna és Kulpa folyók közt elterülő földrész, mint véghely a bán hatósága alá helyeztetett, ki ez alkalommal (1696) „az unnai és kulpai részek kapitánya“ címével ruháztatott fel. — Láthatni már a katonai véghelyek alakításának ezen összevont előadásából is, mily parányi térre szorítottatott a bán hatósága, t. i. a nagyban megcsonkított szlavoniai megyékre, s 1689-ig a Kulpán innen alakított báni véghelyre, mely utóbbinak így is majdnem minden közügyeit katonai tisztviselők kezelték, s a bánon kívül még a bécsi udvari haditanács alatt is állt.

Ily megsemmisítése folytán a báni tekintélynek, melynél fogva annak minden hatásköre csak méltósága címére lön szorítva, nem csoda, ha Alapy Gáspár, majd ennek utódjai Ungnad Kristóf s a jogai elismerését hiába sürgető Erdődy Tamás bánok egymásután lemondtak, utódaik pedig semmi tekintélylyel sem bírtak. Gyakran pedig egészen betöltetlenül hagyatott e méltóság; amiértis az ország rendei többször sürgették annak betöltetését már

I. Ferdinand idejétől kezdve. Az 1536:50. t. c. e tekintetben így szól: „in Regno Slavoniae pro eiusdem Regni defensione et tranquillitate publica restituenda et ut ibi quoque omnia suo ordine gerantur Majestas Regia curabit mature de Bano praeficiendo providere.“

A felhozott körülményeknek tökéletesen megfelelnek az országos rendek annyiszor ismételt panaszai és sürgetései a báni méltóság régi tekintélyének s törvényes hatáskörének helyreállítását illetőleg. Ily törvénycikk: az 1600: 27.; 1608: k. e. 11. t. c., melynek 3. §. így szól, hogy a király „ipsum Banatum sub hac praesenti diaeta cum vetusta sua plenaria auctoritate a Dravo usque Mare Adriaticum bene merita alicui personae conferat.“ E törvénycikk értelmében a bán teljes jogkörének vissza kellett volna állítani, s a katonai véghelyek, ha nem is megszüntetendők, de a bán hatósága alá lettek volna rendelendők; mi hogy nem úgy történt, mutatja a következő évi, 1609: 27. t. c. 1. §, mely már — miután benne a helytartó főherceg hatósága Horvát- és Tótországra nézve elismertetik s a bán hatósága csak neki alárendelten — szerintem világos visszaesés, jogengedés vagy lemondás; mert e t. c.-ben csak az mondatik „ut dominus Banus omnibus praefectis post suam Serenitatem (Ferdinand főherceg helytartó értetik) amodo deinceps plena et omnimoda ac vetusta (?) auctoritate praesit, atque cum sua Serenitate in rebus belicis mutuum habeat correspondentiam“, tehát ugyanaz rendeltetik, mi már az 1578: 15. t. c.-ben is benfoglaltatik. A felhozott törvénycikkekre történik utalás s az azokban foglaltak teljesítése sürgettetik az 1618: 31; 1630: 25; 1635: 32; 1638: 1. §. és 32. t. c.; 1647: 51.; 1649: 8, 3. §.; 1659: 1. 8. §.; 1681: 62. (kor. hitlevél) 1687: 22. stb. — világos bizonyosságaul annak, hogy a bán régi hatáskörének helyreállítása tekintetében mi sem, s még az sem történt meg, mit az 1578: 15. s az 1609: 27. t. cikkek rendeltek.

Jóllehet pedig 1698. és 1689. a törököket ért sűrű vereségek következtében Horvátország s majdnem egész Bosznia s Szlavóniának szávántuli részei a törököktől megtisztítottak: mindazonáltal a bán hatósága helyre nem állíthatott.

Ugyanis a szerencsés hadjáratok dacára kötött békeszerződések — mint a karlovici (1699 jan. 26.) passarovici (1718. jul. 12.), (belgrádi 1739. sept. 18.), szisztovai (1791. aug. 4) — a törökök által elfoglalt horvátországi részek visszadását nem eredményezték; hanem azok — az Unna vizétől a Verbász folyóig elterülő földrész — Boszniához csatoltatván, továbbra is török uralom alatt maradtak, s ma is Török-horvátország néven ismertesek. A még magyar uralom alatt maradt rész pedig katonai szervezetében mint „Károlyvárosi katonai véghely“ tovább is megmaradt, s a bán hatósága alól végkép kiesett.

Csupán a Körös megye területén alapított s varasdinak nevezett szlavoniai véghelyet akarta I. Leopold e tájban megszüntetni, itt Szlavóniában, egyedül a Kulpán túl fekvő tájjal egyesített s a bán hatósága alá rendelt báni végvidéket akarván fenhagyni, s a katonai parancsnoksággal elégedetlen egész Szlavóniát ismét a bán hatósága alá rendelni. Ily célból, s hogy egyuttal a bán teljes hatáskörének helyreállítását sürgető törvényeknek eleget tegyen, 1703-ban két rendbeli rendeletet bocsátott ki a visszakeblezendő, s a Kulpa, Unna és Száva folyók közt elterülő földrésznek, mint báni határszéli kerületnek, valamint a megszüntetendő varasdi generalatusnak a bán hatósága alá helyezéséről; kimondatván ezekben, miszerént: „Finibus R. Slav. et Croat. antehac nimium coaretatis per reportatas victorias longe lateque extensis, ac pace Carloviciensi cum porta Ottomanica conclusa stabilitis, Regni conservatio exigit, ut confinia extendantur et translocentur, ac Partes ab antiquo ad Reg. Slavoniae et banalem jurisdictionem per-

tinentes jure postliminii eidem reincorporentur; hinc Generalatum Varasdinem. a Gubernio interioris Austriae hucum dependentem suffert, cuncta illius loca Regni Slavoniae Gubernio provinciali seu comitatibus incorporat, ac banali jurisdictioni et potestati resignat eo modo, ut Banus in militaribus solummodo quoad supremam directionem a consilio aulico-bellico Viennensi dependeat; una Commendantes Varasdinensem, Caproncen., S. Georgien. Crisiensem, Ivanicensem et Petriniensem monet, ne populum in iisdem Districtibus degentem ab obedientia Bano debita avertant; pari ratione Districtuum et confiniorum Slavonicorum ac Petriniem. inter fl. Unnam, Colapim et Savum sitorum Regno Slavoniae fiendam incorporationem ac banali potestati subordinationem resolvit ac ordinat“ stb.¹⁾ Leopold ezen rendeletei, csakhamar ezután közbejött halála miatt, nem foganatosíttatván, a katonai véghelyek előbbi állapotukban megmaradtak, dacára annak, hogy a tótországi rendek az 17^{8/15} pozsonyi országgyűlésen a Leopold által elrendelt intézkedések teljesítését sürgették. Ezen sürgetések következtében bár kimondatott az 1715: 118. t. c. által a Leopold rendeleteinek foganatosítása; mindazonáltal ez nem csak hogy elmaradt, hanem még ugyanezen időtájt megkezdett a kormány részéről a katonai véghelyek újbóli alakítása s rendszeresb formában való szervezése, melyet III. Károly meghagyása folytán Hildburghausen József tábornok eszközölt Horvátországra nézve; valamint a varasdi generalatus szervezésére is általa készült azon javaslat, mely 1739. kir. megerősítést s 1742-ben Maria Terézia alatt végrehajtást is nyert. — Végleges szervezésöket e véghelyek 1790-ben ugyancsak az említett Hildburghausen tábornok és Batthyányi Károly bán közreműködése folytán nyerték oly módon, hogy a károlyvárosi generalatusban 4 gyalog és 1 lovas ezred, a varasdiban 2 gyalog és egy lo-

¹⁾ Az 1807-ki országgyűlési irományok közt a 313—315 lpon.

vas ezred alakíttatott; a báni határszéli kerületben pedig, mely a Kulpa, Unna és Száva közt török Horvátországgal határos mintegy 50 négysz. mfd területen fekszik, két ezred állíttatott fel, I. és II. báni ezred cím alatt.

Ekkép végleg szervezve levén a véghelyek, a károlyvárosi (mely a régi Horvátországból a magyar korona uralma alatt levő kis részt képezi) és a varasdi (mely nem mint elnevezése után gondolni Varasd, hanem Kőrös megye területén, Szlavóniában fekszik) egészen katonai parancsnokok hatósága alá adattak, s a bán befolyása nélkül s hatósága kizárásával kormányoztattak a legujabb ideig, tekintetbe nem véve a horvát- és tótországi rendeknek az 1751-ki országgyűlésen ezen önkényes eljárás ellen emelt panaszai és kérelmökét:

„Ad effectum art. 46, 1741. expressaeque in eo Cl. Resolutionis Regiae, tot diplomatum et articulorum, decisionum et assecurationum, plenam et legalem Regn. illorum Bano auctoritatem et jurisdictionem deferentium, Suae Mtati supplicatur, ut iuxta 27 : 1609 et 25 : 1630, aliosque ibi citatos articulos, Banus illorum Regn. omnibus in Slavonia et Croatia praefectis militaribus immediate post Vestram Mttem Serenissimam plena ac omnimoda vetustaque auctoritate praesit, taliterque Generalatus Varasdin. et Carolstadien. inter indubitatos et praecitatis legibus firmatos Regni limites constitutos, gubernio, jurisdictioni et Commando Bani subjiat.“

Mi maradt tehát a „dalmát-, horvát- és tótországi“-nak címzett bán hatóságának fentartva?

Felelet : sem Dalmát-, sem Horvátország, — hanem Szlavóniában egy része Zágráb megyének (merte megyének a *Száván* túl eső egy része a károlyvárosi véghelyhez csatoltatott,) egy kis része Kőrös megyének (mert ennek területét nagy részben a varasdi generalatus bírta), egész Varasd megye, s ezenkívül az említett báni két határezred területe.

Hogy mennyire megcsonkítva s aláülyesztve lön ezáltal a bán régi tekintélye, nemcsak, hanem egyszersmint felforgatva e két tartomány régibb szerkezete, s sértve jogai — bizonyítani felesleges.

Fájlalták e törvényteleniséget mind Magyarország, mind H.-Tótország rendei, s többször sürgették a bán régi hatáskörének helyreállítását, s annak az említett katonai véghelyekre való kiterjesztését.

A kormány e tekintetben nem engedvén, hogy az ismételte panaszok élet megtompítsa más expedienshez nyult, mely által azonban, midőn egy részt gyógyítani akart, új sebeket ütött — nem csak a Magyarország területén ejtett s meg nem bocsátható sérelem, hanem azon viszály magvának elhintése által is, mely ezóta a magyar és horvát nemzet közt fenállt; mely utóbbi nemzet pedig századokon át a legbékésebb viszonyban állott az őt nem zsarnoki, (mint tehette volna) hanem testvéri karokkal magához csatolt Magyarországgal s a magyar nemzettel.

Értem t. i. Magyarország alsó és Tótország szomszédságában fekvő s a török uralom alól e tájt felszabadult magyar megyéinek Tótországhoz való jogtalan csatolását s illetőleg a bán hatósága alá rendelését.

Szükségesnek tartom e tárgyat kissé bővebben is megvilágosítani.

Az előbbi két korszakban, mint kétségtelenül kimutattam, *Szerém*, *Verőcze Valkó* és *Pozsega* megyék a bán hatósága s ezáltal Szlavoniához nem tartoztak. E korszakban már egész napjainkig a bán hatósága s Szlavoniához csatoltnak látjuk, nemcsak, de sőt a régi Szlavonia helyébe tettnek, hogy ez utóbbi a tényleg nem létező Horvátország címét vehesse fel.

Első és legfőbb okát ennek a török hódításban kell keresnünk, mely nélkül bizonyára e megyék régi szerkezetükben megmaradnak, s azon téves nézetre, mintha e

megyék valaha a magyar uralom alatt Szlavóniához tartoztak volna, soha ok nem szolgáltattik.

A mohácsi vész után nem sokára a nevezett megyék is török járom alá kerültek, s már 1562. a Pozsegán szék-
kelő pasa parancsnokoskodott felettök. Közel másfél szá-
zadon át viseltek e megyék szerencsétlen lakosai a török
igát s csak 1687. szabadultak fel. E szerencsétlen korszak
alatt a lakosság tömegesen oda hagyá e megyéket, s helyök-
be szerbek kezdtek települni. Sőt a török uralom megszűnte
után is e megyék gyér lakosságának szaporítására I.
Leopold újabb szerb gyarmatokat telepített ide 1690.; s a
szerbek annyira tulnyomó számmal voltak ekkor, hogy
Szentiványi Márton 1691-ben megjelent művében¹⁾ — a
mai horvátországiaknak nevezett megyéket még helyesen
Szlavóniának nevezvén — a kérdéses megyéket, mivel
tulnyomólag szerbek lakták „Rascia“-nak nevezte el.

A karloviczi béke pontjai szerint a kérdéses megyék
is a magyar sz. koronának visszaadatván, hogy ekkor csak-
ugyan Magyarországhoz visszacsatoltattak, kitetszik on-
nét, hogy midőn az említett béke megkötési évében, 1699-ben
a magyar sz. koronához tartozó összes terület, Erdély kivé-
telével, az adó aránylagos feloszthatása és a visszaesett
részekre is kivetése tekintetéből, az országos rendek által
s a király beleegyezésével 6 adózási kerületre osztatott
fel: az említett megyék a drávántuli V-dik adózási kerü-
letnek, Horvát- és Tótország pedig együtt a VI-iknak vétettek
fel. A drávántuli megyék tehát nem számíttattak Tótor-
szághoz, habár ily világos különválasztás által a két utol-
só kerület a többiekhez képest igen kicsinynek ütött is ki.²⁾

¹⁾ Miscellancorum Dec. sec. P. I. 148. lp.

²⁾ Jónak látom nagyobb világosság kedvéért a többi adózási
kerületeket s a bennük foglalt megyék számát is fölemlíteni. Ezek:

I. A dunáninnyi	magában foglalt	12	megyét.
II. A dunántuli	„	13	„
III. A tiszáninnyi	„	13	„

Ezen 1699-ben a török járom alól felszabadult s Magyarországhoz ismét visszacsatolt megyék rendezése végett 1700-ban az udv. kamara részéről gr. Volkra Otto pozsonyi kamarai alelnök két segédtiszttel, a magyar kancellária részéről pedig gróf Nádasdy Ferenc, Kasó Iván, és Nedeczky Sándor küldettek ki. Ezek megbízatásukban gyorsan eljárván, még ugyanez év dec. 11-én a miként eszközölt rendezésről jelentést tettek. Ebben, ámbár az ekkor divatba jött hibás szokás szerint Szlavoniának nevezik is az említett megyéket, előadják egyebeken kívül, hogy azokat „*Magyarország törvényei és szokásai*“ alapján rendezék, s a ez alkalommal tett megyei tiszviselőknak is meghagyták, „*hogy Magyarország többi megyéinek példájára járjanak el hivatalaikban*“; — szó sem tétetvén arról, hogy a bannak lesznek alárendelve, sem H.-Tótország municipalis jogai nem említetvén fel, hanem mindenben a magyar törvény és szokás tétetvén zsinormértékül. Ekkép a rendezett drávántuli megyék nem Szlavoniához, hanem jogosan Magyarországhoz csatoltattak.

S hogy ezután is annak tekintettek a következőkből világosan kitűnik:

Az 1708-ki pozsonyi országgyűlés május 26-án tartott ülésében „grf Keglevics Péter pozsegai főispán panaszt tevén, hogy a kamarai tisztviselek Pozsega vármegyét teljesen felforgattak, kéri a Rendeket, miszerint a mondott megyét Magyarország egyéb megyéinek szabadítékaiban részesíteni méltóztassanak“¹⁾. Ugyanekkor, midőn a későn érkezett Pozsega megye követe a már ülésező országgyűlésen megjelenvén, a rendek egyezésével a megyei követe asztalának végénél helyet foglalt, kérdés intéztetvén,

IV. A tiszántuli	magában foglalt	13 megyét.	
V. A drávántuli	„	4	„ (Szerém, Verőce, Pozsega, Valkó.)
VI. Horvát- és Tótorsz.	„	5	„

¹⁾ Az 1708^{8/15}-ki országgyűlési napló. V. ö. Gyurikovics id. m. II. R. 55. lp. s utána Szalay L. A. h. kérdéshez 62. 63. lp.

nem tartozik-e Pozsega Horvátországhoz (már ekkor Szlavonia így neveztetett) s figyelmeztetésül fölemlítettett volna, hogy ez esetben magát külön követ által nem képviseltetné, ott ülvén már a királyi tábla mellett Horvát-, Dalmát- és Tótország követei — végzés hozatott : „hogy Pozsega vármegye nem Horvátországhoz, hanem Magyarországhoz tartozik, hogy tehát szabad sőt kell külön követekkel birnia.“ — Mivel pedig, dacára az 1700-ban működött bizottság rendezésének, több az említett megyékhez tartozó földterület bekebelezése, hol a határőri intézkedés, hol a rác népnek adományozott kir. szabadítéklevelek ürügye alatt meggátoltatott, s mivel egyéb alsó-magyarországi megyékben is ugyanez történt: az országos rendek 1712. jun. 1-én kelt feliratukban kérték ő felségét, hogy a nevezett megyék : „Pozsega, Verőcze, Bács, Szerém, Valkó, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál, Bodrog és Szörény“ az országba teljesen bekeblesítettén, szokott vármegyei formába öntessenek. Ezen felirat következtében keletkezett az 1715: 59. t. c. következő világos tartalommal :

„Pozsega, Verőcze, Szerém, Valkó, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál, Szörény, mint az ország szent koronájához tartozó megyéknek a rendek által szorgalmazott visszakeblesítése megtörténendését; nem különben Máramaros, Kraszna, Kővár és Középszolnok megyéknek mind törvénykezési mind közigazgatási tekintetben visszacsatolását a magyar szent korona és jogán alapulónak elismeri ő felsége.“ Ugyanezen törvénycikk 1. §-a egy bizottmány kiküldetését rendeli el a nevezett megyék határainak a katonai véghelyektől való elkülönítése és pontos kijelölésére.

Az idézett törvénycikk rendelete nem teljesítettén, az 172^{2/3} országgyűlés alkalmával okt. 18-ki feliratukban újra sürgették azt az országos rendek; 172^{8/9} s az 1741-i országgyűlésen ugyanezt tevék; minek folytán keletkeztek

az 1715 : 92. törvénycikkkel hasontartalmu 1723 : 20, 1729 : 7 és 1741 : 18 törvénycikkek, mindezekben elrendeltetvén a bizottmányok kiküldetése is.

Dacára azonban a most idézett törvények világos rendelkezeteinek : mégis ezekkel ellenkező intézkedések tettek.

Ugyanis az annyiszor sürgetetett bizottság kiküldetése 1745-ben, nem az 1741 : 18. s fentebb idézett törvények értelmében, nem a nádor által, hanem a kormány részéről történt, mely Engelshofen és Patachich elnöklete alatt, — egy magyar, b. Vajai László kivételével — mind horvátokat nevezett ki bizottsági tagokul, nevezetesen, Busán Jánost, Saich Jánost és Kerchelich Boldizsárt, az ismeretes horvát történetirót, utasítással is látván el őket.

Ezen utasításra vonatkozólag a kormány intentióit illetőleg megjegyzem, hogy miután Horvát- és Tótország rendei annyiszor és ismételten sürgették a bán teljes hatáskörének, különösen a katonai vég helyek által megcsonkított országuk integritása tekintetéből, visszaállítását, s annak alsó Szlavoniára is — mely alatt, mint ezt Gyurikovits id. művében alaposan kimutatta, a katonai vég helyek által igénybe vett földrész értetett — kiterjesztését : elhatározta a kormány H.- és Tótország rendeit a kérdéses megyéknek a bán hatósága alá rendelése által némileg kielégíteni, miután az ő szempontjából szükségelt s egészen tőle függő katonai vég helyeket semmi áron megszüntetni, sem a bán hatósága alá rendelni nem akarta.

Nem csoda azután, ha az ily szellemű utasítással ellátott s nem magyar tagokból álló bizottság oly formán járt el, hogy elkülönítvén a nevezett négy megyétől a katonai határőrvidékhez szükségesnek találtatott területet, a fennmaradt részt három megyére, Szerém, Verőcze és Pozsegára — Valkó területe részint a határőrvidék, részint a három megye területe közt osztatván fel — osztá fel, „s a

bán hatósága alá s ezáltal Magyarország koronájába viszsza-kebelesítette.“

A bizottság ezen eljárását egy, 1746. ápril 27-én kiadott kir. rendelet megerősítette.

Az 1751-iki országgyűlésen a bizottmány érintett eljárása szóba hozatván, a Karok és Rendek az ország jogainak illetén csonkításában beleegyezni nem akartak, s hosszas vita után határozatba ment, hogy ámbár nem bánják, ha az említett megyékre a bán hatósága ki is terjesztetik, ugyan, hogy Magyarország joga az említett megyéket illetőleg sértetlenül fenmaradjon, s hogy e megyék is a magyar országgyűlésre meghivandók s követei a többi magyar megyei követek közt ülés- és szavazattal birjanak.

Igy keletkezett azután az 1751 : 23 t. c. : *„Szerém, Verőcze és Pozsega ezentul is ő felsége által az országgyűlésre meghivandók, hol ezen ország egyéb megyei közt ismét ülés- és szavazattal fognak birni, — fenmaradván egyébként Magyarországnak és a bánnak törvényhatósága“* — „salva in reliquo Regni Hungariae et Banali jurisdictione.“

E commentar nélkül homályosnak látszó törvénycikk keletkezését az egykoru Kerchelich ekkép adja elő: „Kérdés támadt: vajjon Szlavoniához vagy Magyarországhoz tartoznak-e ama megyék? Naysich Ádám horvát ítélőmester, egyszersmint nagy mestere levén a kétértelműségeknek, indítványt tett, mely mindkét félt látszassék kielégíteni, s melynek folytán határoztatott, hogy Szerém, Pozsega és Verőcze megyék ezentul az ország (Magyarország) diaetaira meghivassanak és ezen ország többi megyéi közt székkal és szavazattal ismét birjanak, fenmaradván egyébiránt mind Magyarországnak mind a bánnak hatósága. Ezen kétértelműségekből s a törekvésből: mindeniknek eleget tenni, származik, hogy a mondott megyék mindkét

ország hatóságának vannak alávetve, s rendeleteket vesznek mindkettőtől. Tudnillik külön követeket küldenek a magyar országgyűlésre; adót mint magyar megyék fizetnek, s mint ilyesek a magyar helytartótanácsal és Magyarországnek provincialis commissariatusával állanak viszonyban; a báni hatóság pedig annyiban terjed ki rájuk, mennyiben a horvát rendek közgyűlésére meghivattak, mennyiben a királyi leiratokról a bán által értesíttetnek, s mennyiben azonkívül pereiket a horvát ítélőszékek előtt viszik.“

Igy kerültek már 1745. év óta s némileg az 1751:23. t. c. beleegyezésével is a sokszor említett megyék a bán hatósága alá; miből azonban, a most említett 1751 : 23 rendelete szerint is, nem következethetni azt, hogy ezért — mint horvát atyánkfiai állítják — Magyarország kiegészítő részei továbbra is megszűntek volna lenni. Igen helyesen jegyzi meg azért ide vonatkozólag Gyurikovits: „Si vero administratio per proprium et peculiarem Praefectum, quam imprimis geographicus regionis situs exposcere videretur, distinctam provinciam et non partem Hungariae esse doceret: sane, Banatus Machoviensis, Szöréniensis, Temesiensis, dum per Banos gubernabantur, Comitatus Liptoviensis, Arva et Turócz, dum sub ducatus nomine per Joannem Corvinum ducem sub Mathia I. R. regebantur, Comitatus item partium superiorum et Transylvan. sive Districtus Temesiensis et Sirmiensis quamdiu Austriaco more seorsim ab Hungaria stricte sumta administrabantur — non partes Hungariae sed Provinciae ei adiacentes fuisse dici deberent; quod si demus: vereor, ut postremo sciamus quid pars, quid provincia adnexa sit!“

És mégis, az idézett 1751: 23 t. c. dacára is, a bán hatóságából azon balvélemény kezdett lábra kapni, mintha az említett megyék örökidőtől fogva Szlavoniához tartoztak volna, s általános szokássá lett e megyéket azóta Szlavo-

niának nevezni el, míg a tulajdonképi Szlavonia Horvátország nevét vette fel, — ez utóbbi mint ilyen, részint a török uralom alá jutás, részint a katonai végvidék alakítása által, létezni megszűnván.

Okot szolgáltatott pedig legelőször e hibás névescerére a már rajzolt török foglalás, melynek következtében Horvátország nagy része török uralom alá jutván, lakosai a szomszéd szlavoniai megyékbe költöztek át, a kikről Szlavonia lassankint Horvátországnak neveztetett el; mely elnevezés azután az e tartományok viszonyaival ismeretlen s idegen származású katonai parancsnokok által hivatalos irataikban is széltére használtatván, szokásba ment át.

Midőn a XVII. századbéli visszacsatolások alkalmával is Horvátország előbbi állapotában, t. i. legnagyobb része török uralom alatt, egy csekély része katonai véghelylyé alakítva, megmaradt: Szlavoniának „Horvátország“ nevezete állandó használatba jött, Szlavonia neve pedig a vele szomszédos s mint láttuk ekkor tájt a bán hatósága alá rendelt drávántuli magyar megyékre csusztatott át; „mert — Szalayként — a valódi Szlavoniára ráragadván a Croatia elnevezés, szükség volt tartományt keresni, melyet Szlavoniának lehessen címezni.“ ¹⁾ —

Azonban a nevezett megyéknek a bán hatósága alá adása által a báni méltóság régi fénye és hatalma korán sem volt helyreállítva, s azon állapot, melyben a báni méltóságot ezen időtől fogva a legújabb időkig szemléljük, csak árnyéka azon magas álláspontnak, melyen azt az előbbi két korszakban tündökölni láttuk.

Ki fog tetszeni ez bővebben is törvényes hatáskörének részletes előadásából.

¹⁾ L. erről bővebben *Gyurikovits* id. m. III. 89—91 lp. — *Kerschlich* Not. prael. 407 lp. M. *Bombardi* Soc. Jesul. Topogr. M. R. Hung. ed. prima 1718. 231. lp. — *Botka*: Századunk 1844. 35 sz., s ezek nyomán *Palugyay*. : Kap. R. 231 lp.

B.

Az előbbi időkből fenmaradt szokás és törvények (1439: 26; 1490: 12; 1492: 8) értelmében a bánt e korszakban is a király nevezte ki; mely jogot I. Ferdinand idejétől fogva szakadatlanul gyakorolták is királyaink. Igaz ugyan, hogy néha, e korszak zavaros időiben, a tartományi rendek kívánsága is figyelembe vétetett, s nevezetesen 1681-ben Erdödy Miklós, 1704-ben Pálffy János azok kívánalmára neveztettek bánokká; de ez csak igen ritkán és kivételesen, mint a királyi kegy és kedvezés különös jele fordult elő; s miután a kinevezési jog a királyt illette, ezt a rendek kívánságának tekintetbevételével is gyakorolhatta.

Ezen csak párszor előfordult praecedens esetből, melynél szintén nem a rendek választották a bánt, hanem legfeljebb csak ohajaik vétettek figyelembe, már jogot vélték formálhatni horvát atyáinkfiai a bán kinevezésére nézve, — az 1790-ki magyar országgyűlésen azon állítólagason régi szokásra hivatkozván, hogy a bán meghalálozása esetében az albán vagy legidősebb főispán által egybehívott tartományi gyűlés négy egyént jelölhetett ki a király kinevezése alá.

Ami e régi szokásra való hivatkozást illeti, az előbbi korszakokban, melyekre úgy hiszem a „régí“ jelző inkább rá illik, láttuk, hogy a bán kinevezése egészen a király tetszésétől függöt, s a tartományi rendek ohajainak tekintetbevételéről szó sem volt soha, egyedül az köttetvén ki, nem a horvát vagy szlapon köz-, hanem a magyar országgyűlés által, hogy érdemes, magyar honfiak neveztessenek ki bánokká. A jelen korszakban is érvényben voltak a régi szokás és törvények, s csak kivételesen történt némelig ezektől eltérés. Amiértis az 1790-ki országos rendek a tartományi rendek kérését, tekintettel a felség kétségtelen

jegaira, elfogadhatónak nem vélték, fentartatván ezután is a régiebb szokás és törvények érvénye.

Az 1861-ki horvát országgyűlés okt. 9-én felterjesztett iratában újra sürgette ezen állítólagos jog elismerését.

„Legmélyebb alázatossággal jelentjük — így szól a felirat — hogy az országgyűlés ráállott ugyan, hogy a felséged által kinevezett bán, Sokcsevics József báró, régi alkotmányos szokás szerint a báni méltóságba beigtattassék, de egyszersmint kikötötte magának azon a királyságokat illető jogok felélesztését, melynél fogva ezen országgyűlés fel van jogosítva felségednek néhány a báni méltóságra alkalmas egyént kinevezés végett felterjeszteni; mely jog Ferdinánd 1527-i körlevelében s a három egy királyság országgyűlésének 1741. s 1766: 61. t. cikkeiben foglaltatik.“

Ferdinand felhozott körlevelére vonatkozólag jó lesz megjegyezni, hogy abból egészen mást tanulunk. Ebben ugyanis a rendeknek egyszerűen tudtul adja Ferdinand: hogy „spectabilem et magnificum fidelem nobis dilectum Franciscum de Bathyan Reg. N. Dal. Croat. et Slav. banum, quo magistratu etiam dicti olim regis Ludovici praedecessoris nostri functus est, creavimus et praefecimus. Committimus itaque fidelitati vestrae et mandamus, ut deinceps eundem Franciscum pro Bano indubitate agnoscatis et ea quae decet reverentia et honore prosequamini ipsiusque iudicio et iurisdictioni paretis et obtemperetis. Et ita vos in omnibus erga eum, ut erga Banum decet, geratis, secus nullo modo facturi, Dat. Pragae 9. Martii 1527“ ¹⁾. Ebből úgy hiszem nem lehet alapot vonni ki a 61-ki országgyűlés állításának bebizonyítására. Ami pedig a tartományi gyűlés idézett határozataira való hivatkozást illeti, jól lesz szintén megjegyezni, hogy azok a magyar országgyűlési

¹⁾ Chmel József: Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1517. Wien 1846, 72. lp.

törvénycikkek hatályával nem bírnak, annál kevésbé pedig azok rendelete ellenére intézkedhetnek. Miértis ő felsége nov. 8-án kelt válasziratában a rendek ezen kérelmét megadhatónak nem tartotta.

A báni méltóság üresedés esetében azonnal betöltendő lenne. Számos törvénycikket találunk e korszakban, melyek azt sürgetik. Ilyenek az 1536 : 50, 1608 : 11, 1609 : 27, 28, 1613 : 38 stb.

A régibb törvények azon rendelete és sürgetése, hogy magyarok neveztesse ki bánokká, a legujabb időben ment csak feledésbe; mert e korszakban is több magyar származásu bán fordul elő, mint megfordítva.

A kinevezett bán jogainak törvényes gyakorlatába ünnepélyes beigtatás által lép, mely — e korszakban keletkezett szokásnál fogva — a kapcsolt részek közgyűlésen arra nevezett királyi biztos által történik, kinek kezébe az esküt ez alkalommal, a már idézett régibb törvények értelmében, leteszi, s méltósága jelvényeivel, a buzogánnyal s egy oldalon a kapcsolt részek más oldalon saját címerét mutató zászlóval feldisznítetik. — A bán beigtatását sürgetik az 1613 : 38. („ut introductionem banalem debito effectui mancipare dignetur (a király) SS. et OO. suplicant“); az 1647 : 51. t. c. stb.

A bán az országbároi és főméltóságviselői sorában most is tekintélyes állást foglalt és foglal el, s az 1687 : 10. t. c. 1 §-a értelmében a nádor és országbíró után mindjárt a bán következik, tehát a tárnokot megelőzi, s mint ilyen a harmadik országbáró.

A régibb szokás és törvények értelmében két országos méltóságot viselhetett és viselt is e korszakban ¹⁾; a király koronázásánál az ország almáját ő szokta vinni, mint ezt

¹⁾ Így például 1783-ban Eszterházy Fer. bán kir. kancellár is volt egyszersmint.

a multévi jun. 8-án végbe ment dicső koronázási ünnepély alkalmával szemlélni lehetett.

Jogai a törvénykezés, közigazgatás és hadügyek tekintetében e korszakban a következőkre terjedtek ki.

1. Mint a kapcsolt részek rendes nagybírája egészen III. Károly idejéig elnöke volt az előbbi korszakban keletkezett s már fentebb vázolt báni törvényszéknek, mely régibb alakjában, (mint a felőle intézkedő 1566 : 21, 1572 : 7, 1574 : 18, 1575 : 3, 1659 : 87. t. c. mutatják) III. Károly idejéig s különösen 1715-ig meghagyatott, — igen természetesen a területet illetőleg azon szűk határok között, melyeken túl e korszakban a bán hatósága nem terjedett; tehát egész Horvátország, — melynek hajdan létezett báni törvényszékét ez ország fenállásával együtt a mohácsi vész eltemette — a varasdi katonai véghely, s a Dráván tuli magyar megyék kivételével, mely csak — mint fentebb láttuk — Mária Terézia idejében adatott hatósága alá.

III. Károly idejében a törvényszékek új rendezést nyervén, a báni törvényszék is átalakíttatott, s az 1715 : 121, s 1723 : 27. t. c. értelmében a „*báni tábla*“ név alatt új alakot nyert; melynek szervezetéről legjobb magyarázatot nyújt az 1727. febr. 7-én kiadott szervezési rendelet.

A báni táblának „ad quam omnium Comitatum Regn. Dalm., Croat. et Slavoniae causae per viam appellationis deducendae erunt“ (1723 : 27) elnöke a bán, vagy akadályoztatása esetében helytartója. Tagjai: egy főpap, két főúr, az albán, ítélőmester, mint előadó, három rendes s ezeken kívül még több vagy kevesebb számfeletti ülnök a nemesi rendből. Hozzá járultak még a segédhivatalnokok mint igtató, kiadó, a szegények ügyvéde, országos levéltárnok, s a báni tábla hites jegyzői, kik két évi gyakorlat után a kapcsolt részekben ügyvédségre jogosíttattak.

E tábla hatósága, Zágráb, Varasd és Körös megyéken

kivül, Mária Terézia ideje s illetőleg 1746 óta a drávántuli magyar megyékre, Szerém, Verőcze és Pozsegára is ki lön terjesztve, s különösen mint felfolyamodásu törvényszék ítél az említett megyék törvényszékétől feljebbezett polgári és büntető perekben. A sz. kir. városok polgári perei azonban, melyek a tárnoki s illetőleg személynöki székhez vitettek fellebb, a váltó- és csődperek, melyek a kir. kuria kiegészítő részét képző váltó- feltörvényszékhez feljebbezettek, valamint a zágrábi káptalan egyháznemesei és jobbágyainak ügyei, melyekben kir. kiváltságlevelek értelmében a kir. kuria ítél¹⁾, illetékességéhez nem tartoztak. Voltak azonban oly ügyek is, melyek már első folyamodásilag a báni tábla elé tartoztak; mint például a gyökös-ségi, kiváltságokróli, érvénytelenítési, szerződések és végrendeletek ereje és értelme iránti perek; de a pártütési, felségsértési, hűtlenségi esetek e korszakban sem tartoztak illetékességéhez; mert ezekben, az 1791 : 56. t. c. értelmében a királyi tábla ítélts itéletétől feljebbezés csak a király személye elé történhetett.

Oly ügyekben, melyekben mint első folyamodásu bíróság ítélet, az ítélet végrehajtására is köteleztetett, az 1609 : 72, s az 1727. feb. 7-ik utasítás értelmében, „Caeterum — így szól ez utóbbi — sententias in Tabula Banali primae instantiae judicem agente latas, juxta art. 1609 : 72 protonotarius executioni mancipabit et more solito desuper relationem faciet; ubi autem Tabula haec Banalis apellationis judicem egisset, executio ad primae instantiae judicem dirigenda et remittenda erit.“

Ami a feljebbvitel módját illeti, a báni táblától az ügyek, az 1729 : 31. t. c. 3. §-a értelmében, még pedig akár első- akár másodfolyamodásiak, mindig birtokon belül (a

¹⁾ Kerhelich Hist. Ep. Zag. Cap. VIII. s köv. lpo k; s az 1806. aug. 29. és 1813. dec. 3. kir. rend.

szegények ügyeit, valamint az 50 frtot felül nem haladotakat kivéve) a kir. táblához és innen (1723 : 27) a hétszemélyes táblához vitettek feljebb. Az 1741 : 58. t. c. az 1729 : 31. t. c. 3. §-át akkép módosította, hogy a már első folyamodásban is a báni táblához tartozó ügyekben 20 fttól 1000 frt értékig a feljebbezés birtokon kívül történjék. „Annunte nihilominus — így szól az id. törvénycikk ide vonatkozó része — Sua Sacra Regia Mtte, decernitur: ut quaevis causae ex Tabula Banali, in quibus eadem primae instantiae judicem est actura, ad viginti usque mille florenorum extra dominium ad Curiam Regiam transmittantur. Quare in hoc articulus praecitatus (1729 : 31) modificatur.“

A kapcsolt részeknek többször s már 1741-ben nyílvánított ama kívánsága, hogy a feljebbvitel a báni táblától közvetlen a hétszemélyes táblához történjék, csak az 1807 : 9. t. c. rendelete által, az ügyfolyam egyszerűsítése tekintetéből, ment teljesedésbe.

Ily alak és szervezettel állt fenn a tábla a legujabb időkig.

Az 50-es években az akkori törvényszéki szerkezet értelmében a báni tábla cs. kir. horvát-tótországi főtörvényszékké alakíttatott a bán elnöksége mellett.

Az októberi diploma folytán — az 1861. marc. 27. kelt legf. rendelet által — régibb alakjában, de a változott törvényhozási viszonyoknak megfelelő szerkezettel visszaállíttatott s a bán törvényszéki helytartójának elnöklete alatt, mind az előbbi főtörvényszék, mind a felosztatott urbéri törvényszék ügyeivel megbízott. — A feljebbezés a mostani báni táblától a legujabban, a 61-ki horvát országgyűlés kérelmére, felállított s Zágrábban székelő horvát-szlavon hétszemélyes táblához történik, melynek elnöke a bán.

Főlemlítendő még itt, hogy a bán saját peccéte alatt

adatta ki a birói parancsokat, melynek őrzője a már említettem ítélőmester volt; s az 1613 : 38. rendeletéhez képest minden báni pecsét alatt kelt kiadvány hiteles és törvényesnek ismerendő el. Szintén említettem már, hogy az 1723 : 89. t. c. értelmében birói eljárásaira nézve helyettest nevezhet ki.

Különben törvénykezési ügyek tekintetében az albán szokott már hivatalánál fogva a bán helyettese lenni, kit a régibb szokás alapján szabadon nevezhetett ki. E korszakban azonban divatba jött a báni helytartó, ki alatt a bánnak távolléte vagy törvényes akadályoztatása esetében közigazgatási és törvénykezési teendőjére nézve helyettesét — locumtenens banalis officii in politicis et juridicis — értjük.

Az előbbi korszakban az albántól különböző ily báni helytartók példájára ¹⁾ nem akadunk. E hivatal eredetét Kerchelich a XVI. század vége felé keresi, s azért véli behozottnak, mivel az albánok mindig a köznemesség közül tétetvén, ennek a bán távollétében a főurak engedelmeskedni méltóságukon alólinak tartották; miértis szükségesnek látszott a főrendek közül tenni báni helyettest, — legalább eleinte a közigazgatási teendőkre.

Sokat vitatott kérdés, hogy vajjon kinek áll jogában ily helyettest nevezni ki?

Annyi bizonyos, hogy a bán halála esetére, míg e méltóság alkalmas egyénnel betölthető, báni helytartót nevezni a király jogában áll. De midőn a bán él és hivataloskodik, akadályoztatása esetére nevezhet-e ő ki proprio mo-

¹⁾ Egyetlen egy példa van rá még is, 1383-ról, hogy egybáni helytartó előfordult; ez Bubek Detre volt, kiről az említett évben kiadott egy okmányban olvassuk: *Detrikus Bubek, locumtenens magistri D. Emerci Bubek regnorum Dal. et Croat. bani*“. (Fejér Cod. Dip. X, 1, 137 lp.) Ennél több példa azonban nincs.

tu helytartót, vagy pedig e jog ez esetben is a királyt illeti? —

Kerhelich ugyan a bán jogához tartozónak vitatja s talán igaza is van; de a gyakorlat azt mutatja, hogy legtöbbször a királyok nevezték ki a helytartót, s nevezik ki legújabbán is a már állandóan létező báni helytartót; s amiből újabb időkben e hivatalra rendszeren a zágrábi püspökök alkalmaztattak, e hivatal azonban azok székével egybe kapcsolva nem volt, és más helytartók példájára mind a múlt században, (gr. Keglevich Péter, gr. Draskovich János, utóbb bán, gr. Erdődy Lajos főispán, gr. Batthyányi Ádám, gr. Széchenyi Ferenc) mind a jelenben találunk. Legújabbán is világi egyén, báró *Rauch* a báni helytartó.

Az albánra nézve azonban kétségtelen a bán kinevezési joga annyira, hogy e hivatal a bán halálával meg is szűnik. A legújabbán kinevezett s 1861. ápril. 15-én beigtatott bán szintén élt ezen jogával, *Zidarics Jánost* nevezvén ki ez alkalommal albánnak.

2. A közigazgatás több ágainak a helytartótanács alá rendelése folytán a bánnak e tekintetbeni tendői szűkebb térre szorítottak, mint az előbbi korszakban, s a következőkben központosultak:

A bán hívta egybe a király rendeletéből a horvátországi közgyűlést s azon elnökölt.

Rége, mint láttuk, a szlavoniai tartománygyűlést (de nem a horvátországi közgyűlést, midőn t. i. Horvátország is a bán hatósága alá tartozott) a bán tetszése szerint hívhatta össze, minden felsőbb engedély nélkül. Az 1791-ki országgyűlésen a horvát-szlavon rendek a bán ezen jogát a tartományi gyűlések helybe léptetett közgyűlésekre is — mert Horvátország nem levén, Szlavóniában akarták azt feltámasztani amannak minden jogaival együtt — törvény által elismerni sürgették; de az országos rendek ebbe, mivel a bán ezen joga törvényben nem gyökerezik, s a fel-

ség jogaival össze nem egyeztethető, nem csak bele nem egyeztek, hanem még az 1791: 58 t. c. által világosan kimondták, hogy a bán csak a király előleleges beleegyezésével hivatja össze a közgyűlést.

Mária Terézia idejéig ezen közgyűlésen tárgyalatván e tartományok közigazgatási ügyeinek nagy része, a bán ezekre, mint a közgyűlés vezetője, közvetlenül befolyt. Mária Terézia alatt azonban új szervezések tétetvén, 1762. az ugynevezett horvát királyi tanács állíttatott fel a közigazgatási teendők végzésére, melynek 12 évi fenállása alatt, elnöke a bán volt. Midőn e tanács 1779-ben megszüntettetett s teendői a magyar királyi helytartótanácsra bizattak; ámbár a bámnak ennél méltóságának megfelelő ülés és szavazati jog biztosított az 1791: 58. t. c. által, mindazonáltal ezután már közigazgatási teendők megszűntek, meghivatván egyébiránt, az 1741: 11. t. c. rendeletéhez képest, a Horvátországot érdeklő fontosabb ügyek tárgyalásakor a királyi tanácsba.

Ide tartoznak még a bán következő jogai:

A közgyűlésen a rendek által betöltetni szokott ítélőmesteri állomásra a bán tette a kijelölést; az 1618: 71. és 1803: 12. t. c. értelmében a kapcsoltrészek megyéi közt határvillongások törvényes bírója a bán.

Egyéb jogai és teendői a közigazgatás tekintetében, melyekkel régebben fel volt ruházva, a változott viszonyok és körülményeknél fogva magukban megszűntek s többé fel sem éleszthetők.

Kapcsolatban az említett közgyűléssel jónak láttam itt pár szóval a báni értekezletről is említést tenni, mely a kapcsoltrészek ügyeinek előleges tárgyalása- és meghányására a közgyűlések előtt vagy oly időben hivatott egybe, midőn az ügyeket sürgősségüknél fogva a közgyűlésre halasztani nem lehetett, vagy közgyűlést a körülményeknél fogva, mint például a magyar országgyűlés ide-

jén, tartani nem lehetett. Ilynemű conferentiák nyomára a magyar országgyűlés alatt rég akadunk. Ily értekezletre, ha nem a magyar országgyűlés ideje alatt tartatik, a kapcsolótrészek előkelő férfiai; országgyűlés alatt pedig az azon jelenlevő főpapok, főurak, ítélőmester, káptalani, országos, megyei stb. követek hivatnak a bán által; s ez utóbbi esetben gyakran ily értekezletek az országgyűlési határozatokra nézve is feliratokat intéztek a felséghez.

Ily báni értekezlet tartatott 1860-ban is, midőn az okt. 20. és nov. 23. kelt leiratok folytán a horvát-szlavon képviseltetés s az ismét életbelépő megyék elrendezése tárgyában a bán nov. 26-án 44 tagból álló értekezletet hívott egybe, melynek jan. 17-ig folytatott kilenc ülésében több fontos tárgy intéztetett el.

Mint a Horvátország közigazgatási ügyeinek kezelésében újabb időben beállott változást, meg kell említenem még, hogy 1861-ben egy kir. helytartótanács állíttatott fel Zágrábban a bán elnöksége alatt. És így e részek közigazgatás tekintetében is Magyarországtól elválasztattak.

3. Még nagyobb csorbulást szenvedtek a bán jogai e korszakban a katonai ügyek tekintetében.

Ugyanis, bár számos törvények sürgették a bánnak a véghelyek és erősségek körüli jogait tiszteletben tartani, s az ezen jogok sérelmére fenálló véghelyi parancsnokságok megszüntetését: az mindazonáltal mint fentebb világosan kimutattam, meg nem történt, s a bán csak az unnai és kulpai végvidék főkapitányságával ruháztatott fel; mely méltóság különben, az ország főkapitánya cím alatt, Mátyás királynak 1477-ki rendelete alapján, a rendek szabad választása alá tartozik, de akik Mária Teréziának 1751. évi okmányában kijelentett ohajtása szerint („Regno supremum Capitaneatum conferendi ius confirmatur ea spe, quod illum semper Banis conferent“) azzal ünnepélyes beigtatása alkalmával közfelkiáltás útján a bánt szokták felruházni, ki

azután az ország alkapitányát maga nevezi ki tetszése szerint.¹⁾ Az unnai és kulpai végvidéknek Mária Terézia alatti szervezése után is annak főkormányzójává, s illetőleg az ebből alakított két báni határőrző gyalog-ezred tulajdonosává lett, jogában állván, az említett 1751-ki kiváltság értelmében, e két ezrednél a törzs- és főtiszteket kinevezni az alezredestől kezdve lefelé; az ezredes iránt pedig a királynál ajánlást tehetni. Banus — mond az id. okmány — *ex idoneis patriae civibus a Vicecolonello inclusive omnes officiales militares constituat aequale cum aliorum regulatorum Regiminum officialibus Rang habituros. Colonellos tamen erga propositionem Bani Princeps resolvit.*“ Azonban, mint a gyakorlat megmutatta, a bán eme joga nem igen respectáltatott, s csakis a tulajdonosi címet viselvén, tényleg az említett báni ezredeknek nem volt főparancsnoka, sőt az ezek felett rendelkező hadi tanács még az engedélyezett tisztkinevezési jogot is csak a kapitányig engedte meg, valamennyi törzs- és főbbtiszteket maga nevezvén ki. A károlyvárosi és varasdi parancsnokság, igen természetes, hogy még kevésbbé tartozott a bán parancsnoksága alá.

A horvát-tótországi rendek minden e tekintetben emelt sérelmi panaszai eredménytelenül hangzottak el.

Ily körülmények közt már, szemben ezen rendezett katonai parancsnokságokkal, a bánnak a végvárak oltalma és azokra való felügyeleti jogai és kötelességei, melyekről az 1538-ki tótországi közgyűlés 2. 4. és 9. pontjai, valamint a magyar országgyűlés számos törvénycikkei, mint az 1546: 42, 1609: 27, 1681: 62. stb. szólnak; ugy szintén a külön banderium tartásának szüksége, melyről az 1609: 28, 1647: 51., sőt még az 1715: 114. t. c. említést tesznek, s

¹⁾ 1861-ben is Sokesevics bán beigtatása alkalmával közfelkiáltás útján az ország kapitányának megválasztatott, s ugyanekkor albánná Zidaries Jánost, alkapitánynya pedig Jellasich József tábornagyot nevezte ki.

melynek fejébe egy darabig még e korszakban is a bán a kapcsolt részek harmincadának felét huzta — végkép megszűntek, s csak a nemesi és országos felkelés vezényletére szorítkoztak; mely jogot nemcsak az 1681: 66, 1741: 59, hanem az 1805: 5. t. c. is elismert és megerősített.

A bán jövedelmét e korszakban már nem az előbb divatozott fényes járandóság, hanem a közkinestárból huzott s a király által meghatározott fizetés — *salarium* — képezte.

Különben e korszak elején is, míg *banderia*mot kellett tartania, ezért is kapott külön pénzt s a kapcsolt részek harmincadának felét. Így például I. Ferdinandnak Zrinyi Miklóst bánná kinevező oklevelében olvassuk: „*Ut vero idem Comes Nicolaus de annuo salario suo certior a nobis reddatur, eidem ad 600 equites levis armaturae conditionem fecimus, ad quos singulos equites pro annuo salario dabuntur singuli 20 floreni. Dum autem in servitiis nostris et regionum nostrorum fuerit, pro pecuniis menstruis, in singulos menses cuique equiti singulos duos florenos dabimus. Praeterea debet habere 400 pedites, ad quorum singulos per mensem numerabuntur floreni duo. Ad conservationem autem mensae suae, exploratorum intertentionem et nunciorum missionem prout temporis ratio offert dabuntur per annum 4000 floreni Hungarici.*“¹⁾ E szerint ekkor 25,600 forint ment évenként a bánnak fizetendő összeg, melyért 1000 katonát kellett tartania. Megszűnván, mint említém, eme kötelezettsége, rendszeren 5000 forintot huzott, Engel²⁾ tanúsága szerint, egész a jelen század elejéig.

Különben a bánnak fizetéssel való ellátását számos t.

¹⁾ *Fejér*: Croat. et Slav. Nex. et. Rel. 117. lp.

²⁾ *Engel* id. m. 390, 401. stb. lp. — Mária Terézia 1751-k-i okmányában ide vonatkozólag ezt olvassuk: *Salarium, cum modernus Banus declaravit se non praetendere, successoribus eius de illo providebitur.*

c. sürgeti; ilyenek az 1546: 43, 1609: 67, 1609: 28, 1681: 62, 1715: 114, 1723: 87, 1729: 20, 1741: 47.

* * •

És ezekben körvonaloztuk a bánnak teendőit és jogait e korszakban is, melyek ily, az előbbi korszakokkal szemközt megcsonkított, alakjokban is elég fontosak, és megmagyarázhatóvá teszik a rendek sürgetéseit e méltóság betöltése iránt, valamint az 1741: 47. t. c. rendeletét, hogy a bán lehetőleg a Kapcsoltrészekben tartózkodjék.

Ily állapot volt uralkodó a bán állása- és jogkörére nézve egész 1848-ig; a midőn a törvényhozás más változást e tekintetben még nem ért rá tenni, mint hogy a kir. helytartótanácsnak a miniszterium kinevezése folytani megszüntével, az álladalmi tanács alakításánál a bánnak a már említett 1791: 58. t. cikkben alapuló jogát tekintetbe véendőnek rendelte (1848: 3, 23. §.); a végvidékek tökéletes rendezéseig — melyeket a magyar miniszterium szabaddá tenni igyekezett és tett volna is más körülmények között — az országgyűlési követek választási módjának meghatározását a drávántuli ezredekben reá bizta (1848: 5, 55. §.); a nemzetőrségi fővezérséggel a kapcsolt részekben a bánt, nem létében pedig az alkapitányt ruházta fel (1848: 22, 9. és 10. §.)

S hogy az 1848: 3, 23. §. a magyar miniszterium részéről figyelembe vétetett, kitetszik onnan, hogy az 1848-diki országgyűlés befejezte után a magyar miniszterium bizalommal felszólította a bánt, hogy jöjjön és értekezzen a miniszteriummal Horvát- és Magyarország közdolgairól, segítse tanácsával és közremunkálásával. Az akkori bán, *Jellasics* e bizalmas felszólítást visszautasítá; s ami ezután történt az sokkal ismeretesebb és fájdalmasb emlékü, semhogy annak felidézésével foglalkozzam.

Elég az, hogy Magyar- és Horvátország közt a viszály a tettelegesség terére lépve át, nem akarom mondani, hogy

ez utóbbi kezdeményezése folytán, az a két nemzet egymástóli elidegenítését, s a hétszázados kapocs szétszakgatását vonta maga után.

És vajjon mit nyertek horvát atyáinkfiái 48-ban ellenünk tanusított testvérietlen magukviselete által? — Azt, hogy ők is azon közös sorsban részesültek, mely hazánkat 1849 után sujtá, de, hála Istennek! meg nem törheté. . . .

A bán különben, Jellasic, 1850. után is megmaradt s a horvát-szlavon helytartóság s báni tábla neve alatt szervezett cs. kir. főtörvényszék elnökévé lett, s báni címén kívül „Horvát-Tótországban főkapitány, Horvát-Tót- és Dalmáthön kormányzója s hadi parancsnoka s Fiume kormányzója“ címmel is felruháztatott; s mint ilyen működött halálaig, 1859. máj. 19-ig.

Utóda Coronini táborszernagy lett, kinek Budára történt áttétele után, 1860. jun. 19-én báró Sokesevics József neveztetett ki bánná, s az oktoberi diploma és az 1861. jan. 17. kelt leirat folytán megnyitott Horvátországi közgyűlésen hivatalába 1861. april 15-én ünnepélyesen be is iktatott.

Ugyanekkor az april 17-ki leiratok értelmében a báni tábla ismét visszaállíttatott s egy horvát-szlavon helytartótanács felállítása Zágrábban elrendeltetett; mindkettő elnöksége a bánra bízván. Utóbb ez országgyűlés kérelmére egy horvát-szlavon hétszemélyes tábla is felállíttatott, mint e részekben legfőbb folyamodásu törvényszék, szintén a bán elnöklete alatt, kit ennek folytán a báni táblánál törvényszéki helytartója helyettesít. Sőt a horvát országgyűlés mindezekkel meg nem elégedve, még egy horvát-szlavon udvari kancellária felállítását is kérvényezte, mi szintén megadatott.

Látni való ezekből, hogy mindezen újabb intézkedések folytán Horvát-Tótország Magyarországtól, az egy király személyét kivéve, másban mindenben elválasztatott, dacára

a hétszázados szoros közjogi kapocs, s világos törvényeink rendeleteinek, dacára annak, hogy ezelőtt a mai Horvátország, mely tulajdonkép most is Tótország, nem is kapcsolt rész, mint inkább Magyarország kiegészítő részének tekintetett. A mult, de még a közel multban sem volt ez így; mert, míg a ma már nem létező régi Horvátország az Árpádok és vegyes házból származott királyaink alatt fenállott, — dacára mindig tiszteletben tartott municipalis jogainak — sokkal szorosabban volt Magyarországhoz csatolva, vagy hogy magoknak a horvát rendek szavaival éljek „a magyar koronának és országnak alávetve¹⁾ — eisdemque coronae et regno subjecti sumus — mint a habsburg királyok korszakában a Horvátország nevét csak viselő de voltaképen Tótország, jöllehet hogy e korszakban is közte és Magyarország közt mind a törvényhozás és törvénykezés (a m. kir. kuria és hétszemélyes tábla mint felfolyamodásu törvényszék által,) mind a közigazgatás (m. kir. helytartótanács által, melynek hatásköre H.-Tótországra is kiterjedt) mind egyéb ügyek tekintetében.

* * *

Viszonyainknak az 1867-ben történt kiegyenlítés következtében beállott ujjaalakulása folytán, igen természetes, hogy Horvátországban is, a 49 s illetőleg 61 óta fenálló állapotot illetőleg s a jelen átalakulásoknak megfelelőleg, változásnak kell beállani.

¹⁾ Egy 1492-ben kelt s Horvátország összes főurai s intelligenciája részéről kiállított okmány ez, melyben olvassuk: „*Mi tehát, mivelhogy a mondott Horvát- és Szlavonországok, s mi valamennyien valamint ezen országok többi lakosai is, Magyarország koronájához s magához Magyarországhoz tartozunk tudnivalóképen régtől fogva s ezen koronának és országnak alá vagyunk vetve: ez okon*“ stb. A bécsi titkos levéltárból közli Szalay, a h. kérdéshez e. művében 91. lapon.

E változás még eddig nem eszközöltetett ugyan; de az evégre Magyar- és Horvátország részéről kiküldött országos küldöttség munkálatainak már megtörtént befejezése után legközelebb várható.

Ezen országos küldöttség¹⁾, melynek tagjai a Magyar-ország főrendiháza részéről: gróf Mailáth Antal, Szögyéni Marich László, gróf Szécsen Antal és Jankovich László; a képviselőház részéről: Bottka Tivadar, Csengery Antal, Deák Ferenc, Dózsa Dániel, Ghyczy Kálmán, Horváth Lajos, Somsich Pál és Vadnay Lajos, — Horvát- Szlavon- és Dalmátországok gyűlése részéről pedig: Vakanovics Antal, Bedekovics Kálmán, Brlic Ignác, Cár János, gr. Jankovics Gyula, Kraljevics Frigyes, gr. Pejacevics János, Dr. Suhaj Imre, Zivkovics János, Zuvics József, Dr. Stojanovics Antal és Vukovics István voltak, — 1868. július 28-ki közös ülésében a következő egyezményi javaslatot állapította meg:

„Miután Horvát- és Szlavonországok századok óta, mind jogilag, mind tetteleg, sz. István koronájához tartoztak, s a sanctio pragmaticában is ki van mondva, hogy a magyar korona országai is elválaszthatlanok egymástól: ezen alapon, egyrészről Magyarország a vele egyesült Erdélylyel, másrészről Horvát- és Szlavonországok, a közöttök felforgó közjogi kérdések kiegyenlítésére nézve, a következő egyezményt kötötték:

1. Magyarország a vele egyesült Erdélylyel, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok egy és ugyanazon állami közösséget képeznek, mind az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok, mind más országok irányában.

2. Ez állami közösségből és összetartozásból foly,

¹⁾ A küldöttség elnöke a magyar részről gr. Mailáth Antal, előadója Csengery Antal volt, a horvát részről elnök Vakanovics Antal, előadó Cár János. Közös elnöknek színtén gr. Mailáth Antal választotta meg.

hogy Magyarország, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátorszá-
gok királya egy és ugyanazon koronával, s egy és ugyan-
azon koronázási cselekvénnyel koronáztatik meg, s a szt.
István koronája alatt álló összes országok részére, ez
országok közös országgyűlésén, közös koronázási oklevél
allapíttatik meg és állíttatik ki.

E koronázási oklevél eredetije azonban a magyar
szöveg mellet horvát nyelven is szerkesztendő, Horvát-,
Szlavon- és Dalmátországeknek is kiadandó, s abban Hor-
vát-, Szlavon- és Dalmátországek integritása és országos
alkotmánya is biztosítandó.

Az 1867-ki koronázási oklevél eredeti horvát szöveg-
ben utólag szintén kiállíttatik, s Horvát-, Szlavon- és Dal-
mátországek országgyűlésének mielőbb megküldetik.

3. A fenebb érintett megoszthatlan állami közösségből
következik továbbá, hogy mindazon ügyekre nézve, melyek
a magyar korona összes országai, és ő felsége többi országai
közt közösek vagy közös egyetértéssel intézendők, Magyar-
országnak, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországeknek
egy és ugyanazon törvényes képvisellel, törvényhozással,
s illelőleg közös kormányzattal kell birniok.

4. Az 1867-ki magyar országgyűlés XII-ik törvény-
cikkét, mely a sz. István koronája országai, és ő felsége
többi országai közt fenforgó közös, vagy nem közös ugyan,
de egyetértőleg intézendő ügyeket, és azok kezelési módját
meghatározza, valamint az e törvény alapján már létrejött
egyezményeket, s különösen az 1867. XIV. XV és XVI.
törvénycikkeket Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek is
értvényeseknek és kötelezőknek ismerik el, azon határozott
kikötéssel mindazáltal, hogy jövőre hasonló alaptörvények
és egyezmények csak Horvát-, Szlavon- és Dalmátorszá-
gek törvényes hozzájárulásával hozathassanak. Az e sza-
kaszban érintett alaptörvény és törvénycikk utólag
eredeti horvát szövegben is kiállíttatnak, s kihirdetés végett

a horvát, szlapon, dalmát országgyűlésnek mielőbb megküldetnek.

5. Azon tárgyakon kívül, melyek a sz. István koronájának országai és ő felsége többi országai közt közösek, vagy egyetértőleg indézendők, vannak még más ügyek is, melyek Magyarországot, s Horvát-, Szlapon- és Dalmátországokat közösen érdeklik, s a melyekre nézve a magyar korona összes országai közt a törvényhozás és kormányzat közössége ez egyezmény által szükségesnek ismertetik el.

6. Ilyen közös ügye sz. István koronája összes országainak mindenekelőtt az udvartartás költségeinek megajánlása.

7. Közös ügy továbbá az ujonc-ajánlás, a védrendszert és hadkötelezettséget illető törvényhozás, s az intézkedés a hadsereg elhelyezéséről és élelmezéséről, mire nézve azonban Horvát-, Szlapon- és Dalmátországokat illetőleg határoztatik: a) hogy a közösen megszavazandó contingensből Horvát-, Szlapon és Dalmátországokra eső rész az összes népesség aránya szerint állapittatik meg, magában értetvén, hogy ha az eddigi védrendszer átalakittatik, az ujonnan megállapítandó rendszer szabályai fognak Horvát-, Szlapon- és Dalmátországokban is alkalmaztatni; b) a Horvát-, Szlapon- és Dalmátországokra eső ujoncok ezen országok ezredeibe soroztatnak; c) végre a besorozásnál gond leszen arra, hogy az ujoncok minő fegyvernemre leginkább alkalmasak, s a tengerpart ujoncai főleg a hajóhadba osztatnak be.

8. Közös Magyarország s Horvát-, Szlapon- és Dalmátországok közt, mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben, az alább körülírt módon a pénzügy is. Ehhez képest az összes adórendszer megállapítása, az egyenes és közvetett adók megajánlása, ez adóknak mind nemeire, mind számtételeire nézve, ugy szintén az adók kivetése,

kezelése és behajtása, új adók behozása, a közös ügyek költségvetésének megszavazása, valamint a közös ügyek költségeit illető évi zárszámadások megvizsgálása, új államadósság fölvétele, vagy a már meglevő adósságok converválása, az ingatlan államvagyon kezelése, átalakítása, megterhelése és eladása, az egyedáruságok és királyi jövedelmek (*jura regalia majora*) fölötti rendelkezés, s általában minden oly intézkedés, mely a sz. István koronája alatt álló országokkal közös pénzügyi tárgyra vonatkozik, a magyar sz. korona összes országainak közös országgyűlését illeti; a horvát-szlavon államföldbirtok eladására nézve mindazonáltal azzal a megszorítással, hogy e részben meghallgatandó a horvát-szlavon-dalmát országgyűlés is a melynek beleegyezése nélkül eladás nem történhetik. S mindezen tárgyakra nézve a közös pénzügyi kormányzat, mely a közös országgyűlésnek felelős magyar királyi pénzügyminiszter által gyakoroltatik, Horvát-, Szlavon- és Dalmátországokra is kiterjed.

9. Közös ügyei a magyar korona összes országainak a pénz-, ércpénz- és bankjegyügy is, valamint a pénzrendszer és az általános pénzláb meghatározása, s azon kereskedelmi és államszerződések megvizsgálása és jóváhagyása, melyek sz. István koronája országait egyaránt illetik; a bankokat, hitel- és biztosító intézeteket, szabadalmakat, a mértéket és súlyt, árubélyeget és minta-biztosítást, fémjelzést, írói és művészei tulajdont illető intézkedés; a tengerészeti, kereskedelmi, váltó- és bányajog, s általában a kereskedelem, vámok, távirda, posták, vasutak, kikötők, hajózás s azon állami utak és folyók ügye, a melyek Magyarországot s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországokat közösen érdeklik.

10. Az iparügy rendezésére, a házaló kereskedést is ide értve, ugy szintén a közkereseti egyesületek ügyében, s az utlevél-rendszert, az idegenek fölött gyakorlandó rendőrsé-

get, az állampolgárságot és honosítást illetőleg közös ugyan a törvényhozás, de ezen tárgyakra nézve a végrehajtás Horvát-, Szlavon- és Dalmátországnak tartatik fen.

11. Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok elismerik, hogy azon költségekhez, melyeket egyfelől a magyar korona országai és ő felsége többi országai közt közöseknek ismert, másfelől magok a magyar korona összes országai közt fentebb közöseknek jelölt ügyek igényelnek, adóképessegük arányában volnának kötelesek járulni.

12. Ez adóképeségi arány, ugyanazon hivatalos adatok szerint, a melyeknek alapján a magyar korona országainak a közös ügyek költségeihez hozzájárulási aránya ő felsége többi országaival szemben tíz évre meghatározott, ugyanazon időre

Magyarországra s Erdélyre nézve . . . **93.** 5.592,201 ;
Horvát- s Szlavonországra nézve pedig **6.** 4.407,799
százalék.

13. Miután azonban Horvát- és Szlavonországok összes tiszta jövedelmei azon összeget, mely a fentebbi szakaszban érintett adóképeségi kulcs szerint, a közös ügyek költségeiből rájuk esnék, ez idő szerint csak úgy fedezhetnék, ha a beligazgatásukra szükséges összegek nagyobb részét is általadnák: Magyarország, tekintettel azon testvéri viszony megújítására, a mely közte s Horvát- és Szlavonországok közt századok óta fenállott, készséggel beleegyezik, hogy Horvát- és Szlavonországok jövedelmeiből mindenekelőtt bizonyos összeg, mely ez országok beligazgatási költségeire időnkint egyezményileg megállapították, vonassék le, s e beligazgatási szükséglet fedezése után fenmaradt összeg fordítottassék a közös ügyek által igényelt költségekre.

14. A megelőző szakaszokban kifejtett elv alapján egy részről Magyarország, más részről Horvát- és Szlavonországok közt a következő pénzügyi egyezség jött létre.

15. Horvát-Szlavonországok beligazgatási szükséglete azon 10 évre, a meddig a magyar korona országai és ő felsége többi országai közt fenálló egyezmény tart, 2.200,000 frtban állapítatik meg.

16. Ez összeg mindenekelőtt Horvát-Szlavonországok egyenes és közvetett adóinak és egyéb közjövödelmeinek 45% százalékaival fedeztetik, vagyis azon országok összes bevételeiből annyi százalék szolgáltatik be azon horvát-szlavon országos vagy törvényhatósági pénztárba, a hová a társországok törvényhozása vagy kormánya kívánni fogja.

17. Horvát-Szlavonországok összes bevételeinek 55 százaléka a közös költségek fedezésére, a közös kincstárba szolgáltatandó be.

18. Azon jövedelmek közül, a melyek a 16. és 17. §§-ok szerint Horvát-Szlavonországok beligazgatási szükséglete és a közösügyek költségei közt megosztandók, kivételnek: a) a bor- és húsfogyasztási adók, melyek Horvát-Szlavonországokban, az eddigi gyakorlat szerint, továbbá is a községi kiadások fedezésére fordíthatnak; b) az 1867. XII. törvénycikk folytán a határvám jövedelmei

19. Ha Horvát-Szlavonországok kormányzati területe, Dalmátia tetteleges visszacsatolásával, vagy a határőrség közigazgatási egyesítése által növekednék: a Horvát-Szlavonországokkal egyesített területek jövedelmei szintén a 16. és 17. §§-okban megállapított kulcs szerint osztatnak meg a horvát-szlavon beligazgatás s a közös ügyek költségei közt.

20. A jelenleg fenálló országos pótlék, mint Magyarországban, Horvát-Szlavonországokban is az államadókkoz csatoltatik.

21. A földtehermentesítési pótlék azonban a földtehermentesítési orsz. adósság teljes törlesztéséig, Horvát-Szlavonországokat illetőleg, továbbá is ezen országok földtehermentési igazgatósága által kezeltetik, s a pénzügyi igazga-

tóság által azon igazgatóság pénztárába szolgáltatik át. A magyar korona országainak közös jótállása mindazonáltal ezen földtehermentési adósságra nézve ezentul is fennmarad, s az e célra netalán szükségelt segély a közös kincstárból, az eddigi mód és gyakorlat szerint, előlegeztetik.

22. A magyar királyi pénzügyminiszter Horvát- és Szlavonországokban, az egyenes és közvetett adókra, jövedékekre, bélyegekre, díjakra, illetékekre s államjavakra nézve, az általa kinevezendő zágrábi pénzügyi igazgatóság által gyakorolja a végrehajtást.

23. A zágrábi országos számvevőség azon osztályai, melyek Horvát-Szlavonországok önkormányzati köréhez tartozó tárgyakat kezelnek, minden tekintetben az említett országok rendelkezése alá esnek. Az érintett számvevőségi osztályok által vezetett zárszámadások eredményei azonban a közös pénzügyminiszterrel közlendők a végett, hogy a magyar korona összes országainak pénzügyi adata teljesen összeállíttathassanak.

24. Horvát-Szlavonországok külön országos kormánya és törvényhatóságai a közjövedelmek biztosításában és behajtásában teljes készséggel támogatják a közös pénzügyi kormányzat közegeit, s pontosan teljesítik a közös országgyűlésnek felelős pénzügyminiszter törvényes rendeleteit.

25. Ha egyes években az összes jövedelmek 45 százaléka nem találná fedezni Horvát-Szlavonországok fenebb (15. §.) megállapított beligazgatási szükségletét: a hiányt Magyarország előlegezi.

26. Ha ellenben az érintett 45 százalék nagyobb összegre megy, mint a mennyi Horvát-Szlavonországok beligazgatási szükségletére egyezményileg megállapított, a többlet a közös költségek fedezésére fordíttatik.

27. Ha azonban Horvát-Szlavonországok jövedelmei a közös költségek azon részét, mely a 12-ik §-ban kitett adó-

képességi kulcs szerint rájuk esnék, az adéképesség növekvése folytán felülhaladnák: a fölösleg Horvát-Szlavonországok rendelkezése alá esik, anélkül, hogy Horvát-Szlavonországok azon összegeket, melyekre nézve a megelőző években, a közös költségeket illetőleg hátramaradtak, utólag fedezni köteleztetnének.

28. Horvát-Szlavonországok jövedelmeit illetőleg a fentebbi szakaszokban érintett elvek alapján készítették el a leszámolás, s a magyar korona összes országainak zárszámadásaival egyidejűleg terjesztetik a magyar korona országainak közös törvényhozása elé. Az itt megvizsgált leszámolás tudomás végett Horvát-Szlavonországok országgyűlésével is közöltetni fog.

29. A külön kimutatás vezetése Horvát-Szlavonországok jövedelmeire nézve, az egyezmény létrejötte után, és csak a jövő 1869-ik január 1-én indíthatatik meg. Míg ez egyezmény a két törvényhozás által el nem fogadtatik és ő felsége által nem szentesíttetik, az 1867-ki előirányzat az irányadó Horvát-Szlavonországokra nézve, a beligazgatási költségek utalványozásában.

30. Horvát-Szlavonországoknak az 1867-ik év végeig bezárólag fenmaradt s behajtható adóhátralékaiból 63 százalék a nevezett országok szükségére fordíttatik, 37 százalék ellenben a közös kincstárt illeti.

31. Azon tárgyakra nézve, melyek a magyar korona országai és ő felsége többi országai közt közösek, vagy egyetértőleg intézendők, valamint azokra nézve, a melyek magok a magyar korona országai közt a fentebbi szakaszokban közöseknek jelöltetek ki, a törvényhozási jog a magyar korona összes országainak évenként Pestre egybehivandó közös országgyűlését illeti.

32. E közös országgyűlésén Horvát- és Szlavonországok, lakosaik mennyiségéhez aránylag, 29 követ által képviseltetnek, Fiume városát és a tengerparti területet a

66. szakaszban felhozott oknál fogva ide nem értve. Ha a magyarországi képviselők száma idővel változnék: Horvát-Szlavonországok képviselőink száma, a népességi arány megtartásával, ugyanazon elvek szerint állapíttatik meg, a melyek a magyarországi képviselők számának meghatározásánál alkalmaztatnak.

33. Ha Horvát- és Szlavonországok népessége akár a határőrség közigazgatási egyesítése, akár Dalmatia visszacsatolása által gyarapodnék: a nevezett társországok képviselőinek száma a népesség szaporodása arányában szintén emeltetni fog.

34. Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok a közös országgyűlésbe saját országgyűlésök kebeléből választják képviselőiket, és pedig azon egész időszakra, a melyre a közös képviselőház megbízása terjed.

Azon esetre, ha a horvát-szlavon-dalmát országgyűlés idő közben feloszlattnék, Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselői mindaddig tagjai maradnak a közös országgyűlésnek, míg az újólág egybehívott horvát-szlavon-dalmát országgyűlés új képviselőket választ.

35. Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselői személyes nyilatkozási és szavazási jogukat mindazon ügyek tárgyalásánál, melyek a fentebbi szakaszokban közöseknek ismertettek el, szintén önállóan, utasítás nélkül, épen úgy gyakorolják, mint a közös országgyűlés többi tagjai.

36. Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok a közös országgyűlés főrendi házába is két képviselőt küldenek saját országgyűlésökből.

37. Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok főrendei s azon világi s egyházi méltóságai, kik 1848 előtt a magyar országgyűlés főrendi házában ülési és szavazati joggal bírtak, ezentul is hasonló joggal tagjai lesznek a közös országgyűlés felsőházának mindaddig, míg a ház más alapon nem rendeztetik.

38. A közös ügyek, a mennyire lehetséges, a közös országgyűlésen előlegesen és egymás után tárgyaltnak; s minden esetre tekintet lesz arra, hogy Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselőinek, saját országgyűlésükön, saját belügyeik intézésére évenként legalább három havi idő engedjék.

39. A közös országgyűlés összes költségei, s így Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselőinek napidijai és szállásbérei is, a közös állampénztárból fedezendőek.

40. Miután a magyar korona országainak közös országgyűlése teendőinek egy részét, tudniillik a *pragmatica sanctio*-ból folyóknak ismert közös ügyek költségvetésének megállapítását, saját kebeléből kiküldött bizottság (*delegatio*) által gyakorolja : Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselői közül, a közös országgyűlés által annyi tag választatik a magyar delegációba, a mennyi azon kulcs szerint, a mely szerint a nevezett társországok a közös országgyűlésen képviseltetnek, rájuk esik.

41. Ehhez képest megállapítatik, hogy Horvát-Szlavonországok képviselői közül a képviselőház részéről négy, s a főrendi ház részéről egy tag választassék a delegációba.

42. Ha a horvát, szlavon és dalmát országgyűlés képviselőinek száma a 33-ik §-ban érintett területei gyarapodás folytán növekszik : megfelelő arányban fog szaporítani azon tagok száma, a kik Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselői közül a delegációba választatnak.

43. Mindazon ügyekre nézve, melyek az 1867. XII. törvénycikkben s a jelen egyezményben a magyar korona összes országait illetőleg, közöseknek vannak kijelölve, a 10. §-ban foglalt tárgyak kivételével, a végrehajtó hatalmat Horvát-, Szlavon- és Dalmátországokban is a Buda-Pesten székelő központi kormány gyakorolja saját közegei által.

44. Horvát-, Szlavon- s Dalmátországok érdekeinek képviselése tekintetéből ezen országok részére a Buda-Pesten

székelő központi kormányhoz egy tárcanélküli külön horvát-szlavon-dalmát miniszter neveztetik ki. Ezen miniszter szavazattal bíró tagja a közös miniszteritanácsnak, s a közös országgyűlésnek felelős. Ugyan ő képezi a kapcsolatot ő felsége s Horvát-Szlavon- s Dalmátországok országos kormánya közt.

45. A központi kormány, Horvát-Szlavon- és Dalmátországok területén, ez országok külön kormányával egyetértőleg igyekszik eljárni; eljárásáért azonban a közös országgyűlésnek, melyen Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok is képviselvek, felelős levén, intézkedései a horvát, szlavon és dalmát országos kormány és törvényhatóságok részéről szükségkép előmozdítandók, sőt, a mennyiben a központi kormánynak saját közgei nem volnának, általuk közvetlenül végre is hajtandók.

46. Horvát-, Szlavon- s Dalmátországok, kívánatukra biztosítatnak, hogy a központi kormány mind a központi hivatalok horvát-szlavon osztályait, mind a nevezett országok területén működő közgeit, tekintettel a szükséges szakképzettségre, a mennyire csak lehet, horvát-szlavon-dalmát honfiakból nevezi ki.

47. Mindazon tárgyakra nézve, melyek ez egyezményben a közös országgyűlésnek és központi kormányok nincsenek fentartva, Horvát-, Szlavon- és Dalmátországokat mind a törvényhozás, mind a végrehajtás körében teljes önkormányzati jog (autonomia) illeti.

48. Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok önkormányzati joga ez okból mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben kiterjed azon országok beligazgatási, választási és közoktatási ügyeire s az igazságügyre, ide értve a tengerészeti jog kiszolgáltatásán kívül a törvénykezést is minden fokozatán.

49. A vallási és közoktatási alapok követeléseire nézve, a múltat illetőleg a tartozások kölcsönös leszámolás útján egyenlítettnek ki.

50. Az autonom országos kormányzat élén Horvát-, Szlaven- és Dalmátországokban a bán áll, ki a horvát-szlavon-dalmát országgyűlésnek felelős.

51. A horvát-, szlaven- és dalmátországi bánt, a magyar királyi közös miniszterelnök ajánlatára és ellenjegyzése mellett, ő császári és apostoli királyi felsége nevezi ki.

52. A bán polgári méltósága azonban jövőre külön választatik a katonaitól, s szabályul állíttatik föl, hogy ezentul Horvát-, Szlaven- és Dalmátországok polgári ügyeire katonai egyén befolyást ne gyakorolhasson.

53. A polgári állásu bán ezután is „Horvát-, Szlaven- és Dalmátországok bánja“ címmel él, s a báni hivatal mindazon előjogait és méltóságait élvezi, a melyek uj állásával összeférnek. Ennélfogva ezután is tagja marad a közös országgyűlés főrendi házának.

54. Az autonom országkormányzat további szervezését, a bán előterjesztése alapján, ő cs. és apostoli királyi felsége legmagasabb hozzájárulásával, a horvát-szlavon-dalmát országgyűlés állapítja meg.

55. Ez egyezmény szentesítése után a horvát-szlavon udvari kancellária azonnal feloszlattatik.

56. Horvát-Szlavonországok egész területén, mind a törvényhozás, mind a közigazgatás és törvénykezés nyelve a horvát.

57. Horvát-Szlavonországok határai között a közös kormányzat közegeinek hivatalos nyelvül is a horvát nyelv állapíttatik meg.

58. Horvát-szlavon előterjesztések és beadványok Horvát-Szlavonországokból a közös ministerium által is elfogadandók, s azokra válasz ugyanazon nyelven adandó.

59. Kijelentetik továbbá, hogy Horvát-, Szlavonországok, mint külön territoriummal bíró politikai nemzet, s belügyeikre nézve saját törvényhozással és kormányzattal bíró országok képviselői, mind a közös országgyűlé-

sen, mind annak delegatiójában a horvát nyelvet is használhatják.

60. Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek részére a közös törvényhozás által alkotandó törvények, ő felsége által aláírott, horvát eredeti szövegben is kiadandók, s a nevezett országok gyűlésének megküldendők.

61. Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek határaik között belügyeikben saját országos egyesült színeiket és címeröket használhatják, az utóbbit mindenazonáltal sz. István koronájával fedve.

62. A magyar korona országai közös ügyeinek jelvénye: Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek egyesített címerei.

63. Közös ügyek tárgyalásakor azon épületen a melyben a magyar korona országainak közös országgyűlése tartatik, a magyar lobogó mellé az egyesült horvát-szavon-dalmát lobogó is felvonandó.

64. A magyar korona országai által veretendő pénzekben a királyi címbe a Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek királya cím is felvétetik.

65. Horvát-Szavonországok területi épségét Magyarország elismeri s annak kiegészítését előmozdítani ígérkezik. Különösen sürgetni fogja ezentul is, hogy a határörvidék azon része, mely Horvát-Szavonországhoz tartozik, s a határörvidéken levő katonai községek ez országokkal, valamint törvényhozási, ugy közigazgatási és törvénykezési tekintetben is egyesíttessenek; s mint eddig is számos ízben felszólalt ez ügyben, ezentul is követelni fogja a magyar szent korona jogán Dalmátia visszacsatolását, követelni fogja annak Horvátországhoz kapcsolását. E visszacsatolás föltételeire nézve azonban Dalmátia is meghallgatandó.

66. Az előbbi szakasz értelmében Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek területéhez tartozóknak ismertetnek el:

1. Mindazon terület, mely jelenleg Buccari városával és kerületével együtt Fiume vármegyéhez tartozik, Fiume város és kerülete kivételével, a melyre nézve az országos küldöttségek közt egyezés nem jött létre; 2. Zágráb megye, Zágráb és Károlyváros városokkal; 3. Varasd megye Varasd várossal; 4. Kőrös megye Kőrös várossal; 5. Pozsega megye Pozsega várossal; 6. Verőcze megye Eszék városával; 7. Szerém megye; továbbá a következő határ-övezredek: 1. likkai, 2. ottocsányi, 3. ogulini, 4. szluini, 5. első báni, 6. második báni, 7. varasd-kőrösi, 8. varasd-szentgyörgyi, 9. gradiskai, 10. broodi, 11. pétervárad; végre a mostani Dalmatia.

67. Addig is, míg Horvát-, Szlavon- és Dalmátországnak a megelőző pontban körülírt területi épsége helyreállítatik: Magyarország beleegyezik, hogy a zimonyi, mitroviczi, racsai, klenaki és jakovai vámhivatalok, a mostani közvetlen közigazgatási beosztásból kivétetvén, a területi kapcsolat elismeréseül, a zágrábi pénzügyi igazgatóságnak rendeltessenek alá.

68. Ez egyezmény szentesítése után mindazon törvények és fenálló határozatok, melyek azzal ellenkeznek, megszűnnek érvényesek lenni.

69. Ellenben mindazon alkotmányos jogok és alaptörvények, a melyeknek élvezete és oltalma a multban Magyarországra és Horvát-Szlavonországra egyaránt kiterjedt, s ez egyezménynyel nem ellenkeznek, továbbra is a magyar korona országai közös jogainak és alaptörvényeinek tekintetnek.

70. Ez egyezmény a legmagasabb szentesítés után, mint Magyarország s Horvát-Szlavon- és Dalmátországek közös alaptörvénye, a nevezett országok külön törvénykönyveibe igttattatik. Egyszersmint megállapíttatik, hogy ez egyezmény az egyezkedő országok külön törvényhozásainak tárgya nem lehet, s változás rajta csak ugyanazon

módon, a mint létrejött, mindazon tényezők hozzájárulásával tétethetik, a melyek kötötték.

Jelentetett egyszersmint, hogy Fiume városára és kerületére nézve, melyet a horvát-szlavon országos küldöttség Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok területe kiegészítő részének tart, a magyar országos küldöttség pedig közvetlenül Magyarország területéhez tartozónak állít, a küldöttségek szorosan ragaszkodván nézeteikhez, abban állapodtak meg, hogy e kérdés megoldása minden egyezkedési javaslat mellőzésével közvetlenül az illető törvényhozásoknak tartassék fenn.“

Ezen egyezményi javaslat méltatása és megítélésére nézve a művemben eddig mondottak és előadottak zsinormértékül szolgálhatnak. Azok szerint e javaslat sok oly jogot ad Horvátországnak, melylyel az a multban soha sem bírt, s a Magyar- és Horvátország közt fenállott szoros közjogi kapcsolatot több tekintetben megtágítja.

Ezen állításom igazsága annál világosabb színben fog feltűnni, ha emlékezetbe hozom, hogy a mai, ugy nevezett Horvátország tulajdonkép nem is Horvátország, hanem azon régi Szlavonia, mely nem társország, hanem Magyarország kiegészítő része volt mindig — ha csak a multat s abban a történelmi igazságot megtagadni nem akarjuk. A mai ugynevezett Szlavoniát pedig valóságos magyar megyék alkotják, melyeket egyszerűen feladni — mint ez az egyezményi javaslat 66. §-ában történt — a haza integritása szempontjából üdvösnek nem tartom.

Különben még az országgyűlés feladata leendő ezen egyezményi javaslat felett itélni, s azt módosítva vagy pedig jelen alakjában elfogadni, mely utóbbi ha megtörténik is — adja az Ég, hogy az a kívánt eredményt szülje s a Magyar- és Horvátország közt fenálló nyolcszázados közjogi kapcsolatot további fenállását biztosítsa, s a két nemzet közt a békét és testvéri szeretetet örökre megszilárdítsa.

Ezen egyezményi javaslat értelmében a bán továbbra is megmarad, hatáskörére nézve azon módosítással, melyet az egyezményi javaslat 46—54. §§-ai meghatároznak, s melyekre — elég világosan szólván — egyszerűen utalnom elég legyen.

III. RÉSZ.

A MAGYAR SZENT KORONÁHOZ

TARTOZÓ

VÉGTARTOMÁNYI

ÉS

VÉGVÁRI BÁNSÁGOK.

A

A horvát-dalmát- s tótországi bánságon kívül már az Árpádok korszakában, részint a magyar sz. korona területén, részint hűbéres tartományainak határszélein, az ország közvetlen szomszédságában több bánságokat találunk, melyek, vagy néhány végvár és véghelyekből, vagy pedig a hűbéres tartomány határszéli megyéiből egy területté alakítva, bánság név alatt fenálltak.

A magyar kormányzati rendszernek az Árpád királyok korszakában és pedig mindjárt kezdetben, az ország védelmére egyik fontos tényezője volt a határszélekre való gondos felügyelet — végvárak s a veszélynek leginkább kitett véghelyeken való erősségek felállítása által.

És e rendszer mellett királyaink az Árpád-korszakban nemcsak az ország épségét fentartották, hanem a magyar koronát több nagybecsű szerzeményekkel gyarapították is, s főuri viszonyt gyakoroltak a szomszéd, néha tekintélyes országokra, melyeket midőn főuri hatalmok elismerésére kényszerítettek — rendesen fegyverrel és hódítás által — ugyanekkor, jöllehet az országhoz szorosan nem csatolták is ezeket a hűbéri kapcsón kívül, majdnem mindegyikébe ez országoknak bizonyos területet, mely a két ország határszélén esett s a célnak leginkább megfelelő volt, közvetlen magyar birtokká s illetőleg bánsággá alakítottak oly célból, hogy nem csupán ellenséges beütések esetére védfalul és oltalmul szolgáljon mind a két országnak, hanem egyszersmint a magyar szent korona jogait és igényeit a hűbéres tartományokban tiszteletben tartassa, s a netalán

czek részéről támasztott veszélyek és fondorlatokat megakadályozza, vagy legalább feltartsa ily veszélyekkel szemben a határok épségét, míg támogatást nyerhet.

Ily fontos és többoldalú hivatás megfoghatóvá teszi, ha — akár a magyar szent korona, akár a hűbéres tartományok területén — a határszéli várak, erősségek és helyekből, vagy néhol több megyéből is egy kerület alakított, cleinte talán határszéli parancsnokság, majd bánság név alatt, — egy erélyes kapitány gondjaira bízván az.

Az ily kapitányok, tekintve teendőik fontosságát, mindig az ország legkitünőbb s különösen hadi erényekben tündöklő fiainak adatván, országbároi rangra emeltettek, s a horvát-dalmát- s tótországi bánok példájára báni címmel ruháztattak fel. Innen a gondjaikra bizott kerület is azután bánságnak neveztetett el, anélkül azonban, hogy egyjelentőségű és természetűnek tekintettek volna ezek a horvát-dalmát és tótországi bánsággal.

Ilynemű bánság alatt azonban nem csupán bizonyos talán nagyobb földterületet és több megyét magában foglaló kerület, hanem néha egy vár vagy erősség is értetett.

Ily bánságok voltak már az Árpádok idejében: a szörényi, boszniai, soi és ozorai, bronchi és kruchoi, melyekhez az Árpádok utáni korszakban járultak még a bolgár-országi, zreberniki, nándorfehérvári, jajczai, sabáczi és szerémi (?) bánságok.

Összefügg ezen bánságok keletkezése és története Magyarország hűbéres tartományainak közjogi történetével is; amiértis helyenkint erre is kiterjeszkedni s figyelmet fordítani szükséges.

Megjegyzem itt ujólag is, mielőtt történetök előadásához fognék, amit e mű elején már említettem is, hogy e bánságok eredete- és történetéről, valamint egyéb viszonyairól is, nagyon kevés és hiányos adatokkal birunk. Az oklevelekben is csak igen ritkán s mint már létezők említ-

tetnek. Mely körülményeknek gyenge erőimen kívül tulajdonítható, ha a felölök általam először előállított rajz sok tekintetben hiányos leend.

Miután e néven: bánság, az oklevelekben legelőször a szörényi említetik; lássuk legelőször is ezt.

A szörényi bánság.

A szörényi bánság — Banatus Zeurinensis, Zewrinensis vagy Zwrimiensis — mint bánság legelőször IV. Béla idejében említetik egy 1263 ¹⁾ és egy 1264-ről ²⁾ kelt oklevélben, és pedig nem mint új, hanem mint már létező intézmény.

Timon Sámuel ³⁾ azt állítja, hogy midőn Imre király alatt a magyar szent korona hatalma Moldva- és Oláhországra is kiterjesztetett, ez alkalommal annak egy része szorosan Magyarországhoz csatoltatott volna, melyből azután a szörényi bánság alakított.

A tudós férfinak e nézetét — mely, úgy látszik, e bánságnak az említett tartomány határszélein való fekvéséből keletkezhetett — nem oszthatom, mert azon földterület, mely a szörényi bánságot képezte, már jóval előbb, sz. István idejétől fogva Magyarországhoz tartozott.

Ugyanis Gerardnál, sz. István egyik életirójánál a következőket olvashatjuk: „In diebus illis erat quidem princeps in urbe Morisena nomine Achtum, potens valde. Regi autem Stephano honorem mimime impendebat. Serviebat eidem viro terra in fluvio Keres usque ad partes Transil-

¹⁾ Fejér Cod. Dip. IV, 3, 160 lp.

²⁾ U. o. 466—200 lp.

³⁾ Imago novae Hungariae stb 24—25 lp.

vanas et usque ad Buddin et Zeren; quae omnia sub sua unitus erat potestate“ ¹⁾ — mely szavak hitelességét nem lévén ok kétségbe vonni, ugyanezen Gerard további előadása folytán azon véleményben vagyok, hogy Ochtum legyőzése után Csanád megyén kívül a fentebb leírt egész terület is elfoglaltatott, t. i. az Olt folyóig s Viddin környékéig elterülő földrész. Ebben pedig a szörényi bánság területe is befoglaltatik, mely az al-Dunánál, Oláhországtól az Olt folyam által elválasztva, Harám, Krassó és Temes megyék szomszédságában feküdt, délről és délnyugatról Bolgár- és Szerbországgal határosan s mindkettőtől a Duna által elválasztva.

Nevét e bánság azon, valószínűleg a magyarok által épített, vártól nyeré, mely a Duna balpartján, Traján hidján alól, nem messze Orsovától ma már romokban fekszik, s mely sz. Szeverin egykori kápolnája helyéről Zewrinnek, magyarosan Szörénynek neveztetett el.

Szörény-váron kívül még Orsova, Mihald (a mai Mehadia) Peth (vagy Petycz) és Sebes várakat ²⁾, s ezenkívül több helységeket is foglalt magában, melyek a fentírt határok között a szörényi kerülethez s illetőleg bánsághoz tartoztak.

Mint földirati fekvésének előadásából láthatni, Moldvas Oláhország határszélein, Bolgár- és Szerbország közvetlen szomszédságában, Magyarország déli részeinek igen fontos erősségét és oltalmát képezte, s védfalul szolgált az országnak ezen annyi felől veszélynek kitett alsó részein.

Hogy e terület a bánság nevet mikor nyerte, eddigi adatainak után bizonyosan meghatározni nem lehet. Annyi bizo-

¹⁾ Vita S. Gerardi Cap. X. Endlichernél: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* Sangali 1849. 214 lp.

²⁾ V. ö. a Hunyadiak kora Oklévéltárában a 10. köt. 89—92. lapon felhozott oklevelet; valamint Kovachichnál (Suppl. ad. vest. Com. II.) az 1504-i költségvetést.

nyos, hogy ezen elnevezése IV. Béla ideje előtt keresendő; mert alatta már mint fennálló bánságot tekintetik.

IV. Béla midőn a tatár-pusztítás után az országot újból rendbeszedte, a szörényi bánságot a neki már előbb jó szolgálatokat tett János-vitézeknek adta a moldvai kun-ság nagy részével együtt.¹⁾ Mivel azonban ezek a bolgárok berohanásait — kik Bélának a cseh királylyal való hadakozását kedvező alkalmul felhasználva, e bánságba pusztíttgattak — megakadályozni nem tudták, Béla annak védelmét Héderváry Lőrinc vitéz férfiura bizta, ki azután a bolgárokat kiűzván, szörénynyi bánnak továbbra is meghagyatott.

IV. Bélának Héderváry Lőrinc érdemeit megjutalmazó 1264-i adománylevelében ezeket olvassuk a többek közt tárgyunkra vonatkozólag: „Cum Bulgarorum temeritas, tempore guerrae inter nos et Regem Bohemiae, Ducem Austriae et Styriae exortae, Banatum de Zewrino hostiliter devastasset et plerique de baronibus nostris defensionem ipsius Banatus nollent assumere per nos etiam diligenter requisiti, saepe dictus magister Laurentius, collato sibi per nos ipso Banatu, Bulgarorum devicit exercitum ablatis spoliis et praeliis, quibus iidem Bulgari fuerant onerati, de quibus etiam quosdam in ripa Danubii suspendi fecit in patibulo; et sic ipsorum Bulgarorum protervia quiescente, ipsum Banatum ad pristinum bonum statum virtute per maxima restauratum Nostrae restituit majestati.“²⁾ E szavak világosan ellőbbi időkre utalnak s bizonyítják, hogy a szörényi bánság, mint bánság is, IV. Béla előtt már létezett.

Kitűnik egyszersmint az oklevél szavaiból e bánság-nak fontos és kényes helyzete is azon felhozott körülményből, hogy az ország bárói vonakodtak annak báni méltóság-

¹⁾ Fejér, Cod. Dip. IV, I, 447.

²⁾ Fejér, Cod. Dip. IV, 3, 196—200 lp.

gát a vele járó felelősség miatt elfogadni. E körülmény lehet kulesa egyszersmint annak is, hogy a szörényi bán jelentékeny rang és méltósággal birt az ország bárói sorában még az Árpád királyok idején tul is, amint ezt alább látni fogjuk.

IV. Béla idejétől fogva folyton betöltve látjuk e báni méltóságot az Árpádok alatt.

Igy Béla idejében az említett Héderváry Lőrinc bánon kívül 1268-tól Ugrin, majd V. István alatt ismét Lőrinc, egyszersmint Doboka megye főispánja, 1272. év végétől Albert, majd Pál egyszersmint Valko főispánja, Kun László idejében is 1279-ig, amidőn Lőrinc egyszersmint Keve és Krassó megyék főispánja III. Endre idejében is voltak a szörényi bánok.

A harmadik Endre alatt keletkezett és utána tetőpontra hágott zavarokban Bazárád Mihály havasalföldi fejedelem nemcsak a magyar szent korona főuri hatóságát megtagadta, hanem még a szomszédságában fekvő szörényi bánságot is elfoglalta és több éven át bitorolta. De miután Robert Károly a belrenddel együtt a korona fényét és hatalmát is visszaállította, Bazarád sietett a magyar főuraságot újból elismerni, s évi adóját is megfizetni. A szörényi bánságot azonban még ekkor kezei közül ki nem bocsátotta.

Ez lehetett oka, hogy Robert Károly, Tamás erdélyi vajda s Szécsi Dénes által is rábeszéltetve, 1330 körül hadal indult a vajda ellen s mindenekelőtt Szörény várát és kerületét foglalván vissza, azt Szécsi Dénes bán gondjaira bízta. — Szörény visszavétele után kezdődött ama szerencsétlen kimenetelű hadjárat, melyben a király életét is csak Szécsi Dénes szörényi bán fiának, Dezsőnek önfeláldozása mentette meg.

Bazarád ezen reá nézve szerencsés hadjárat után ismét függetlenül birta Nagy Lajos idejéig tartományát; a

szörényi bánság azonban továbbra is Károly s illetőleg a magyar sz. korona hatalma alatt maradt, mint ezt azon körülményből láthatni, hogy folyton bánjaira akadunk az oklevelekben. Így 1335-ig az említett Szécsi Dénes¹⁾ egyzersmint tárnokmester, 1335-től fogva pedig fia István²⁾ említettnek Károly okleveleiben mint szörényi bánok.

Alig hogy Nagy Lajos király trónra lépett, — hire futván nagyra termett szellemének — Bazarád Sándor vajda, az előbbinek fia, azonnal sietett hódolatát a magyar uralomnak előbb ugyan követői által, majd személyesen is kijelenteni, midőn Lajos az erdélyi szászok lecsendesítése végett Erdélyben járt.³⁾ Ez alkalommal Lajos a vajdát, miután hűségi esküjét vette, jogaiban megerősítette s birtokainak határát is körülírta.⁴⁾

Ez időtájt egész 1356-ig Szécsi Miklós volt a szörényi bán; 1356. körül azonban a vajda hasznára akarván fordítani a királynak másfelé igénybe vett sűrű elfoglaltságát, adott hűségi esküje dacára is nemcsak az évi adót s ezáltal a magyar szent korona főuraságát tagadta meg, hanem még a szörényi bánságot is elfoglalta. Példáját fia Vlojko (László) is követte, ki ezenkívül még Lajos tudta és beleegyezése nélkül királyi címet is vett fel.⁵⁾ Lajos tehát mihelyt körülményei engedék, a IV. Károly császárral 1364-ben kötött brünni béke után, azonnal hadjáratra készült a hűtlen vajda ellen; mely célból 1365. jan. 5. felszólítja a megyéket, hogy a hadjáratra kötelezettek febr. 24-ig Temesvározt a király zászlója alá gyülekezzenek. A hitszegő

¹⁾ Fejér Cod. Dip. VIII, 4, 60. lp.

²⁾ U. o. IX. 1, 56. lp.

³⁾ Turóczy III. caput. II.

⁴⁾ Kitészik ez Mátyás királynak 1475-ben István vajda részére kiadott okleveléből. Hunyadiak kora (oklevéltár) 11. köt.

⁵⁾ Lajos levele 1365-ről. Wenzel Guszáv által közzé téve a magyar történelmi tár II. köt. 186. lp.

vajda, a komoly készüléteket látva, nem mert Lajossal szembe szállani, hanem a köteles hűségre visszatért, minek folytán a tervezett hadjárat ez évben elmaradt. Valószínűleg a szörényi bánságot vissza kellett ekkor a vajdának bocsátania.

1368-ban azonban a Lajos által küldött térítők leöletése és kiűzése újra alkalmat nyújtott a vajda elleni háborúra, mely most ellene két oldalról is komolyan megindítatott. Ugyanis Erdélyország felől Laczfy Miklós erdélyi vajda a kárpátok szorosain keresztül támadta meg a vajdát, de az eleinte kedvező szerencse dacára is, dandára a hegyek szorosai közt Laczfyval együtt agyonveretett. Szerencsésebb volt Gara Miklós macsói bán, ki Bolgárország felől a Dunán nyilzapor dacára is átkelvén, a vajda megsemmisítő seregeit megfutamította; minek következtében Vlojko jónak látta Lajos kegyéhez fordulni, mit a hűségi eskü letétele s azon ígéret mellett, hogy népével együtt a kath. egyházhoz csatlakozik, meg is nyert. Lajos ekkor, hogy a kétes hűségű vajdát jobban féken tarthassa, a szörényi bánságot s különösen annak Szörény várát megerősítette; később pedig Erdély és a Havasalföld határszélén is egy erős várat építtetett, mely — mint János küllői esperes előadásából tudjuk — Törcsvárnak nevezetett el.¹⁾

Vlojko ezután hűséget mutatott Lajos iránt, a miért utóbb Fogarast adományul is nyerte, sőt egy 1369-ki okiratában magát „*Isten és Lajos magyar király kegyelméből havasalföldi vajda- és szörényi bánnak*“ írja²⁾; miből azt következtethetni, hogy e bánságot is, miután hűséget tanúsított, nem ugyan adományul, annál kevesebbé mint az ő jogához tartozót, hanem mint annak Lajos által kinevezett

¹⁾ Turóczy III. cap. 38.

²⁾ Fejér Cod. Dip. IX, 4, 211. lp.

bánja igazgatás végett nyerhette, — ha ugyan nem pusztán csak üres címnek veendő ez elnevezés. Különben bármint volt is a dolog, annyi bizonyos, hogy a havasalföldi vajda e bánsághoz semmi igényt nem formálhatott, s hogy azt már 1376-ban Törtöl¹⁾ magyar bán által látjuk igazgatva.

Zsigmond király idejében pedig Losonczy László, János az előtt erdélyi vajda és Perényi Miklós voltak a bánok 1390-ig.

1390-ben azonban újra háboru folyt a hűtlen Mircse oláh és István moldvai vajdák ellen; kik közül az első korán megengesztelte Zsigmondot hűségi esküje által, de a másik ellenállni merészelve, meggyőzetett, s Zsigmond lábaihoz borulva könyörgött kegyelemért, mit meg is nyert²⁾. Ugyanez évben egy török had a szörényi bánsággal határos szerb földre betörvén, Perényi Miklós szörényi bán, hogy területét becsapásaiktól megóvjá, dandárával a szerb földön rájuk ütött s őket egy heves csatában megvervén, győzelme jeléül több török zászlót hozott vissza magával, — amint ezt Zsigmond királynak Perényi javára tett adománylevelében olvashatni³⁾. Perényit 1392-ben Bubek Detre váltá fel.

Ez időtájt a törökök mindinkább félelmissé kezdtek válni s komoly veszélylyel fenyegetni a ker. Európát, s első sorban szegény hazánkat is.

Már 1393-ban majdnem egész Bolgárország, s 1394-ben a Nagy Lajos ideje óta magyar uralom alatt levő Bódony, Nikápoly és Szilisztria is elestek. Zsigmond tehát, a fenyegető veszélyt megelőzendő, egy, a török ellen indítandó nagyobb hadjáratra határozta el magát, s e végett a többi európai államoktól is segílyt kért, melynek megérkezéig ő

¹⁾ Terentul, Trentulino és Treutel alakban is előjön az oklevelekben.

²⁾ Fejér Cod. Dip. X, 2, 274. lp. Turóczy 4, 5. fej.

³⁾ Fejér Cod. Dip. X. 4, 665. lp.

maga az említett három várost akarta visszafoglalni. E célból 1395-ben Erdélybe ment s Mirese oláh vajdával, kinek birtokain akará seregét átvezetni egyezsége lépett Brassóban. A vajda ennek értelmében kötelezte magát, hogy valahányszor a király személyesen vezérlend hadat a török ellen, ő is seregével a király táborához fog csatlakozni, egyébként pedig a király hadainak bármikor szabad átmenetet enged. Zsigmond ekkor a vajdát Fogaras hercegévé s egyszersmint szörényi bánná nevezte ki.¹⁾ Meg is indult a hadjárat, s Kis-Nikápoly, a törökök vitéz ellenállása dacára is, Zsigmond kezébe került; ki azonban neje halálának hírére a hadjáratot abban hagyta s visszafelé indult, miről midőn a vajda értesült, nehogy a hadjáratban való részvétele miatt a törökök boszuját magára vonja, hűségét megszegte, s a visszavonuló király elől az utakat eltorlaszolván, a fegyveres néppel megrakott magaslatokról nyíl- és közáporral a királynak seregét tönkre tette, úgy, hogy maga Zsigmond is alig tudott a nagy életveszélyből megmenekülni.²⁾

A vajda hűtlenségének megboszulására többé nem volt alkalmas idő, mert az ezután csakhamar bekövetkezett nikápolyi szerencsétlen ütközet s Zsigmondnak másfelé irányult elfoglaltságai erre kevésbé nyújtottak kilátást; s úgy látszik, hogy e zavaros időkben jó darabig a vajda bitorolta a szörényi bánságot is, mert 1397—1408-ig az oklevelekben egyszerűen csak így említetik: „*honore Banatus Zewriniensis vacante.*“ 1408-ban újra magyar bánja volt Ozoray Pipóban. Ezután ismét betöltetlenül látjuk a szörényi báni méltóságot egész 1416-ig, a midőn Lőrinc, „*filius Mayus*“ és Pál viselték a báni méltóságot, — szokásba jövéen Zsigmond alatt két bánt tenni általában. 1416.

¹⁾ Fejér Cod. Dip. X, 2, 270. s köv. lpok.

²⁾ Fejér Cod. Dip. X, 4, 667 lp.

után újra jó darab ideig betöltetlenül látjuk e báni méltóságot s csak 1434-ben jön elő Radnic Miklós német keresztes lovag (Curciferorum Ord. Pruthenorum), kit 1437-ben Tallóczy Ferenc váltott fel.

Albert király idejében a törököknek mindinkább előbb nyomulása következtében e bánságban is erélyes és vitéz bánt kellett a gátra állítani, s ezért 1438-ban Albert király Magyarország alsó részeinek védelme tekintetéből, a már ekkor hadi erényekben tündöklő Hunyadi Jánost és testvérét tette bánokká.¹⁾

Ezen méltóság által emeltetett Hunyadi János az ország bárói sorába, amint ezt V. Lászlónak Hunyadi érdekeit elősoroló oklevele mondja: „*ab eodem Genitore Nostro (Albert) primum de milite ad numerum regni, Banus videlicet Zevriniensis, qui clarus Baroniae titulus est insignibus meritis creatus est*“²⁾

Hunyadi valószínűleg erdélyi vajdává történt kinevezése után is megtartá e báni méltóságot; majd ő utána, midőn kormányzónak lőn megválasztva, szintén az erdélyi vajda gondjaira volt bízva e bánság.

Mátyás király idejére nézve Timon, és másoknál olvasom, hogy Mátyás király e bánságot megszüntette volna, helyébe a temesi kapitányságot vagy grófságot alapítván. Azonban e nézet téves és alaptalan; mert Mátyás okleveleiben folyton fenn van a szörényi bánság nyoma egész 1487-ig, tehát jóval később a temesi kapitányság alapítása után is. Így 1486-ban Potoch Bertalan és Szokoly András voltak a szörényi bánok³⁾; 1487-ben pedig Albert szász hercegnek a Mátyás király és Frigyes császár közt kötött béke tárgyában kiadott oklevelében a többi országbárok

¹⁾ Hunyadiak kora (oklevéltár) 10. köt. 347—356. lp.

²⁾ U. o.

³⁾ Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. k. 302 lp.

és bánok sorában a szörényi is fölemlítették¹⁾ Az 1487-től fogva lefolyt három év alatt pedig már csak azért sem vélem megszüntettetnek e bánságot, mivel mindjárt Ulászló uralkodása elején és első éveiben újra fölemlítve és betöltve találjuk egész 1524-ig, a midőn a törökök által elfoglaltatván, a mohácsi vész közbejötté folytán is, végkép megszűnt s többé helyre sem lőn állítva.

Jelenleg a hajdani szörényi bánság területe nagy részben az Olt folyón inneni Oláhországhoz tartozik, míg egy csekély rész belőle az illyr-oláh bánsági végvidékhez csatolva ma is a magyar szent koronát uralja.

A bosnyákországi, sói és ozorai, zreberniki és jajezai bánságok.

Bosnyákország (Bosznia), mely régente Rámának is neveztetett²⁾, Kálmán király alatt jutott a magyar korona felsősége és uralma alá, ki már 1103-ban a spalatói egyház javára kiadott oklevelében magát Ráma királyának nevezte. S jöllehet Kálmán utóda, II. István címei közt Rámát nem találjuk is fel, de már II. Béla ideje óta állandóan használják királyaink címeik közt, világos jelölül annak, hogy e tartomány főuri hatalmok alatt állott, melyhez II. Endre, még mint horvát-dalmát herceg, Chulmiat, azaz a mai Hercegovinát is hozzá estolta.³⁾

¹⁾ Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. k. 375. lp.

²⁾ Turóczy is azt mondja: *Bosnense regnum, quod et Rama vocamus.* Chr. 4. c. 65.

³⁾ Farlatusnál a jádrai emlékekben olvassuk: *Temporibus Emerici Regis, post felicem et gloriosum victoriosae dominationis ingressum illustrissimi Andreae tertii Belae Regis filii, atque post habitam tam Chulmiae, quam Rascie laudabilem victoriam¹, quum ad Jadretinam civitatem, victor rediret, ducatus sui jura disponens.* Tom. V. 66. lp.

E tartománynak viszonya Magyarországhoz ekkor eleinte hűbéri volt, amennyiben saját fejedelmei vagy bánjai voltak, kik évi adófizetés s a magyar főuraság elismerése mellett sz. koronánknak hódoltak. Így például Imre király idejében Kulin volt Bosnyákország bánja, kiről Vuk szerb fejedelem a következőleg ír III. Imre pápához: „*demum paternitatem Vestram nolumus latere, quod haeresis non modica in terra Regni Ungariae videlicet Bosnia pullulare videtur in tantum, quod peccatis exigentibus ipse Bacilinus (Ban Culinus) cum uxore sua et cum sorore sua plus quam decem milia Christianorum in eandem haeresim introduxit, unde Rex Ungariae exarcebatus illos ad Vestram praesentiam compulit venire a vobis examinandos*¹⁾” minek folytán Ince meghagyta Imre királynak: ut non parcat oculus tuus Bano praedicto, (nobilis vir Culinusnak címeztetik a levél elején) quin contra eum jurisdictionem exerceas temporalem.²⁾ Ilyen bán volt továbbá II. Endre és még egy ideig IV. Béla idejében Ninoszláv, ki midőn magát javaival egyetembem az apostoli szentszék oltalmába ajánlotta, IX. Gergely pápa ezt „*carissinni in Christo filii Regis Ungariae semper salvo*“³⁾ fogadta el.

IV. Béla, talán éppen Ninoszlav halála után, e tartományt — a nemzeti fejedelemséget benne megszüntetvén — a vele szomszédos macsói kerülettel együtt vejének, Ratiszlav galíciai hercegnek adta „*bosnyákországi és macsói hercegség*“ cím alatt, kinek halála után özvegye Anna „*Ducissa de Bosna et de Matsov*“ és fiai Mihály és Béla birták e hercegséget, s ez utóbbi egy ideig még V. István alatt is, mert az Ottokárral kötött béke-okmányban, mint macsói és boszniai herceg ő is benfoglaltatik. „*Item praedic-*

¹⁾ Fejér Cod. Dip. II. 370. lp. V. ő. Katona. IV, 576. lp. is.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. II, 378. lp.

³⁾ Katona T. V. 467. lp.

tae ordinationi — így szól a béke okmány egyik pontja —
et pacis includi volumus et includimus excellentes dominos
— — — Belam ducem de Machow et de Bosna, fratrem
nostrum (unokaöcse); Urosium Regem Serviac“ stb.¹⁾

Béla hercegnek halála után magyar végtartományi
bánsággá alakítottatott át, s mintilyen szerepelt V. István és
IV. László idejében, s több bánjai voltak.

A már IV. László idejében keletkezett s III. Endre
alatt és után tetőpontra jutott zavarokban e bánság a
szomszéd Szerbország hatalmába került, mely alól a ha-
talmas horvát-dalmát bán, Brebiri Pál által visszahódítottat-
ván²⁾, ismét magyar bánság lett, melynek báni méltósága
azonban jutalmul Brebiri Pál családjára ruháztatott örö-
kösdési joggal. Pál bán ennél fogva „Banus Croatorum
et Dominus Bosnae“ címmel élt, fia pedig Mladin „secundus
Bosnensis Banus“ címet használt.³⁾

A hatalmas Mladinnak 1322-ben megszüntetett sze-
replésével a bosnyákországi magyar bánság is véget ért, s
már 1339-ben, tehát még Robert Károly idejében, ismét
hűbéres nemzeti fejedelemnek akadunk nyomára István
bosnyákországi bánban, kinek leányát, a budai s illetőleg
vizsegrádi udvarban fölnevelt Erzsébetet, később Lajos ki-
rály nőül vevén, vele rokonságba lépett. István örökös bán,
Lajos ipa, 1357-ben meghalálozván, e tartomány birtokát
Tvartkóra, az elhunynak öcse fiára ruházta át, sőt királyi
címmel is feldiszitette.⁴⁾

Azonban Tvartko, dacára a vele bőven éreztetett
kegyeknek, hálátlanul viselte magát a vele közel rokon-

¹⁾ Árpádkori új okmánytár III. köt. vagy a tört. emlékek első
osztályának 8. köt. 247—255 lp.

²⁾ Farlatus id. műve V. k. 55. lp.

³⁾ Schwandtnernél id. m. III. köt. 337 lap. Lucius lib. V. c. 3.

⁴⁾ Lucius U. o. 414. lp.

ságban levő Lajos utódai iránt, a lázangó horvátokhoz csatlakozván, kiket pénz- és segélynyújtással is támogatott; sőt a zavarokba személyesen is belevegyülvén, 1389. őszén Zára kivételével egész Dalmatiát elfoglalta, s ezenül a tengeremellék királyának címezte magát¹⁾. Tvartkónak 1391. marc. 23. bekövetkezett halála után Dabissa lett utódává, ki miután a lázadókat 1393-ban Zsigmond s illetőleg a Gara testvérek és Maróthi János leverték, hűséget esküdött a magyar királynak, s Dalmatiát is visszaeresztetni ígérte, melyet Gara Miklós horvát-dalmát bán ezután csak hamar vissza is vett. — Ez időtájt Zsigmond értesülven azon ekkor még titokban terjedő hírről, hogy Horvát-Dalmátország Nápolyi László iránt nagy rokonszenvet táplál, s azt Mária halála után királylyul tenni ohajtja: ne hogy e párt, mint a már színleg elfojtott zavargások alkalmával, Bosnyákországban újra tamászra találjon, 1394-ben oly célból ment Diakovárra, hogy itt a mult évben hűséget esküdött bosnyák királylyal összejövén, vele szoros barátságot és szövetséget kössön. A két király csakugyan találkozván, oly szerződésre léptek, hogy Dabissa halála után fejedelemsége egyenesen Zsigmondra szálljon²⁾. Dabissa halála után azonban, ennek törvénytelen fia, Tvartko Szurus és Osztója vajda viszázkodtak a tartomány fejedelemsége felett, s midőn amannak sikerült felülkerekedni, ez utóbbi Zsigmondhoz folyamodott s neki hűségi esküt ígervén, 1404-ben Maróthi János macsói bán által fejedelemségébe bévezettetett.

Azonban birták még az ország egy részét Tvartko és Hervója vajdák, kik nem szüntek meg Osztóját és a magyar király más alattvalóit háborgatni, s ezenkívül még a törökkel is szövetségben, Nápolyi Lászlóval pedig foly-

¹⁾ Lucius Schwandtmernél id. m. III. 414. lp. és Paulus a Paulo u. o. 726 lp.

²⁾ U. o. 416 lp.

tonos összeköttetésben voltak. Zsigmond ezért háborura határozta el magát ellenök, mely 1408-ban szerencsés eredménnyel végződván, Tvardkónak több vára megvétellett, ő maga pedig fogságba került és Budára vitetett.

Dobor várával együtt Tvardkonak 126 hive jutott a győzelmes király kezébe; ki őket azután mind egy szálíg lenyakasztatván, a Bosnya vizébe vettette ¹⁾. Ekkép egész Bosnyákország ismét magyar uralom alá került. — Később Tvardkó is visszanyervén szabadságát, az ország egy részébe visszahelyeztetett, s hogy Osztója ellenében egész Bosnyákország fejedelme lehessen, pénzen igyekezett a török pártfogását megnyerni; azonban Osztója sem maradt el magas évi adójával, hogy a török kegyét szintén biztosítsa magának; mely körülmény folytán a törökök mindinkább befolyást kezdtek nyerni és gyakorolni Bosnyákország ügyeibe, s már Zsigmond alatt annak déli részét egészen közvetlen uralmok alá vetették.

Mátyás király idejében Tomasevich István volt a bosnyák király, kit a törökkeli egyetértés miatt Mátyás le akart tenni de a pápa közbenjárására, s a miután követei által 1462. az ország rendei előtt hűséget esküdött a magyar koronának, s ünnepélyesen megígérte, hogy a magyar királyt a török ellen mind pénzzel, mind fegyverrel segítendi, s a Száva mentén fekvő várait a király rendelkezésére bocsátja: méltóságában meghagyatott. Azonban, mivel Tomasevich a töröknek eddig fizetett adót megtagadta, ez 1463. június havában nagy gyorsasággal, mielőtt Mátyás király segélyt nyújthatott volna, Bosnyákországra ütött, s azt csakhamar el is foglalta; a királyt magát is, dacára hogy szabad elmenetelt és sértetlenséget ígért, miután ez

¹⁾ Lucius Schwandtnernél id. m. T. III. 423 lp. — A bosnyák háboru szerencsés bevégeztének köszöni eredetét a Sárkány-rend is, melyet Zsigmond 1408. decemberben alapított. Fejer Cod. Dip. X. 4. 682. p.

várait kezére bocsátotta, lefejeztette. Mátyás király még ugyanez év szeptember havában Bosnyákország visszavételére sietett, s Jajcza megvétele után, mely csak három hónapi ostrom után esett kezére, rövid idő alatt majdnem az egészet visszavette; s miután Jajczát és vele Bosnyákország védelmét Székely János kapitányra bízta, 1464. febr. közepe táján diadalmasan tért vissza Budára, koronázását (marc. 29) ülendő. Mohamed szultán a történekről értesülvén, minden erejét talpra állította, hogy e tartományt visszaszerezhesse, s Jajczát újból ostrom alá vette; miről midőn Mátyás értesült, bár a külföldi fejedelmeknél sürgetett és megígért segély elmaradt is, 20 ezernyi csekély hadával igyekezett a roppant számú ellenséggel szembe szállani, s a váratfelszabadítani. Mohamed szultán az ifju király jövetelének hírére oly igen megfélemllett, hogy, midőn ez már három napi járásra volt Jajczától, az ostromot félbeszakasztván sietve visszavonult, s még ágyuit és podgyászeit nagy részét is hátra hagyá ¹⁾. A király ekként harc nélkül győztes, Bosnyákország kormányzását Szapolyai Imrére, horvát-, dalmát- s tótorzszági bánra bízta, majd később pedig Ujlaky Miklóst tette bosnyák királylyá, kinek 1477-ben történt halála után ismét magyar bánsággá lett az átalakítva s magyar bán kormányára bízva; — amint ezt bizonyítja Albert szász hercegnek, thüringeni és meisseneni határgrofnak a Mátyás és Frigyes közt kötött béke tárgyában 1487. decemberben kiállított békeokmánya, melyben a következő pont is előfordul: „Isti autem nominatim se inscribere et obligare se debent: Princeps in Hungaria, Dominus Banus Dalm. Croat. et Slavoniae, Dominus Despotus Serviae, Dominus Banus Bosnae“ ²⁾ stb.

Mátyás halála után a rendek nagy része Corvin Já-

¹⁾ Bonfin Decad. III. Lib. X.

²⁾ Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. köt. 375. lp.

nost királylyá tenni nem akarván, hogy szándékaikat annál könnyebben keresztül vihessék, egy szerződést irattak a herceggel alá, melynek értelmében határozottatott: „quod si in praesenti conventione generali (1490) regnicolarum, quae pro novi regis et principis electione instituta est, contingeret, quod praefatus illustrissimus D. Joannes Dux, sive ex divina voluntate, a cujus providentia Regum et Principum electio dependet, sive ex humano consilio, in Regem Hungariae non eligeretur; nihilominus ne Regii nominis honore et titulo careat, in Regem Bosnae eligatur; et quamprimum alius quicumque in Regem Hungariae eligetur et pronunciabitur: statim et in continenti atque in eodem loco etiam idem D. Dux in Regem Bosnae eligi, nominari et pronunciari, atque post illius futuri Regis coronationem tertio aut quarto die immediate sequente infallibiliter et ipse honorifice ac solenniter per eundem futurum Regem, ut moris est, coronari debeat.“ ¹⁾

E szerződéslevelet Ulászló is megerősítette; azonban a bosnyák királylyá való koronázás elmaradt; mert nem is volt erre jó idő, miután a törökök nemsokára Bosnyákország nagy részét, egy pár erősség kivételével, melyek a zreborniki és jajczai bánságokhoz tartoztak, elfoglalták, — a mohácsi vész után pedig a magyar uralomnak Bosnyákországban véget vetettek.

Bosnyákország területén feküdtek még a **sói és ozorai** még az Árpádok idejében alapított bánságok, valamint a Zsigmond és Mátyás idejében létesített **zreborniki és jajczai bánságok** is.

Az előbbiekről igen keveset s csak annyit tudunk, hogy mindkettő Bosnyákország felső részében a hasonnevű Salona és Ussora folyamok mellett fekvő várak s közvetlen magyar birtok valának, melyek kapitányai már

¹⁾ Kovachich id. h.

IV. László idejében bánoknak neveztettek. Így például 1272. és 1273-ban az oklevelekben igen gyakran előjön „Henricus Banus de Wozora et de So.“ — Nagy Lajos király általapósának, István bosnyák fejedelemnek adattak, s ez magát ennek folytán Bosznia fejedelmének, Ozora és Só urának „Ussorae et Salae dominus“ címezte. Emlékeinkben ezután nem igen tétetik rólok említés, s igen valószínű, hogy István fejedelem halála után a többi bosnyák fejedelmek s általában Bosnyákország urainak birtokába kerültek.

Zrebernik híres és erős vár volt a Bosnya folyam mellett, Bosnyákországnak Szerbország felé eső határszélein a macsói bánság szomszédságában. Mint bánság nem az egész Zrebernik megyét foglalt magában, mely szomszédjával Verbász megyével együtt a macsói bánsághoz tartozott, hanem csak a várat.

Nagy Lajos idejében, midőn ez Tvartkót az ellene felázadt bosnyák urak ellen segítette ¹⁾, Zrebernik vára külön bánsággá alakíttatott, a mennyiben Zrebernik vára magyar kapitány s illetőleg bán parancsnokságára bízott, a zreberniki megye pedig, mely nevét a benne levő Zrebernik vártól nyeré, a macsói bánság kiegészítő része volt.

Zrebernik vára, bánság nevén és magyar bánok felügyelete alatt, sokáig fentartotta magát a törökök ellen. Még az 1504-ik évi országos költségvetésben is szerepel, mennyiben bánjainak fizetésére abban 2000 forint készpénzben és 1000 sóban rendeltik. A mohácsi vész után Bosnyákország sorsában osztozott e vár is, — török uralom alá jutván.

Lajcza, Bosnyákország fővárosa s leghíresebb vára volt. 1463-ban bevétetvén a törökök által, vele együtt egész Bos-

¹⁾ János, küüllői esperes, Turóczyánál III. 33. fejezet. V. ö. Farlatus Illyricum Sacrum IV. köt. 61. lp.

nyákország elesett. Azonban Mátyás király által még ugyanezen évben három hónapi ostrom után december hónapban bevétetvén, Székely János kapitány gondjaira bízott. Ez idő óta mint bánság folyton a magyar uralom alatt volt a mohácsi vészig s kapitányai bánoknak neveztettek.

Az 1504-iki, valamint ezzel összhangzólag egy, szintén ez időszakbeli orsz. költségvetésben bánjainak évi fizetésül, és 200 lovas és 300 gyalog katona tartására is, készpénzben 12,000 forint, sóban 2000 rendeltetik; ezenkívül a falak kiigazítása és szükséges építkezésekre 3000 forint, egyéb más szükségletekre 5100 frt, tehát rendszeren évenként 20,100 frt. ¹⁾ Természetesen, rendkívüli körülmények közt nagyobb és több volt a költség és szükséglet is.

Jajcza legtovább tartotta fenn magát a törökök ellen; Nándorfehérvár, Szabács és Szörény eleste után is fenállott, főleg miután 1524-ben Frangepán Kristóf által a török ostrom alól felmentetett. A mohácsi vész után szintén török kézre került s vele utolsó helye is a magyar uralomnak Bosnyákországban elenyészett.

A macsóí, bronchi és kruchói, s nándorfehérvári bánságok.

E bánságok Szerbország területén feküdtek, a magyar uralomnak mint közvetlen magyar birtok alávetve.

Szerbország, mely a magyar királyok okleveleiben igen gyakran Rascia névvel jelöltetik, II. Béla idejében került először Magyarország főuri hatalma alá, ez ideig nemzeti fejedelmei a görög főuralomnak hódolván. Ugyanis II. Béla Urósznak Szerbország nagyzsupánjának leányát,

¹⁾ Kovachich : Supplementum ad Vest. Com. II.

Ilonát birván nőül, ezzel testvére Belus is az országba bejött, s rokonságánál fogva a nádori és báni méltóságra emeltetvén, az ország ügyeinek intézésébe befolyt, de mindig üdvösen. Ez Nemancis szerbfejedelmet rábirta, hogy ne a görögöknek hódoljon, hanem a magyar korona főuraságát ismerje el; amit ez megtevén, Mánuel görög császártól háborút vont magára, s fegyverrel kényszerítettet a görög főuraság újbóli elismerésére, mely alatt Imre magyar király idejéig maradt.

Imre idejében azonban Nemanics unokái, István és Vuk egymással viszálykodván, ez utóbbi Imrét hívta segélyül a fejedelemségre több nemü féktelenkedései miatt érdemtelen bátyja ellen. A segélyre Imre annyival inkább hajlandó volt, mivel értesült, hogy István régóta sürgeti III. Ince pápát, küldene számára koronát, igérvén kérelme teljesítése esetére népét a kath. egyház kebelébe téríteni. Imre tehát Vuknak segélyére menvén, megkérte a pápát, hogy Istvánnak koronát ne küldjön, mert ez, azon körülményél fogva, hogy István nagyatyja a magyar korona felsőségét elismerte volt, a magyar király fenhatósági jogába ütköznék, melynek helyreállítását épen most vette célba; mi ha sikerül, igyekezni fog, hogy e tartomány is a római egyház hívének vallja magát.¹⁾ István 1202-ben csakugyan legyőzetvén, a fejedelemség a magyar főuraság elismerése mellett Vuknak adatott át. Ez idő óta Szerbország folyton Magyarország főuri hatalmának volt alávetve.

Azonban Szerbország területén több közvetlen magyar birtok és terület is létezett, melyek felett magyar tisztviselők parancsnokoskodtak.

Ily közvetlen magyar birtok volt mindenekelőtt a **macsói bánság**, mely Szerbország nyugoti részében Bos-

¹⁾ Fej. Cod. Dipl. II. 389—390 s köv. lp. V. ö. Katona, T, IV. 6270 köv. lpk.

nyákország határának szomszédságában s ettől a Drina folyam által elválasztva egész a Kolubár, vagy Kolubra folyamig terjedt el, s nevét Macsó várától vette; mint bánság nem csupán a macsói megyét foglalta magába, hanem még a vele határos Bosnyákországból két szomszéd megyét, t. i. az *orbászit*, mely a Száva és Drina folyamok közt terült el Bosnyákország felső részében a Verbász vize mellett, honnan nevét is nyerte, valamint a *zreberniki* megyét is, mely szintén Bosnyákországban a Bosnya vize mellett feküdt s nevét a később bánsággá emelt Zrebernik vártól vette.

A macsói bánság tehát Bosnyák-, Szerbország, Szlavonia és Szerém megye által Magyarország határszélein fekvén, az országnak egy igen jelentékeny védbástyáját képezte.

IV. Béla e területet, mint fentebb láttuk, Bosnyákországgal együtt vejének, Ratiszlav galíciai hercegnek, adta, kinek halála után özvegye és fiai, s különösen Béla birta még V. István alatt is. Ennek halála után bánjai voltak, s mint ilyen IV. László idejében legelőször bizonyos *Joannes banus de Machoff* 1273-ban említettik, s utána többben; míg nem a IV. László végéveiben s III. Endre alatt és után beállott és elágazott zavarait az országnak Urósz szerb fejedelem felhasználván, a magyar szent korona iránti hűséget megtagadta, s ezenfelül még a macsói bánságot is elfoglalta s bitorolta is Robert Károly idejéig, ki, miután a trónon magát megszilárdítá, 1319-ben Madin horvát- és bosnyákországi bán társaságában s Fülep albániai fejedelem által is segítettve, Urósz megátámadta s tőle Macsót és területét visszafoglalván, ezt ujból a magyar korona felsőségének elismerésére kényszerítette.¹⁾ Ez idő óta folyvást fenállott e bánság, amint ez bánjainak szaka-

¹⁾ Fejér Cod. Dip. VIII, 2, 200. és 257. lpk.

datlan sorából kitűnik, s alkalmas eszközül szolgált az e tájt mindinkább terjeszkedő és hatalmassá vált szerb fejedelmek féken- és szemmeltartására.

Ily hatalmas szerb fejedelem volt Nagy Lajos idejében Dusán István, ki Macedoniát és Albániát elfoglalván, cári címet vett fel, s a magyar főuraságot elismerni nem akarta. Mivel pedig ezen tettéért háborút várhatott, Lajos természetes ellenségével, Vellencével lépett szövetségre, sőt még a pápa közbenjárását is kikérte, igérvén, hogy népével együtt a római egyházba fog lépni; midőn pedig a pápa követe e végett hozzá érkezett, belőle, mivel talán a háboru ellen semmi biztosítást nem hozott, gunyt üzött. Lajosnak tehát mind ezekért elég oka volt a háborura, s 1354-ben Osli Domonkos macsói bán vezérlete alatt egy hadat küldött, ¹⁾ majd 1356-ban maga készített egy nagy hadjáratot Dusán ellen, mely azonban, ezuttal a cselszövő Velence ellen fordítatván, csak ennek megalázása után, 1359-ben lőn végrehajtva, még pedig fényes eredménynyel, mert Urósz, Dusán utóda, kénytelen volt minden elődétől öröklött hatalma dacára is, a magyar korona felsőségét elismerni s annak hódolni.

A Lajos halála után kitört zavarokban a macsói bánság is színhelyévé lőn ama dráma egyes jeleneteinek, melyeket a lázongók, Horváthy János volt macsói bánnal előkőn, lejátszottak. Ez alkalommal a lázadók Macsót és kerületét is elfoglalták, de a kiktől azt Gara Miklós macsói bán, a lázadók által megölt nádornak fia, csakhamar visszavette s e bánság élén jelentékeny szolgálatot tett Zsigmondnak a lázadók megfékezésében. ¹⁾

Ugyancsak e tájt kezdődnek e bánságnak jelentékeny és fontos szolgátatai szemben a töröknek mind inkább nagyobb mérvben folytatott terjeszkedései- s gyakori támadásai-

¹⁾ V. ö. Zsigmondnak a Garák javára kiadott 1408-i oklevelével. Fejér Cod. Dipl. X. 4, 665 s köv. lp.

val; főleg miután Bajazet szultán 1390-ben Bolgárország meghódítását bevégezvén, Magyarország délszaki tartományait tüzte ki foglalásai céljául, s miután már István szerb fejedelem is a szultán adózójává lett.

1391-ben egy török csapat a Száván átkelve, csakugyan a magyar földre ütött, a macsói bánság szomszédságában fekvő Szerém megyébe. Maróthy János és Losonczy István macsói bánok, kiket Zsigmond Gara Miklós utódává nevezett ki, vitézül megfeleltek kötelességüknek, s a pusztító ellenséget Nagyolaszinál megtámadván, visszaűzték. ¹⁾ Ez volt a törökök első beütése a tulajdonképi magyar földre. Ezután gyakran ismétlődött az; s még ugyan ez évben kétszer verte vissza részint a Szeremségbe, részint a bánságába betörő török hadat Maróthy János bán. ²⁾ — A mindinkább előbbre nyomuló s már Bolgárországot valamint Bosnyákország déli részét is maga alá vetett törökök Szerbországnak évi adófizetés mellett ugyan békét engedtek, de ezt is komoly veszélylyel fenyegették. Lazarevics István szerb fejedelem, öcsének, kire gyermeke nem létében fejedelemségét szállítani ohajtá, jövője iránt aggódva, 1426-ban öcsével, Brankovics Györggyel Budára jött Zsigmondhoz, s vele és az ország főrendeivel oly szerződésre lépett, hogy egy részről Brankovics György Magyarország főnemesévé, s mint ilyen az országtanács tagjává avattatik, Szerbország neki s férfi utódainak a magyar korona fenhatósága alatt biztosíttaik s annak megtartásában a török ellen segítettik, másrésről a szerb fejedelem az országnak hűséget esküdván, megígérte, hogy némely Magyarországra nézve fontos várak, melyekre a magyar királynak különösen az előbbi huzamos birtok következtében ugy is joga volt — minők Nándorfehérvár, Macsó,

¹⁾ Lásd a Maróthy János javára kiadott s igen érdekes tartalmu 1404-i oklevelet Fejér Cod. Dip. X. 4, 295. lp.

²⁾ U. o.

Galambócz, Szokol, Szomszédvár, Brodar, sat. — a magyar kormánynak, melytől nem rég szakadtak el, visszaadatok stb. ¹⁾

Különös, hogy Macsó vára is a szerződés értelmében visszacsendő várak közt említettik; lehet, hogy maga a vár rövid időre kiesett a közvetlen magyar uralom alól, de hogy maga a macsói bánság nem, — világosan mutatja azon körülmény, hogy bánjaira akadunk ez időtájt is. Így 1419—1426-ig Gara Dezső és László bánok említettnek az oklevelekben. Igaz ugyan, hogy épen a szerződés évében, t. i. 1426-ban az oklevelekben egy bánt sem találtam fölemlítve mint macsóit; de ebből még nem lehet következtetni azt, hogy a macsói bánság egész területével együtt kiesett volna a magyar uralom alól; különben is már mindjárt 1427-ben, még Lazarevics halála előtt Maróthy János és Lévai Cseh Péter bánokat találjuk e bánság élén. Ez időtől fogva folyton fenállott Ulászló uralkodásaig, sőt egy darab ideig még ő alatta is. Valószínűleg az 1500-ik év elején foglalták el azt a törökök, vagy bizonyára semmivel sem később, mivel már az ezévi országos költségvetésben, midőn a fenlevő bánságok mind fölemlítettnek, Macsó már nem fordul elő. Verbőczy is 1514-ben úgy emlékezik meg róla, mint a mely „az ő korában a törökök által elpusztított“. ²⁾

Mint közvetlen magyar birtok Szerbországban feküdt továbbá **Bronch** és **Krucho**. Mindkettő már az Árpádok idejében IV. László korától kezdve mint bánságok említettnek, s bánjaik is előfordulnak IV. László okleveleiben. Így például 1272. és 1273-ban György „banus de Kucho et de Boronch.“

Bronch vár volt, s feküdt Szerbországban nem messze

¹⁾ Lásd az egész szerződést Cod. Dip. X. 6, 809. s köv. lp.

²⁾ HK. I. R. 94. cím 2. §-ban a macsói bánságról mondatik: per Turcas nostro aevo deletus est.“

a Duna jobb partjától Galambóc közeliében; Krucho vagy Krusótz pedig Szerbországnak Bolgárország felé eső részében a Morva folyam mellett; — Krusevátz néven ma is fenáll.

Történetökből igen keveset s csak annyit tudunk, hogy Zsigmond idejéig, sőt alatta is jó darabig magyar birtok és uralom alatt valának s kapitányaik különösen az Árpádok idejében bánoknak nevezettek. Zsigmond alatt 1429-ben a török kezébe estek.

Szerbország területén feküdt még a híres és eléggé ismeretes **Nándorfehérvár** is, mely már Robert Károly idejében közvetlen magyar birtok volt; a mint ez elég világosan onnan is kitetszik, hogy e királynak okleveleiben 1334., 1335., 1336-ban, „Paulus episcopus Albensis de Nándor“ ¹⁾ előfordul. Kétséget nem szenved, hogy az ország épséget nem csak fentartani, hanem annak határait kiterjeszteni is tudó Lajos király idejében is magyar uralom alatt állott, ép úgy mint a macsói bánság, melynek határszélén Nándorfehérvár feküdt. Zsigmond idejében, úgy látszik, kevés időre kiesett a közvetlen magyar uralom alól, mert a Lazarevicsesl kötött szerződéslevelben, mint fentebb láttuk, a magyar uralom alá visszaesendő várak közt ez is benfoglaltatik, s csakis 1427-ben Lazarevics halála után jutott újra magyar kézbe, mely idő óta kapitányai, kik többnyire ketten voltak, az ekkori szokás szerint bánoknak nevezetnek.

E vár jelentékeny ponton való fekvésénél fogva Magyarország birhatásának kulcsául, s szemben a törökkel védbástyául szolgálhatott volna s szolgált is, bár nem mindenkor részesítettett, az ország ügyeinek elhanyagoltsága miatt, jelentékeny állásának és fontosságának megfelelő figyelembe, dacára annak, hogy az egykoru adatok és oklevelekben „antemurale totius Christianitatis“ névvel jelöl-

¹⁾ V. ö. Fejér Cod. Dipl. VIII. kötet II. és III. füzetében az említett évekre szóló okleveleket.

tetik. — Nem is csoda, ha ily nagy fontosságánál fogva a törökök megtámadásának céltábláját képezte szüntelen, s ha a magyar vitézség és hősi önfeláldozás annyi ragyogó emléke van összekötve e vár nevével....

1440-ben is, épen midőn I. Ulászló koronázásával voltak elfoglalva az ország rendei, Murát szultán roppant erővel támadta meg. De vitézül megvédte azt Tallóczy János vránai perjel, a vár kapitánya, a törökkel szemben aránylag csekély számú őrségével, úgy hogy a törökök 20,000 főnyi veszteséggel kénytelenek voltak a vár alól távozni. Tizenhat évvel később pedig itt mentette meg a hazát a derék hős, Hunyadi János, kinek Nándorfehérvárnál vívott győzelme a törökök roppant hada felett világra szóló diadalainak legragyogóbbika, de egyszersmint utolsója is vala. Mátyás király idejében Horogszegi Szilágyi Mihály macsói bán volt Nándorfehérvárnak kapitánya 1461. végeig, amidőn egy portyázás alkalmával török kézbe esvén, Konstantinápolyba vitetett s ott le is fejeztetett. Utána Rozgonyi László volt a vár-kapitány, majd II. Ulászló idejében Kánizsay György, s később II. Lajos alatt Török Imre és Pax Mihály, ezek halála után pedig Héderváry Ferenc és Török Bálint, Imre kiskoru fia.

Szuleiman török szultán 1521-ben egy nagyszerű hadjáratot indított Magyarország ellen, s legelőbb is Nándorfehérvárt akarta bevenni. A közelgő veszély híre csakhamar elterjedvén, a megfélemllett kormányférfiak 1521. april 24-ére egy országtanácsot hívtak egybe, melyben Nándorfehérvárnak új bánokat akartak adni, mivel Héderváry Ferenc hanyagnak mutatkozott, Török Bálint meg kiskoru volt, s új bánokká Báthory András és Országh Ferencz ki is neveztettek. Azonban Sulyok István az országtanácsban, gyámfia Török Bálint nevében, kijelentette, hogy a várat addig senkinek át nem adja, míg a kormány a Török Imre által a várra tett 70,000 forint költséget meg nem

téríti. Ugyan így nyilatkozott Héderváry Ferenc is, kinek szintén követelései voltak.

Igy történt azután, hogy a kormány erélytelensége mellett a kinevezett új bánok helyöket el nem foglalhatták, a régiek pedig a vár védelmével keveset törődtek; sőt egyik sem volt személyesen jelen a várban, midőn az ostromlatott. Helyetteseik voltak Oláh Balázs és Both János, — Török és More Mihály albánok — Héderváry részéről. Ezen albánok mint kapitányok alatt 700-ra menő parányi őrség volt, kiknek számok végre 72-re apadt le, midőn már a várat — More Mihály árulóvá lévén — többé tartani nem lehetett, ezek is Oláh Balázsszal élőkön, az adott szó dacára is, egy lábíg lefejeztettek.

És így esett el, a mohácsi vész előhírnökeül, az ország egyik legfontosabb erőssége, — mit sem használván az országnak ezután már az, hogy bánjai hűtlenségi büntetéssel sujtva, javaiktól megfosztva lőnek.

A bolgár bánság.

Bolgárország már Imre király óta Magyarország hűbéres tartománya volt, amint ez azon oklevelekből is kitetszik, melyekben Imre magát Bolgárország királyának címezi. ¹⁾ Ezután II. Endre IV. Béla s különösen V. István alatt minden kétségen kívül ezen viszony fentartatottegész IV. László uralkodása végéig, a midőn Magyarország ügyei roszra fordulván, Bolgárország hűbéri kötelékei is megtágítottak s majdnem elenyésztek, függetlenül bírván azt nemzeti fejedelmei. Nagy Lajos király, hogy a hűbéri viszonyt visszaállítsa s egyuttal Bolgárország egy részét is,

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. II. 391. és 395. lp. — V. ő. Katona Tom. V. 813—832. pag.

a mindinkább terjedő török hatalomnak gátul szolgálándót, elfoglalhassa, háborura határozta el magát. Célját el is érte, mert a hadjárat szerencsésen folyván le, Bolgárország egy része Bódony (Viddin) környékén elfoglaltatott. Ezen elfoglalt részből Lajos egy bánságot alakított bolgár bánság név alatt, mely Bódony, Nikápoly, Szilisztria és környékét foglalá magában, s első bánja bizonyos László mester volt, kitől később „salva manente dilectione“ elvéstetvén a báni méltóság, Heem Benedeknek adatott át, kit a fogságból kibocsátott és kegyelmet nyert bolgár vezér, Strascimir váltott fel. ¹⁾ Ily állapotban maradt és állt fenn e bánság Zsigmond alatt is, egész a nikápolyi ütközetig, melynek szerencsétlen kimenetele következtében török kézbe került egész Bolgárországgal együtt, melynek meghódítását Bajazid szultán már 1390-ben teljesen bevégezte.

A szabácsi és szerémi bánság.

A szabácsi bánság eredetét a török hódításnak köszöni. A törökök ugyanis, hogy Magyarországba könnyebben betörhessenek, 1470. a Száva jobb partján, Szlavonia és különösen Szerém megye közvetlen szomszédságában és határszélein, egy erős várat építettek, s azt Szabácsnak nevezték el. — Mátyás király erről értesülvén, Laki Thuz János szlavoniai bánt, azon hanyagságáért, hogy a vár fölépítését meg nem akadályozta méltán fogsággal büntette, s helyébe szlavoniai bánná Magyar Balázst nevezte ki, megbízván egyuttal ezt a vár megvételevel; ez azonban nem volt oly könnyű feladat, s bár a nádor is segítette Magyar

¹⁾ Cod. Dipl. IX. 3, 439. és 492. lp; ugyszintén u. o. vol. 4. 120. lp. Turóczy III, 34 fej.

Balázst a vár ostromlásában, annak bevétele mindazonáltal nem sikerült. Mig nem 1475. októberben maga Mátyás király 10.000-nyi válogatott sereggel indult Szabács visszavételére, melyet 1476. február elején nagy fáradsággal be is vett.

Ez idő óta magyar uralom és kapitányok alatt — kik bánoknak neveztettek, állott egész 1521-ki júliusig.

Az 1521-ben Magyarország ellen indított roppant hadjárat két előcsapata Achmed és Peri basák vezérlete alatt Szabácsot és Nándorfehérvárat táborolta körül.

Szabács védelmét, a bánok távol levén, Logody Simon és Torma Endre albánok intézték. „A két derék hazafi — így írja le Horváth Mihály Szabács elestét — az ostrom kezdetén megesküdött s megesküdteté az örséget, hogy mind halálig védendik a fontos várat. Esküjüket a vezérek s vitézeik egyaránt dicsően be is váltották. Achmed basa jun. 20. óta keményen törette a vár falait s tizenötöd napon közönséges rohamot intézett. A csekély örség hősies ellenállás után sem gátolhatta meg, hogy az ellenség a tátongó réseken be ne hatoljon a külső várba; de egy ideig ott is minden talpalatnyi földet drágán engedett át, mielőtt számában megfogyva a belső várba vonult. A védelem itt már nem tarthatott huzamosan, mert poruk mind egy szemig elfogyott, úgy hogy egy lövést sem tehettek többé, s az ellenség az árkokat betöltvén, ennek falaira is felhatott. Az örség maradványa még ekkor is könnyen átevezhetett volna a Száva tulpartjára, mert hajókban nem volt hiánya, az ellenség pedig egy hajóval sem rendelkezhetett. De a hőselkü örség esküjéhez hiven csak halálával akarta megadni a végházat. Julius 7-kén, mely a megszállás tizenheted napja volt, midőn az ellenség a falakra minden oldalról felhatott, a hatvan főre (500-ból) olvadt vitéz örök a vár piacán gyültek össze, s ott várták be az ellenség utolsó rohanását; ott hullottak el mind egy szálíg a hazának hű

fiai, az erénytelen korban kétszeresen méltók a dicsőség koszorújára.“ —

A szerémi bánságot illetőleg nem lehetünk tisztában, hogy létezett-e az, mint külön bánság csakugyan?

Az minden kétségen kívül bizonyos, hogy Mátyás király idejeig Szerém egyszerűen mint magyar megye és nem bánság állott fenn; sőt Mátyás alatt is mindig mint megye és nem bánság említetik. Az 1486-ik évi országgyűlési végzeményeknek megerősítésében, a záradékban az országbárók között ugyan mint szerémi bánokat Szokoly András és Haraszty Fenencet találjuk; az 1490: 12., valamint az 1492: 8. törvénycikkekben olvassuk hogy „Banatum Slavoniae, Dalmatiae et Croatiae nec non Sirmiensem, Nándor Albensem et de Jajcza, aliaque loca et castra finitima, nec non civitates Regales non aliis praeterquam Ungaris pro officiolatu Regia Majestas dare et conferre valeat, bene tamen meritis,“ — miből az tűnik ki, hogy még is léteznie kellett. Pedig más emlékeink és adattainkban mély hallgatás van róla, még olyankor is, midőn a többi bánságok mind fölemlítetnek. Így például Albert szász herceg 1487-i többször idézett oklevele, melyben minden akkor létező bánságok fölemlítetnek, valamint az 1504-i országos költségvetés, melyben a bánságok egymásutáni rendben mind elsoroltatnak — a szerémi bánságról egy szóval sem emlékeznek; már pedig azt állítani, hogy Szerém megye már ekkor török kézre jutott, nem lehet, bizonyos levén, hogy csak a mohácsi vész után jutott török uralom alá.

Ezek így levén, nem minden alap nélkül azt merem állítani, s ez erős meggyőződésem is, hogy Szerém megye mint bánság, s külön szerémi bánság nem létezett; hanem abból, hogy a törvényhozás, s különösen az 1490: 12. s 1492: 8. t. c. e három bánságot: Szerém, Nándorfehérvár és Jajca, mint különösen fontosakat együtt és egymás mellett

említi — azt következtetem, hogy a szerémi bánság alatt nem más, mint a Szerém megye határában levő *Szabács* értendő, mely valószínűleg eleinte, miután Szerém megye közelében feküdt, szerémi, majd azután szabácsi bánságnak neveztetett el, s Nándorfehérvár és Jajczával együtt az országnak egyik védbástyáját és erősségét képezte, s mint ilyen a törvényhozás figyelmét méltán igénybe vehette. Megerősíti ezen állításomat az is, hogy Szerém megye ezen időpontban is, midőn szerémi bánság nevezet alatt előfordul, mint megye és nem mint bánság említettik minden más oklevelek és adatokban a fentebb felhozottak kivételével, s nem is tudom képzelni, hogy Szabácson kívül hol lehetett volna és hol volt az a végvár — mert az idézett törvényekben is mint végvári bánság említettik — Szerém-ben, mely a szerémi bánságnak alkalmas helyül szolgált volna.

Azért is kimondom, hogy *a szerémi bánság, mint ilyen nem létezett*, hanem alatta a szabácsi bánság értendő, mely egy ideig szerémi bánságnak is neveztetett fekvésénél fogva.

B

Előadván a végtartományi s végvári bánságok történetét, lássuk most röviden azok közjogi állását, és bánjaiknak teendőjét és hatáskörét.

E bánságok, mint említém, honvédelmi intézmény valának főképen, s már helyzetük és fekvésöknél fogva is legnagyobb részt nem a szorosan vett Magyarország, mint inkább hűbéres tartományainak területén lévén, egyuttal alkalmas eszközül szolgáltak a magyar szent korona jogainak az illető tartományokban tiszteletben tartása, s a hűbéri viszony és függés fentartására.

Mint kiválólag honvédelmi intézménynek igazgatásuk

katonai parancsnokokra bízott, kik tekintetve teendőik fontosságát, mindig a legvitézebb s legkitünőbb honfiak közül választatván, országbároi rangra emeltettek s báni címmel ruháztattak fel.

Legtekintélyesebbek s már az Árpádok korában az ország bárói közt kitünő helyet foglaltak el a szőrenyi és macsói bánok.

Verbőczy (I. R. 94. c.) csak a szőrenyi és macsói bánokat sorozza az ország bárói közé; és ez az ő idejére nézve szabályul is vehető fel. Azonban az Árpádok idejében, valamint azontul is minden egyes bán az ország bárói közé tartozott, amint ez számos oklevelekből kitetszik.

Zsigmond király idejétől s illetőleg már alatta szokássá vált egyszerre két bánt nevezni ki e bánságokba; mire különösen azon körülmény szolgáltatott alkalmat, hogy a törökök mindinkább nagyobb mérvben intézván támadásaikat, első sorban különösen ezen az országnak véd-bástyaíul szolgáló bánságok ellen, szükségessé vált a kiválóbb gond és örködés is; mit kettő könnyebben teljesíthetett, s egyik, a másiknak távolléte esetében is, helyet alhatott, s így egy mindig jelen lehetett s a védelmet intézhette.

E szokás később törvények alakjába öntetvén, azok határozattan sürgetik, hogy különösen a végvári bánságokban két bán legyen mindig, s ezek közül egyik fej- és jószágvesztés büntetése alatt a várban mindig jelen legyen.

Az 1495 : 36. t. c. rendeli:

Ex quo castra Turcis finitima, ut frequenter personis semper duabus pro officiis dari consueverunt, quorum conservatio maximam custodiam et provisionem necessario requirere dignoscitur: Quare ordinatum est: quod amodo de caetero hujusmodi castra et fortalitia finitima nunquam absque interessentia alterius ipsorum officialium in eisdem castris et fortalitiis pro tempore constitutorum vacua relinquantur; sed alter ipsorum sub poena capitis

semper debeat in eisdem personaliter pro illorum custodia permanere. Ugyanezt rendelik az 1518 : 21., (Bani castrorum finitimorum semper in eisdem castris finitimis maneant ; et unus eorum sub nota perpetuae infidelitatis nunquam de castro egredi audeat) ; 1519 : 28., 1523 : 17. törv. cikkek ; mely utóbbi még azt is rendeli, hogy egyszerre két végvár bánsága egy bánra ne bizassék, nehogy míg az egyiket védelmezi, addig a másik elesse. „Regia Mtas ad qualibet castra finitima duos officiales extunc et immediate constituat ; quorum unus sub amissione capitis et omnium bonorum semper in officio suo maneat. Et nemo duo officia finitima teneat ; ne alterum custodiendo alterum perdat.“

A bánokat kinevezni számos t. cikkek rendeleténél fogva egyenesen a király jogához tartozott, oly kikötéssel azonban, hogy mindig magyar és érdemes egyéneknek adassék a báni méltóság. Ily törvények a többek közt az 1490 : 12., 1492 : 8. törvénycikkek.

Hogy pedig e bánságokban a báni méltóság üresedés esetén azonnal betöltessék az 1514 : 67. és 1523 : 17. t. cikkek rendelik.

A bánoknak egyedüli és legfőbb kötelességök volt a gondjaikra bízott bánságnak s különösen a végváraknak védelmezése.

Évégre örséggel és katonasággal láttattak el, melyek költségeinek fedezésére a közkincstárból évenként bizonyos összegeket huztak.

A szörényi, macsói, boszniai, zreberniki, bolgárországi bánoknak Nagy Lajos és Zsigmond idejében s részben ezután is külön banderiumaik voltak, melyek közül csak a macsói bán banderiumának létszámát (400 lovas) tudhatjuk határozottan. E bánok banderiumaikkal szükség és közveszély esetén a király zászlójához csatlakoztak.¹⁾

¹⁾ Forgách Ferenc *Rerum Hungaricarum Commentarii*. Lib. VI. 153—154 lp.

Hatáskörük tehát csak a hadügyek és honvédelmet illetőleg terjedt ki, a macsói bán kivételével, kinek terjedelmes, három megyére kiterjedt bánságában, bírói hatásköre is volt, amennyiben ott mint az ország egyéb bírái, nyolcados törvényszéket tartott; amint ez az 1478: 11. t. cikkből, mely a nyolcados törvényszék tartását ezentul a macsói bánságban megszünteti, kitetszik: „*judicia Octavalia in Sede Banorum Machoviensium a modo in posterum non celebrentur.*“ Utóbb Ulászló idejében, azon rövid időre míg Ulászló alatt e bánság fenállott, úgy látszik, a macsói bánok megint visszanyerték e tekintetbeni jogaikat, mivel az 1492: 33. t. c. rendeli, hogy a macsói bán is, mint az ország többi bírái esküt tegyen le „*de administranda iustitia.*“

A többi bánságok területén lakó nép polgári ügyeik tekintetében azon megye törvényszékének hatósága alá estek, melyhez tartoztak, s ez által a nádor s országbíró gyakorlatá felettök a bírói hatalmat.

A végvárak, igen természetesen egészen hadi lábra lévén állítva és katonailag szervezve, őrsége és lakossága a bán felügyelete és hatósága alatt állott egészen. —

* * *

Mindezen bánságokat a mohácsi vész eltemetvén, többé vissza sem állíttathattak.

Azon korszakban, míg szerepeltek és fenállottak, a honvédelem igen fontos tényezői valának, és a romlásnak induló haza szomorú napjaiban, mint a melyek a mohácsi vészt megelőzték, csakis ezek szolgáltak gátul némileg a törökök pusztításainak. Ha nagyobb gond fordított volna rájuk, képesek lettek volna a mohácsi vészt megakadályozni; mert csak Szörény, Nándorfehérvár, Szabács és társai elestével nyílt ut a töröknek a haza szívébe. —

A felhozott bánságokon kívül, melyeknek létezését és szereplését a történelem világosan bizonyítja, előjönnek még néha az oklevelekben, egyes bánok címeiben, más bánságok nevei is, de a melyeknek létezése egészen bizonytalan, s csak úgy magyarázható meg, ha meggondoljuk, hogy mindazok, kik egyik vagy másik bánságnak báni méltóságát viselték, midőn e tisztségöktől bármi oknál fogva elmozdítottak, a báni címet ezután is megtartották s azzal éltek.

Igy például — csak egy esetet hozok fel — előjön egy oklevélben bizonyos „banus de Galgocz“. Pedig a galgóczi bánságról semmit sem tudnak emlékeink, s bizonyos, hogy az, mint bánság soha sem létezett. A dolgot tehát úgy magyarázhatjuk meg, hogy ezen egyén, ki a fentebbi címmel élt, egykor bán lehetett, s méltósága címét midőn attól elmozdítottatott vagy visszalépett, továbbra is, mint Galgócz ura, birtokosa megtartá, s magát galgóczi, azaz Galgóczon lakó bánnak irta. — Nem is lehetne a fentebb felhozott bánságokon kívül ugyanazon korszakokban más bármely néven előforduló bánság létezését és szereplését kimutatni — azon egyszerű oknál fogva: mert nem léteztek.

Ami a „*temesi bánság*“ néven ismert területet (Temes, Torontál és Krassó) illeti, kétségenkívül bizonyos, hogy bánság soha sem volt; bár e néven ismeretes is, s ha bár e névvel tudományos honi íróink és mások részéről általában neveztetett és neveztetik még napjainkban is — természetesen eléggé hibásan és jogtalanul. Hogy az említett földterületnek „*temesi bánság*“ elnevezése mennyire jogszerűtlen, eléggé kimutatta *Pesthy Frigyes* magyar akad. lev. t. azon becses értekezésében, melyet a magyar tud. Akadémia ez évi június havi ülésében: „*A temesi bánság elnevezésének jogszerűtlenségéről*“ felolvasott; a melyre egyszerűen utalni t. olvasóimat elegendőnek tartom.

A horvát-, dalmát- és tótországi bánok névsora.

A bánok névsorának összeállítása felette sok nehézséggel jár, s pontosan már csak azért sem eszközölhető, mivel nem maradt fenn mindenik bán neve okleveleinkben, sőt azon korszakból, melyben legelőször voltak a magyar uralom alatt bánok, okleveleink is igen csekély számmal vannak, s így bár kétségtelenül tudjuk, hogy léteztek és voltak Kálmán idejétől fogva II. Geyza idejéig bánok, de ezek nevei, a legelső bánét kivéve, nem maradtak ránk azon oklevelekkel együtt, melyekből neveiket megtudhatnók.

II. Geyza idejétől fogva az oklevelekben már előfordulnak ugyan, de egyszerűen bánoknak neveztetnek; pedig éppen ezen időszakban, t. i. II. Geyzától III. Béláig, az eddigi egy bán helyébe kettő lépett, — Szlavonia is bánt kapván.

III. Béla idejétől fogva már egész IV. László uralkodásaig minden kétségen kívül bizonyos, hogy csak egy bánja volt mind a három tartománynak, míg IV. Lászlótól fogva Nagy Lajosig hol egy, hol kettő, mint ezt már részletesen kimutattam.

Nagy Lajostól fogva a mohácsi vészig a külön s illetőleg a több bánok korszaka uralkodott, míg a mohácsi véstől napjainkig ismét csak egy bánja volt és van a kapcsolt részeknek.

Eddigelé több névsort ismerünk, melyek közül legtökételesebbek: Kercheliché, melyet említett kézirati művéhez csatolt, Fejéré, Codex Diplomaticusában, s a magy. Encyclopaediában (V. K. II. Részében 586—590. lp.) Pauler Gyula által Kerchelich és Fejér nyomán összeállított névsor.

Mindezek azonban, a névsor szerkesztésével járó nehézségeknél, valamint azon körülménynél fogva, hogy szerkesztőik tüzetesen nem foglalkoztak a bánokkal, egy vagy más tekintetben nem oly tökéletesek, mint a milyenek lehetnének; egészen tökéletes és pontos névsort nem is lehetvén összeállítani.

Az általam összeállított névsor sem lehet tökéletes a hiányos adatok miatt, habár oly körülményekre is tekintettel voltam, melyet a névsor eddigi összeállítói figyelmen kívül hagytak, s melyek a nehézségeket némileg elhárították.

Ezen körülményekre való tekintet eszközölte már, hogy meghatározhattam azt: *hogy II. Geyza idejéig csak horvát-dalmát bánok; II. Geyzától III. Béla idejéig külön h.-dalmát és külön szlavoniai bánok; III. Bélától fogva pedig egy bánja volt mind a három tartománynak IV. László koráig*, — mire eddig épen nem voltak figyelemmel.

Tekintettel voltam továbbá, nemcsak — mint a névsor eddigi összeállítói — az oklevelek évszámára, hanem emellett a hónapok szerinti datumra is, mely mellett egyedül lehetséges megfejteti: hogyan lehetett egy évben néha három bánja is valamely tartománynak.

Azokat, kik nem a magyar királyok által tétettek bánokká — úgy például midőn Dalmátiát és Horvátország egy részét Manuel birta ő is nevezett oda bánokat — a névsorba nem veszem fel; ennél fogva a magyar bánok sorából elesnek: *Saruba* — ki csak Kerchelich tévedése folytán csuszott be a névsorba s nem is volt soha bán, még a horvát királyok alatt sem, hanem csak zsupán Slaviz király idejében ¹⁾ —; *Dachani Konrád, Reles* — kire nézve már Katona ²⁾ régen kimutatta, hogy bán nem volt —

¹⁾ Lásd. művem 32. és 38. lpját.

²⁾ Katona T. VI. 264. lp.

Gaufried és Marcell — kiket Kerchelich h.-dalmát bánoknak nevez, holott ekkor (1171—80) Manuel birta Dalmátiát s Horvátország egy részét, melynek a magyar uralom alatt levő részének és Szlavóniának ekkor bizonyos Subán volt a bánja. ¹⁾ — Pontius, ki csak egy várnak és nem Dalmát- Horvátországnak volt parancsnoka, Bánk levén ezen időben (1217) a bán mind a három tartományban és nem csupán Szlavóniában, mint Kerchelich vélte.

Az eddigi névsorok hiányai továbbá, hogy néha a valódi bánok kihagyatnak, míg ellenben azok is bánoknak tétetnek, kik, mint például Horváthy János is, horvát-dalmát-, vagy tótországi bánok nem voltak soha; némelyek előbb mások utóbb említetnek fel. stb. stb.

Az eddigi névsoroknak az általán készített névsorral való összehasonlításából a különbség fel fog tűnni.

A horvát-, dalmát- és tótországi bánok

1102—1868.

I.

Árpád-korszak.

(1102—1301)

Horvát-Dalmátországban	Szlavóniában
1102—1115. <i>Ugra gróf.</i>	ez idő alatt, miután az szorosan Magyarországhoz tartozott, nem volt bán.
1115—1140. ismeretlenek.	Belus, első szlavóniai bán.
1140—1160. Árpá	Béla.
1160—1163. Ompud.	„
1163—1165. Borics.	Ambrus.
1171—1172. körül Ompud.	Subán.
1172—1180. A görögök birtok.	

¹⁾ Fejér Cod. Dip. II. 189. lp.

1181. Mór gróf az egész tengeri vidék szorgos kormányzója.
1183. Dénes gróf, a tengeri részek és Bács kormányzója.
- 1190—1194. Kalán, pécsi püspök, Dalmát-, Horvát- és Tótország kormányzója.
1194. *Imre*, Horvát-, Dalmát- és Tótország hercege. Alatta :
- 1194—1198. Domonkos, mind a három tartomány bánja.
1198. *András*, Horvát-, Dalmát- és Tótország hercege. Alatta:
1198. és 1199-ben is egy ideig Benedek, zalai főispán, mind a három tartomány bánja.
- 1199—1204. Miklós, zalai főispán, mind a három tartomány bánja.
1204.	Ipoeh	} egész Szlavonia, azaz mind a három tartomány bánjai.
1205.	Mercur	
1206—1208.	István	
1208.	Bánk	
- 1209—1211. Berthold, kalocsai érsek mind a három tartomány bánja.
1212. egy kevés ideig még Berthold, utána egy darab ideig Márton, s ezután még ugyanezen évben Mihály, mind a három tart. bánjai.
1213.	Gyula	} egész Szlavonia, azaz mind a három tartomány bánjai.
1214.	Ochuz	
1215.	János	
1216.	Pósa	
1217—1219.	Ismét Bánk	
1219. Gyula, egyszersmint somogyi főispán;
- 1220—1223. Ochuz, egyszersmint a királyné udvarbirája, *Kalmán egész Szlavonia hercege* idejében (1221) is, mind a három tart. bánjai.

1224. Salamon; majd midőn még ez év folytában
Béla herceg tétetett Horvát-, Dalmát- és Tót-
ország hercegévé, általa, még ugyanezen évb.
Aladár neveztetett egész Szlavonia bánjává.

1225—1226. Aladár egész Szlavonia bánja, kinek idejében,
1225. Vonik, 1226. Vagin tengermelléki
bánok előjönnek.

Valószínűleg ez időtájra (1227—1228) tehető Buzád egész
Szlav. bánja is, kinek éve határozottan nem tudható.

Kálmán egész Szlavonia hercege 1228—1242-ig; alatta
egész szlavoniai bánok:

1228—1231.	Ratolt Gyula.	}
1231.	Tamás.	
1232.	Ochuz.	
1233—1236.	Gyula.	
1236—1237.	Opoy.	
1237—1241.	Simon.	

1241—1245. Dénes, hercegi címmel, eg. Szlav. bánja.

1245. egy ideig még Dénes, majd László 1247-ig
egész Szlavonia bánja.

1247—1249. Ratiszlav, galíciai herceg egész Szlav. bánja.

Béla egész Szlavonia hercege 1249—1269. Alatta egész
Szlavonia bánjai:

1250—1260. Brebiri István; kinek idejében 1259-ben elő-
jön Butteco tengermelleki bán.

1260—1262. Lóránt,

1263. Dénes,

1264—1267. Ismét Lóránt,

1267—1270. Henrik,

1270. elején is Henrik, azután Maté,

1271—1273. Joachim,

1273-ban egy ideig Maté, majd Henrik,

1274—1275. april hóig Henrik egész Szlavonia bánjai.

Horvát- Dalmátország Bánjai:	Szlavonia Bánjai:
1275—1277. Brebiri Mikl.,	János.
1277—1279. „ „	Lóránt, egyszersmint országbíró
1279. „ „	Henrik.
1280. „ „	Péter, majd Miklós.
1282—1284. Brebiri Pál, Miklós testvé- rével.	István.
1284—1286. „ „	János, majd Dénes.

András herceg, egész Szlavonia hercege 1286.

1286—1288. Pál, brebiri gf. | Lóránt.

Béla herceg, egész Szlavonia hercege 1288.

1289—1292. Pál, brebiri gf. | Bereck (Briccius) III. Endre,
— Henrik , Robert Károly
részéről.

Morosini Albert egész Szlavonia hercege 1292—1299.

1291—1299. Pál, brebiri gf. | Jakab, Miklós és Leustach
III. Endre , — Henrik és
János — Károly részéről.

II.

A vegyes házbeli királyok korszaka.

(1301—1525.)

Horvát-Dalmátország Bánjai:

Szlavonia Bánjai:

1301—1309. Pál brebiri gf.
testvérével
Györggyel
együtt.

A pártkirályoknak több
bánjai, mint Magyar Pál
(1302) Henrik, Koposz, Tó-
dor, László, (1307) Henrik
(1308); kik közül, hogy
tényleg ki volt a szlavoniai
bán, — eldönteni nem lehet.
Bebek István.

1310—1312. Brebiri Pál.

1312. majustól 1316-ig Bre-
biri Mladin.

” ”

1316—1318. ” ”

Szentgyörgyi János.

1319—22. ” ”

Miklós, egyszersmint So-
prony és Komárom megyék
főispánja.

1322. egy ideig Baboneg János, majd Baboneg meg-
győzése után Miklós, 1323 augusztól fogva
egyszersmint szlavoniai bán is 1325 ig.

1325. elején még Miklós, majd utána 1342-ig Mi-
hály (Michk) egész Szlavonia, azaz mind a
három tartomány bánja.

1342—1349. Szécsy Miklós, Horvát-, Dalmátország és
Szlavonia bánja.

1345—1355. István egész Szlavonia hercege.

1349. Szécsy Miklós. | Illovai Leustach.

1350. Ugali Pál. | Mátyás.

1351—1353. Laczkfi Apor István Horvát- Dalmátország
és Szlavonia bánja.

1353—1356 Lendvai Bánffy Miklós, Horvát-, Dalmátország
és Szlavonia bánja.

Horvát- Dalmátország Bánjai:		Szlavonia Bánjai:
1357—1359.	Csuzy János.	Leustach.
1359—1362.	Szécsy Miklós,	"
1362.	" "	Nincs betöltve. (Vacat)
1363—1366.	" "	István, zágrábi püspök, mint Szlavonia helytar- tója.
1366.	september hó- tól Kónya	Szécsy Miklós.
1367.	Kónya, majd Losonczy Tamás,	" "
1368.	Bebek Imre,	Zudar Péter.
1369—1371.	Simon,	" "
1373.	Durazzói Kár.	" "
1374—1376.	Simon,	" "
1376—1380.	Szécsi Miklós, majd decem- ber hótól Bu- bek Imre,	" "
1381—1383.	" "	Lendvai Bánffy István.
1384.	Szentgyörgyi Tamás,	" "
1386—1387.	Losonczy László, Horvát-, Dalmát- és Tót- ország kapitánya.	
1388.	Losonczy Dén.	Losonczy László.
1389.	" "	Bubek Detre.
1391.	Bubek Detre, Horvát-, Dalmát- és Tótország bánja.	
1391.	november hótól 1395-ig Frangepán János vegliai gróf, Horvát-, Dalmát- és Tótország bánja.	

Horvát- Dalmátország Bánjai:		Szlavonia Bánjai:
1395—1397.	Gara Miklós,	Bubek Detre.
1397—1400.	Gara Miklós, Horvát-, Dalmát- és Tótország bánja.	
1400.	Karlovits Kár. corbáviai gf.	A szlav. báni méltóság nincs betöltve.
1401—1402.	Ismét Gara Miklós mind a három tartomány bánja.	
1403.	Gordovai Fánecs László és István, Horvát-, Dalmát- és Tótország bánjai együttesen, egymás mellett.	
1404—1406.	Bessenyei Pál s Péchy Pál, Horvát-, Dalmát- és Tótország bánjai együttesen, egymás mellett.	
1406.	május hótól kezdve Cilley Hermann, Horvát-, Dalmátország és Szlavonia bánja.	
1408.	A horvát-, dalmát és tótországi báni méltóság nincs betöltve.	
1409.	(marcius hótól kezdve) 1411. Karlovits K.	A szlav. báni mélt. nincs betöltve.
1412.	Bánffy István december hóig, ettől kezdve	Monoszlai Csopor Pál.
1413-ban is	Medvei Pétermann.	" "
1414.	Karlovics Kár. (aug. hóig)	A szlav. báni m. nincs betöltve.
1414	aug. hótól 1416. Medvei Ján.	" " "
1416—1418.	" "	Laczk Dávid (május hóig.)
1418. májustól	" "	Marczali Dénes.

1419.	(september hó- tól 1423-ig) Nagymihályi Albert.	Marczali Dénes.
1423—1427.	„ „	Cilley Hermann.
1427—1434.	Frangepán Miklós.	„ „
1434—1435.	Frangepán Já- nos és István.	„ „
1435—1437.	Frangepán Já- nos és István.	Tallóczy Matkó.
1437—1445.	Tallóczy Matkó	Horvát-Dalmát- és Tótország bánja.
1445—1467.	Székely János.	Tallóczy Ferencz, testvé- reivel.
1447—1449.	Tallóczy Fer.	Cilley Ulrich, Péter és Fri- gyes testvéreivel.
1449—1451.	Bélai Kres- cencz.	Ujlaky Miklós.
1252—1455	Hunyadi Lász.	Cilley Ulrich.
1455.	Cilley Ulrich	Horvát-, Dalmátország és Szlavonia bánja.
1456.	Cilley Ulrich	Szlavonia bánja; a horvát-dal- mátországi báni mélt. nincs betöltve.
1457.	Marczali János	Szlavonia bánja; a h. d. o. báni m. nincs betöltve. (1455—1463-ig Ujlaky Miklós erdélyi vajda is viselte a szlavoniai báni címet, anélkül, hogy valóban az is lett volna.)
1458.	Székely Tamás	horvát-dalmátországi; Gere- beni Vitovecz János szlavoniai bánok.
1459.	Bodó Gáspár, Losonezy László, Szóbi Péter és Speranchich Pál	horvát-dalmátországi; Gerebeni V. János szlavoniai bán.

- 1460—1461. Zápolyai Imre és Losonezy László H. D., G.
Vitovecz János Szlavonia bánja.
- 1463—1465. Zápolyai Imre H.-Dalmátország és Szlavonia bánja.
- 1466—1469. Laki Thuz János H.-Dalmátország és Szlavonia bánja.
1469. A h.-dalmátországi báni m. nincs betöltve;
Szlavoniában Laki Thuz János a bán.
- 1470—1471. őszig Magyar Balázs Horvát-Dalmátország
és Szlavonia bánja.
1471. szeptembertől 1475-ig Magyar Balázs és Lit-
vai Horváth Demjén, H.-Dalmátország és
Szlavonia bánjai.
- 1476—1479. Laki Thuz János és Egerváry László H.-
Dalmátország és Szlavonia bánjai.
- 1479—1483. Egerváry László H.-Dalmátország és Szlavonia bánja.
- 1483—1489. Vingárti Geréb Mátyás H.-Dalmátország és
Szlavonia bánja.
- 1489—1490. Egerváry László H.-Dalm. és Szl. bánja.
- 1490—1493. Korvin János szlavonia hercege s Horvát-
Dalmátország bánja.
1493. Derencsényi Imre és Bajnai Both János H.
D. és Szlavonia bánjai.
1494. Kanizsay László, majd Ernst Zsigmond pécsi
püspök H. D. és Szl. bánjai.
1495. Korvin János H. D. és Szl. bánja.
1496. Ernst Zsigmond pécsi püspök H. D. és Szl.
bánja.
- 1497—1499. Korvin János H. D. és Szl. bánja.
- 1499—1504. Kanizsay György H. D. és Szl. bánja ;
- 1504—1506. Balassa Ferenc és Bajnai Both Endre.
- 1506—1507. Bajnai Both Endre és Mislenovich Márk H.
D. és Szlavonia bánjai.

- 1508—1511. Kanizsay György és Ernst János H. D. és Szl. bánjai.
1511—1512. Perényi Imre, egyszersmint nádor, H. D. és Szl. bánja.
1512—1520. Beriszló Péter, veszprémi püspök, H. D. és Szl. bánja.
1520—1526. Karlovics János, corbaviai gróf és Batthyányi Ferenc H. D. és Szl. bánjai.
-

III.

Habsburg-korszak.

- 1526—1531. Batthyányi Ferenc Ferdinand részéről horvátországi bán; Zápolyai János részéről pedig ez idő alatt Frangepán Kristóf (1527.) Lindvai Bánffy János (1528.) és Erdődy Simon (1530.) voltak a bánok.
Ezután gyakran betöltetlenül találjuk a báni méltóságot, mint az évszámok hézagából ez fel fog tűnni.
- 1533—1540. Keglevich Péter és Nádasdy Tamás.
1540—1543. Keglevich Péter.
1543—1557. Zrinyi Miklós.
1557—1566. Erdődy Péter
1566—1572. Frangepán Ferenc és Draskovich György zágrábi püspök.
1572—1578. Draskovich György és Alapy Gáspár.
1578—1584. Ungnad Kristóf.
1584—1595. Erdődy Tamás.
1595—1608. Sztankováczy György,
zágrábi püspök és Draskovich János.
1609—1615. Ismét Erdődy Tamás.
1615. Turóczy Benedek.

1616. Frangepán Miklós.
1622. Zrinyi György.
1627. Erdődy Zsigmond gróf.
1640—1647. Draskovich János gróf.
1649—1665. Zrinyi Miklós gróf.
1665—1671. Zrinyi Péter gróf.
1673—1681. Erdődy Miklós gróf.
1693. Batthyányi Ádám gróf.
1704. Pálffy János gróf.
1732. Draskovics János gróf.
1733. Eszterházy József gróf.
1742. Batthyányi Károly gróf.
1757. Nádasdy Ferenc gróf.
1783. Eszterházy Ferenc gróf.
1785. Balassa Ferenc gróf.
1790. Erdődy János gróf.
1806—1832. Gyulai Ignác gróf, a főhadi tanács elnöke.
1832—1840. Vlasich Ferenc báró.
1842—1845. Haller Ferenc gróf.
1848—1859. Jellachich József b., később gróf.
1859—1861. Coronini Iván gróf, tábornagy.
1861-től s még jelenleg is Sokcsevics József báró.

Feltűnőbb sajtó-hibák.

lapsz.		sor	helyett	olvasandó.
35	alulról	1	tudhassunk	tudhassuk
85	"	5	Árpád	Árpádok
86	"	2	idoje	ideje
102	"	8	exiqui	exigui
112	"	4	adatokal	adatokkal
116	"	8	Transylomia	Transylvaniae
132	felülről	12	a	az
137	"	19	csusztatott	csusztattott
138	"	18	nemelig	némileg
145	alulról	5	helybe	helyébe
173	felülről	7	Zwrimiensis	Zewrimiensis
203	felülről	1	tekintetve	tekintve
208	alulról	8	ugy	igy
